

Ա. ՏԱՐԻ 1962
ՓԵՏՐՈՒԱՐ 2

پاكين
 مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
 مدير المسؤول
 السيد ارتين كارنيك قزاجيان

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
 Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն
 ԱՄՍԱԳԻՐ
 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
 ԵՒ ԱՐԹԻՇՏՅՈՒ

ՎԱՐՈՋ ԽՍՐԱԳԻՐ
 Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
 ԽՍՐԱԳԻՐՆԵՐ
 ԵՊ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ, Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ

ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
 ԱՆԴԱՄՆԵՐ
 Յ. ԳԵՂԱՐԻ
 Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
 Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԿՈՂՔԻ ՆԿԱՐ
 ՓՈԼ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

- ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ
- Ն. ՍԱՐԱՋԵԱՆ
- Ա. ԱՐՓԻՆԷ
- Մ. ԻՇԽԱՆ
- Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ
- Ժ. ԱԹԹԱՐԵԱՆ
- Լ. ԳԱՐՄԷՆ
- Վ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ
- Յ. ԳԵՂԱՐԻ
- Ն. ՎԻՐԱՊԵԱՆ
- Ն. ՊԱՐԹԵԻ
- ԵԴ. ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ
- ՏՕԳԹ. ԵՐ. ԽԱԹԱՆԱՍԵԱՆ
- ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ
- ՏԻՐԱՆ ԱՃԷՄԵԱՆ
- ՏԻԳՐԱՆ ՈՍԿՈՒՆԻ
- Բ. ԹԱՇԵԱՆ
- Ա. ՏԷՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ
- ԵԴ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ

Բազին

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ա. ՅԱՐԻ, ԹԻՒՆ 2

ՓՅՅԳՐՈՒՄ 1962

ՊԼՍԳՐՈՒՄ

Հ Ա Ի Ա Ս Տ Ի Ք Ը

«Բազին» ամսագրին հրատարակութիւնը խանգավառ ընդունելութիւն գտաւ ընթացող հասարակութեան և մտաւորական ընտրանիին կողմէ:

Մօտ և հեռու հայկական կեդրոններէն, ամսագրին հրատարակութենէն առաջ և անմիջապէս յետոյ, քաջալիքական նամակներ ստացանք, մասնաւորապէս գրողէտ հեղինակներէ և մտաւորականներէ, որոնք կը հաստատեն թէ գրական լայն տարողութեամբ հանգէսի մը հրատարակութիւնը անհրաժեշտութիւն դարձած էր:

«Բազին» կոչուած է հանդիսանալու Սփիւռքի գրական շարժման կեդրոնական բեմը:

Տեղականէ աւելի՛ համագաղութային բնոյթ ունենալով, զգացուած գրական մեծ բացը գոցելու գերազանց ճիգին կը նըւիրուի «Բազին», ապաւինելով երիտասարդ գրողէտներու հոյլի մը գիտակից խանգավառութեան:

Տարտղնուած հայութեան հոգեկան արժէքներու համախըմբման այս խիզախումին մէջ, հայ գրողէտներն ու մտաւորականները յաւալապահի՞ղէբը կը սասնձեն, գրական նուազահանգէսին իրենց մասնակցութիւնը բերելով Պոթընէն ու Փարիզէն, Պուէնոս Այրէսէն ու Գանիբէն, Քահրանէն ու Պապտաէն՝ ստեղծելով հայ ոգիին համանուագը:

Այս մթնոլորտին մէջ է որ գրականութիւնը կրնայ ծաղկիլ:

Այս ոգիի զարկերուն տակ է որ նոր գրագէտները կը բնան բողբոջիլ:

Եւ այս կեդրոնական բեմին վրայ է որ գնահատանքի եւ քննադատութեան խօսքը արժէք կրնայ ունենալ եւ արժէքներ յայտնաբերել:

Ըսենք անմիջապէս թէ, գրական այս արշաւին մէջ, մեր միակ գրամագլուխը հայ գրագէտներն ու մտաւորականներն են, սակաւաթիւ այն մարդիկը, որոնք առաքելութիւնն ունին հայ գրականութեան, արուեստի եւ մտքի մշակոյթը զարգացնելու: անոնք, որոնք առանց ընկրկելու քալած են և կը քալեն «Գէպի աղբիւրը լոյսիմ»:

Դրական եւ ոգեւորիչ այս հաստատութեան քովն ի վեր կայ տարակուսանքը, անշուշտ սրտցաւ տարակուսանքը,—

Թէ՛ որքա՞ն ատեն պիտի տեւէ «Բագին» ամսագիրը:

Թէ՛ գրականութեան նուիրուած նոր սերունդ մը պիտի գա՞յ ստեղծագործելու Տիրոջ այգիին մէջ, երբ աշխարհը այնքա՞ն նիւթապաշտ դարձած է:

Թէ՛ ընթերցող հասարակութիւն կ'ունենա՞նք թէ ոչ:

Կը պատասխանենք անվարան.—

«Բագին» հաստատուն կուռաններ ունի, երկար տարիներու ճանապարհ կտրելու համար: Ամբողջ ժամանակաշրջան մը ընդգրկելու յուսադրութեամբ լոյս կ'ընծայուի այս ամսագիրը:

«Բագին» պիտի ըլլայ գրականութեան մշտաբոյր խորոյզը:

Մենք կը հաւատանք հայ ժողովուրդի ստեղծագործ հանճարին:

Կը հաւատանք թէ նոր ջանկիրներ պիտի գան լուսաւորելու հայ գրականութեան տաճարը, որովհետեւ որեղէն ԲԱՊԻՆը մարդոց արեան մէջ կ'երգէ, և կոչեցեալները, թիւով լէճեւ քիչ, սակայն իրենց երգը պիտի երգեն ի փառս յաւիտենական Հայութեան:

Իսկ ինչ որ բաժինը կը մնայ հայ ժողովուրդին, կրնանք վկայել, թէ՛ ան ընթերցասէր է, թէ լոյսին պաշտամունքը ունեցած է գարեբէ ի վեր, եւ թէ հին դարերու խանդավառութիւններէն մասնիկ մը ժառանգութիւն մնացած է այս օրերուն ապրող մեր ժողովուրդին մէջ:

Լաւ եւ այլազան գրականութիւն մը իր ընթերցողները կ'ունենայ միշտ:

ԼԵՐԱՆ ՄԱՏՈՒՌԸ

Շուտով լոյս կը տեսնէ Արամ Հայկազի պատմաբան-ներու նոր մէկ հատրց, «Ձորս Աօխարի» խորագրով: Մյու լուրով, ստակոյս չունիմք թէ մեզի հետ աւ մեզի չափ պիտի խանդավառ ուի նաեւ բնօրհոյրը, պատաստանելով գրական այն վայելիքն, որ Արամ Հայկազ, այս գործին գրագէտը գիտէ ստեղծել, իր բարութեամբ ու զուտ յագումով: Մրճոյտն ստեղծելու իր անաւարկելի կարողութեամբ:

Մեզի դիւրամ հեռագայ պատմաբանը մաս կը կազմէ «Ձորս Աօխարի» հասորին:

ԳՐԵՑ՝ ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

Քէթարէի կանաչ լեռները, ուր ես ամէն ամառ արձակուրդի կ'երթամ, տարօրինակ են. դառաթ շունին կարծես: Երբ կը մարչցիս վեր, կ'ըսես ահա հասայ կատարին, բայց երբ հեւալով ու ծունկերդ յոգնած կը հասնիս այդ դառաթ կարծուած տեղին, ուրիշ, տեւիլ բարձր դառաթ մը կը տնկուի առջեւդ: Ահա արդ շնատնող դառաթներէն մէկուն կողին, պզտիկ հարթավայրի մը վրայ, — ուրկէ տեսարանը մինչեւ հեռաւոր հորիզոնը կը հասնի անարգել — մատուռ մը կայ: Բարաշէն է: Ունի սրածայր դառաթով աշտարակ մը՝ ուր կողնակն է կախուած, եւ վար շրջուած լատինական V (յի) տառին նման տանիք: Ըարտարապետական վարժարան յաճախող բարեկամ մը որ միշտ մեզի հետ է, բացատրեց թէ այդ տանիքը այդ մեւ է շինուած ոչ թէ Գոթական ճարտարապետութեան հետեւելու, այլ այս լեռներուն վրայ մեծար տեղացող ահաւոր միւնէն պաշտպանուելու համար:

— Եթէ հարթ ըլլայ ու միւնը դիւրուի վրան, անպայման կը փլի, ըստ սն իր ըսածը ու խօսածը գիտցողի շեշտով մը: Այդ օրէն առդին միւնաշատ Հայաստանի անդնդախոր ձորերուն մէջ հիմնուած վանքերուն, եկեղեցիներուն՝ եւ այդ լեռան կողին շինուած մատուռին մէջ նմանութեան գիծ մը գոյացու մեր մտքին, մէջ, եւ այդ իսկ պատճառով,

մեր սէրը անոր հանդէպ մեծցաւ, շատցաւ:

Շատ յստակ, խնամքով թուղթի վրայ գծուածի պէս մաքուր գիծերով մատուռ մըն է. պարզութիւնը իր յատկանիշն է՝ ու մենք, տասը տարիէ ի վեր, ամէն ամառ խմբովին ուխտի կ'երթանք անոր:

Ժամ կամ եկեղեցի չենք որակեր զայն, որովհետեւ «մատուռը» ակեի բանաստեղծական ու գրաւէջ կը գրանենք:

Անոր կոնակը, օրուայ որեւէ մասուն, անտառի շուքին ու ճակատը արեւուն մէջ է: Ինչպէս գուրբը, նոյնպէս եւ ներսը պերճանք չունի: Տանիքին եռանկիւնը կողմող գերաններն իսկ չեն ներկուած. ուրազի լայն ու խորունկ հետքեր ունին իրենց վրայ եւ ժամանակէն ու արտածորող խեժէն է որ ջիւ մը կարմրած են: Հոն, ուր հայկական եկեղեցի ըլլալու պարագային խորանն էր սր պիտի գրաւէր, գունաւոր ապակիներով աստուածաշնչական պատկերներ ներկայացնող երեք հսկայ պատուհաններ կան: Կայ նաեւ մէջտեղը դրուած զրակալ մը, եւ անոր ձախ կողմը, սուկեզոյն լայն փողերով օրկը:

Դուռը միշտ բաց է: Մուտքի աջ կողմը, անաղապղինձէ փայլուն տախտակի մը վրայ փորագրուած հրաւէր մը ունի:

ՆԵՐՍ ՄՏԻՐ ՈՒ ՀԱՆԳՁԷ ՊԱՀ ՄԸ

Երբ առաջին անգամ տեսայ զայն, յուզուեցայ եւ զովիմենքուս ուշադրութեան յանձնեցի:

— Նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք, տղա՛ք, որքան Ղերմ ու մտերմիկ է հրաւէրը...

Իրաւ ալ, հոգեպէս ու մարմնապէս հանգչելու եւ կազդուրուելու համար ի՞նչ յարմար տեղ: Ողորդութիւն, չորս կողմը ծովերով մաքուր կանաչ, անսահման կապուտ երկինք, ու լեռներ, լեռներ, լեռներ...

Երկնքէն անցնող ամէն ամպի կտոր, լեռան վրայ ձգուած կարկտանի մը պէս, իր շուքը կը քաշեցնէ ցածը սարածուող լուսնիներուն վրայ՝ ուր անող առողջ թուսակտնութեան մը կանաչին բոլոր երանգները իրար կը խառնուին: Ամէն բան այնքան հմայելի է ու գեղեցիկ որ, վստահ եմ, Աստուած իսկ, օրուայ խոնջէնքէն վերջ, կամ առաւօտ կանուխ արեւածագին, իր ստեղծած աշխարհին խաղաղ այդ անկիւնը կ'իջնէ քիչ մը հանգչելու, խոկալու, եւ թերեւս ալ օրուայ ընկիւթներուն մասին որոշումներ տարու:

Այս տարի ալ, երբ մեր խումբը կազմող տղաքը արձակուրդով լեռ հասան, որուչեցինք մեր առաջին հաւաքական այցելութիւնը սալ այդ սրբավայրին:

— Տղաք, ի՞նչ կ'ըսէք, վաղը մեր մատուռը երթա՞նք:

Առարկող լեզու. միայն, աչքը բաց մէկը, հարցուց, թէ այդ ճեմքը ըսածիդ մէջ մենք քանի՞ փարս ունինք...

Պատասխան անգամ չտուի այդ հաշուազէս յիմարին ու յաջորդ օրը, ըստ ծրագրի, առաւօտ կանուխ իրար գտնելով լեցուեցանք կառք:

Օղբ ուղանելի կերպով զով էր, ու մեքենան, ինքնազուկ կոտուի նման փրբալով, քիթը առած վազեց բլուրներէն վեր:

Շէն էինք: Դպրոցէն փախող տղոց պէս ուրախ բոլորս ալ:

Մէկը սկսաւ երգել ու միւսներս եռանդով ձայնակցեցանք անոր:

«Հէյ Արագած, Ել-Ել Խաղաղ
Ո՛ր կը քնիս իմ Երգիս պէս»:

Կառքը կը սուրայ լեռան կողքէն ու երգը երգի կը յաջորդէ:

«Անկամն է առատ, Գիմացն Արարատ», կամ՝

«Թռչէի մտքով տուն,
Ուր իմ մայրն է ամբուս»:

Կարօտի մխացող երգ մը: Ամէն անգամ որ զայն լսեմ, մարմինս կը փառազուրի: Քանի՞ քանի հայ մայրեր, քանի՞ քանի գար, մտքով տուն թռչող տղոց կարօտով անքուն մնացին, հովերէն ու երկնքէն անցնող կուռնկներէն լուր խնդրեցին, զխապրիկն պաղատեցան, արիւն արցունք թափեցին՝ ու վշտարեկ մասն գերեզման:

Ո՞վ գիտէ անոնց համբանքը, ո՞վ...

Քանի վայրկեան վերջ, հեռուն, ծառերուն մէջէն երեցաւ մատուռի զանգակատան նիզակը, ու քիչ վերջն ալ, ամբողջ շէնքը՝ մատուռը՝ որ կարծես խաղաղ կը ննջէր անտառի անսահման լուսթեան մէջ սուզուած:

Կը թափուինք կառքէն դուրս: Կարօտով կ'իջնանք չորս կողմ: Մեզմէ աւելն մէկը իր նախասիրած անկիւնն ունի, բայց մեզմէ մէկը պատշաճ կը դըրանէ որ ճեսիս երթանք աղօթենք — վերջը Աստուած կը բարկանայ զինքը երկրորդական դժի վրայ ձգեխուս համար, կ'ըսէ ան կէս լուրջ կէս կատակ:

Երբ մատուռէն ներս կը մտնենք, լեռնային զով գիշերէն մնացած հաճելի շունչ մը կը դիմաւորէ մեզ: Ըստ տարիներով նուիրազործուած սովորութեան, ամէն մէկս կը քաշուինք մէկ մէկ անկիւն ու լուռ կ'աղօթենք:

Մարդ լուր շունենար թէ իր քովինը ի՞նչ ուղեց...

Ինքնամփոփման այս կարճ պահէն վերջ, իրար կուգանք, կը հաւաքուինք ու մեր պատարագէն մասեր կ'երգենք: Երածիշտ տղայ մը կը նուազէ օրկը ու կ'ընտրէ երգուելիք մեղեդիներն ու շա-

բականները: Գունաւոր ապակիներու
աստուածաշնչական սուրբերը մտիկ կ'ը-
նեն այս քիչ մը օտարոտի՝ բայց խորօ-
րէն կրօնական երգեցողութեան, ու մա-
տուտի պահապան հրեշտակը աչքերը
լայն բացած, ածապարանջով կը թռի
վեր՝ երթալ իր բարեկամներն ալ կան-
չելու համար:

Երբ վերջապէս դուրս կ'ելլենք, մեզի
պէս քանի մը այցելուներ ու մատուտին
պարտիզպանը, կու գան հարցնել թէ
ի՞նչ ազդ ենք, ի՞նչ լեզուով երգեցինք:

- Հայ ենք, կ'ըսենք, պատմութեան
առաջին քրիստոնեայ ազգին զաւակնե-
րը:

- Իրա՞ւ...
- Իրա՛ւ:
- Նորէ՛ն եկէ՛ք:
- Ամէն տարի կու դանք:
- Ուրախ եմ, ձեր երգերը տպաւո-
րիչ էին:
- Շնորհակալ ենք ձեզ դնահատու-
թեան համար:

Անոր ու միւս օտարներուն շքանք
թէ մեր վերջին երգը, որուն մէջ Պար-
պարայի սօքրանօն մինչեւ երկինք կը
հասնէր, Աստուծոյ փառաբանութեան
հետ բնաւ կապ չունեցող կտոր մըն էր.
«Ես ծարաւ էի ազրիւր քու տաւիր,
Քո պապ քրի ենտ, սրտիս հուր տուիր,
Թէ չեմ հասնիրու ես իմ մարագին
Սիրոյ կրակն իմն, ինչո՞ւ գուր տաւիր»:
Է՛ն, ի՞նչ գիտնամ, եթէ Աստուած
մեր ըրածը սրբապղծութիւն համարէ ու
նեղունայ իսկ այս շեղումին համար, Յի-
սուս, որ իր վարդապետութիւնը սիրոյ
վրայ հիմնեց, հաւանաբար միջամտէ
մեզի ի նպաստ...:

Գիտե՛մ, վստահ եմ, կը միջամտէ:
Մատուտին զմնաք բարով ու ցտե-
սութիւնք ըսելէ առաջ, կ'այցելենք նաև
գերեզմանատունը՝ ստուգելու համար
թէ այսպիսի դրսիտանման տեղ մը ապ-
րողներն ալ կը մեռնի՞ն:

Ընդամէնը տասը շրթմ կայ հոն,
որովհետեւ նոր հիմնուած պզտիկ գիւ-
ղի մը գերեզմանատունն է ան:

Մէկը, հաւանաբար հոկայ մը, նոր
է թաղուած: Իր կաւոտ հողաթուփը
դեռ հարթուած չէ, ու վրան դրուած
ծաղկեպսակները դեռ բոլորովին չեն
թօշնած:

Ուրբէի մը վրայ փայլուն քար մըն
է դրուած. յղիւած կրանիթէ ամուր ու
ծանր քար մը: Քարին վրայ, անձրեւին
լուրը թռչուններուն պահելու համար
դուռ մը կայ փորուած, ու տակը՝ երկու
տող արմանագրութիւն.

«Երբ աշխարհ եկայ, մինչ ուրիշներ
ուրայս էին, ես կուլայի».

Հիմա, երբ ուրիշներ կուլան, ես
կ'երբամ խնայուվ:

- Կեանքը լիովին ապրած՝ փէլետո-
փայ մարդու մը դամբանն է աս կ'ըսեմ
ընկերներուս, ու անոնք համամիտ ըլլալ
կը թուին:

Չորրորդ շրմաքարը, կոկիկ ու սի-
բուն, ազնուակի մըն է: «Պեթթիւն», որ
մեր երջանկութիւնն էր, Աստուած իր
ջով տարաւ, որովհետեւ վերը յաւելնալ
հրեշտակի մը պէտք ունէր, կ'ըսէ քա-
րին վրայի արմանագրութիւնը:

Մնացեալները ոչինչ ունէին յատ-
կանչական: Աւելի կամ պակաս չափով
հարթուած հողաթուփեր էին: Մէկուն
դիտուն վերեւ մըտնի մըն էր տնկուած,
և ուրիշի մը վրայ բոսոր կակունք
կ'ածէին լեբան հովէն գողզղալով:

- Տղա՛ք, հարցուց մեզմէ մէկը,
երբ մեռնելու ըլլաք, ի՞նչ կ'ուզէք որ
դուրի մեր ամէն մէկուն շրմաքարին
վրայ:

- Յիմա՛ր, ինչո՞ւ մահուան մասին
մասծել, կեցցէ՛ կեանքը, յարեց ուրիշ
մը եռանդով:

- Կը կարծեմ թէ, ըսի ես, եթէ այդ
կրանիթէ քարին տակ քնացող մարդուն
պէս իրաւունք ունենամ կտակելու որ
շրմաքարիս վրայ գրեն թէ՛

«Երբ եկայ ու կուլայի, բոլորը ու-
րայս էին ու կը խնայէին. ու երբ խնա-
լով կ'երթամ ես՝ բոլորը կու լայինք,
հասուն ու արդիւնաւոր կեանք մը ապ-
րած կ'ըլլամ»:

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Եկեր եմ ծով՝ կարօտով, եւ կապոյտ ծով է անհուն,
Նաւահանգիստ, պերն քաղաք, ամառ, եւ գեղ է խաղաղ՝
Առաստուան, ճիչ, խայտանք՝ ծիծառներու, ափազաղ,
Եւ տեսիլ է հայրենի՝ հոս, լուսացման այս պահուն:

Ափ է օտար, անծանօթ, ծանօթ՝ սակայն, ծանօթ ծով,
Միջերկրական, Արեւելք՝ Արեւմուտքին մէջ, երկիր...
Եւ մանկութեամ աշխարհիս նման ժայռեր են կարմիր,
Այդ աշխարհիս ջուրերուն նման ծովն է իր կռծով:

Նման փայլազ բլուրներ եւ ձոններ, լուսարաց՝
Նարնջագոյն ու կարմիր... Յարութիւն է անցեալի,
Մինչ ուղեւոր մեծութիւն ծովն է, հզօր, կը փայլի,
Իր յուշերով դարաւոր, կ'առաջանայ լայնարաց:

Հոս՝ հեռացածն է ներկայ եւ գալիքն է միասին,
Հին, նոր խիւղեր լիտսին: Այստեղ տեսածս է նման՝
Մանկութեան մէջ տեսածիս, մաքուր, խաղաղ, անսահման,
Եւ նման է օպագայ աշխարհի մեր երազին:

Ճամբուս վրայ՝ քափառման՝ երկիր՝ այս ծովն է եւ հուն,
Եւ ուղեւոր մարդկութեան, եւ քայլերու գերբնային
Ջայն է, եւ մերք քայլերու ձայնն է... Տարուած կը նայիմ,
Տարուած եւ լի, լայնարաց՝ լուսարացի այս պահուն:

Բայց լաւութեամբ մէջ, ահա, վրդովիչ կոծն է ծովին,
Ձայնն է կտրած ծովերուս: Օ՛ր ի՛նչ ժլատ հակտի գիր,
Լինծու քիւններ մարդկային ցանկալ սակայն տարագիր
Շքիլ, ոչ մէկ մեծութիւն կրնայ կապուիլ սրտովին:

Քաղցրութիւններ հեռացած կը յիշեմ, զիս կը յուզեն,
Եւ հեռացած կը գգամ զիս: Ջուրեր կանաչ, գերբնային
Ձեռքերու պէս կու տան լոյս: Խորէն ծայրեր կը նային:
Վերացման պահ է, բայց գուրի եւ կուշտ կը գգամ զիս լայսէն:

Եւ հեռանալ կ'ուզեմ դեռ, քէեւ տեսիլ է վսեմ,
Ու կրակներ են նորէն, մինչ ծնունդ է խաւարին
Խորէն, հուրեր՝ հրաշէկ մետաղներու... կը վառին
Անցեալ յայտեր, մինչ յայտով՝ ծովին, լայսին կը սպասեմ...

Եւ արիւններ են կրկին՝ այս սպասման մէջ լռին...

Բ.

Ա Լ Ի Ք Ն Ե Ր

Եկեր եւ ծով՝ կարտով: Պէտք էր ըսել ծով, լագանք,
Հանգիստ, վայելիք... բայց ահա՛ յուշերս իմ միշտ եւ միշտ իմ
Թուղթերս, յայգերս, եւ երբ ես վերջալուսին դէմ նստիմ,
Լոյսն՝ արիւնոց հողերուն մին է խլատ երկրէն քանկ:

Վերջալուսին մէջ ոսկի՝ քաղցրութիւն ձայնն է ծովին:
Բայց կտրուող ու կապուող կապեր... Ջուրեր կը խուճեն
Ցայտերու պէս, կը սուգուին խորէն մը ներս, եւ խորէն
Գուրս կը նետուին քայքայուած: Ափէն ողբեր կը լսուին:

Ծա՛վ, լոյս, ծառեր, բլուրներ եւ այգիներ... պէտք էր ես
Նրբանկութիւն ըսէի, բայց տխրութիւն է կրկին:
Հակտիս գրուած է որ լոյս եւ շուք տեսնեմ միասին:
Միջերկրականն այս դիտեմ խիճով, յուզուիմ խորերէս:

Գիշերն ասիւն կը քայլեմ եւ իմօր հետ կը քայլեմ
 Լոյսեր: Լուսնին տակ վառեալ մորեկի ծովն է, բիրեղ:
 Հեռուն՝ լոյսեր՝ ասիւն: ճղկոյզներու պէս՝ տեղ տեղ,
 Եւ ուղեւոր մեծութիւն՝ որ կու գայ խոր անցեալէն:

Գիշերը՝ ձայնն անհունէն խուժող հզօր ջուրերուն,
 Եւ բազմութիւն եւ ճուազ: Բայց կրկէս է անբակ՝
 Լուսնին տակ, ձիթեմեաց ետին եւ ձայն շարունակ՝
 Փութաւի, հասուի... Գողգոթաներ են հեռուն:

Դռով՝ սուրբերու անցեալի, համեարներու, ծով վսեմ,
 Բայց աստուածներ ահռելի՝ կէս-դեւ, կէս-մարդ, խորամանկ,
 Տիրակալներ բարբարոս, վայրագութիւն, տառապանք,
 Եւ կոթողներ՝ յօշոտած՝ մտաւարտեան արագէն:

Միջերկրակամ աշտ շքեղ՝ հեծեծանք է, ողբ, բողոք՝
 Եկած, անցած ցեղերու: Անցեալին մէջ՝ ի գուր մեմք
 Երգանկութիւն կը տեսնեմք եւ ի գուր գայն կը սպասեմք
 Գալիէէն, միշտ բախում, ցաւ, կեանք՝ աւելի անդաք:

Նոր երազներ կամ, սակայն եւ երազել չեմ կրնար,
 Ծա չեմ կրնար առաջուամ պէս երազել, մինչ միշտ հին
 Լուսնն է, լուս երկինքն է մման ներքին աշխարհին,
 Անցեալ, գալիք կ'ընեն գառն, անբաղձալի՝ հոս իրար:

Գիշերներն՝ հոս կը յիշեմ քէ հին աշխարհը՝ հեռուն՝
 Կը կործանէր: Կոխ էր ճամբուս վրայ, սարսափ, սով:
 Հրն էր փտած, մորն էր բիրտ՝ իր հաւատով եւ յայտով:
 Հեղեղն էր մեծ՝ իր յլած եւ իր տուած գոհերուն:

Մեր դարն ունակ կը տեսնեն մեծ, համարեղ, վերջնական,
 Եւ չէ, ճամբայ կայ դեռ մեծ եւ անհունն է անսպառ,
 Հոգին անհուն, մարդկային ըլլալն է դեռ անհմար:
 Օկող յայտերը վսեմ՝ միշտ չարիքի պէս կու գան:

Եւ վիատանք, քայլայտում, ցաւ է միշտ՝ մինչ կը շրջիմ
 Մարտակներ մետաղէ եւ պաղպատներ կը սուրան
 Անհունէն վեր, կը թռչին մեքենաներ մոզական,
 Անբարեկամներ կը կտրեն ուղեւորներն առաջին:

Մերք լուսինն է այն՝ որում կը մայելիմ պանդուխտներ,
 Եւ այն՝ որում մայելով, վանքի ճերթողն ալեւոր
 Անցեալ փառքեր կ'ափսոսար, եւ յուզիչ ոգըմ էր անոր,
 «Աստուածավատ լապտեր»ին տակ շիրիւններ կը տեսներ:

Եւ մերք լուսինն է որում՝ «ազնկտուր կ'առնար մեր
 Առասպելեայ գայլը... այն՝ որ կոպերով իր կարմիր,
 Բզկտուած կը քայլէր դէպի Մասիս եւ Երկիր
 «Անդեկ, ստրուկ» կը տեսներ, «անգազափար մախմիքներ»...

Լուսինն է մերք՝ «խեղդամահ հայրենիքին աչքին պէտք»,
 Եւ մար Երկիր է, ծնունդ եւ կը յիշեմ մոյմ տանն:
 Կարօտներ եիմ՝ զիս անվերջ մարերում դէմ կը մեռնն
 Եւ մարերում ազգեւ մեզ՝ հիմերով խեղճ կը զգամ ես:

Գիշերն ասիւն կը քայեմ եւ ոսկորներ կը քայնն,
 Եւ արծիւներ, բազմներ՝ կռուի կ'անցնին յաւաքեկ,
 Եւ յօշոտող զագանին ճայնն է մուքիմ մէջ՝ կարծէք,
 Մինչ ծնունդ է, կը մայիմ զգեւորուած՝ իր փայլէն:

Գիշերն՝ այս ծովն է խաւար անցեալը մեր, մերկան մեր,
 Մնացորդներ քայլաչառող, զոհեր՝ յայսի մը անցեալ,
 Կռներ՝ յայսի մը մերկայ՝ որ չի կրնար անունց տալ
 Գեղեցկութիւնն իր՝ առա՛նց տալու ճանդիչ հարուածներ:

Ջարդերէն վերջ՝ ի՞նչ տածամք՝ մնացորդաց համար դեռ՝
 Ծնունդն այս մեր... քայց եթէ ան չըլլար ո՞վ պիտի տար
 Մեզի հաւատք, սփոփանք եւ երեսին անարգար
 Հօրեմերուն պիտի մեր՝ արհամարհամէր զարմէր:

Կան երագներ, կան, եւ սակայն եւ երագոյ չեմ կրնար,
 Մինչ հին երգեր, կարօտներ եւ աղօթքներ կը յիշեմ,
 Եւ կը յիշեմ ծնունդն այդ եւ կերտումներ հայաչէն:
 Անցեալ, գալիք կ'ընեն դառն, ամբողջալի՝ հաս՝ իրար:

Եւ խորշիմ մէջ՝ իրարու կարծէք զներ կը բախին,
 Կ'իյնան կոյսեր մածուծիկ, կը զարնալին պատերուն,
 Մինչ լռութեան մէջ՝ կ'երթան յայսեր խաղաղ, քրթաւն:
 Ալիք է մերք՝ փայլակող՝ մեան հեծող մանգաղին:

Գիշերն՝ ասիւն այս օտար՝ կ'երթամ կտրած ամէն կապ:
Աշխարհին ծայրն եմ նետուած: Եւ մինչդեռ ես իմ խորքէս,
Հայրենիքիս, մարդկութեան ասիւն մօտ կը գգամ զիս,
Ասիւն շատ հեռացած՝ զիս անանցմէ ես կը գգամ:

Գրուած է որ շարունակ, անվերջ տեսնեմ թեր ու դէմ,
Եւ Արեւելք, Արեւմուտք բաժնեն իրենց միջեւ զիս,
Մանկութենէս՝ միշտ նայիմ օտար ասիւն՝ իմ երկրիս,
Եւ ըլլամ խորթ, իրրէս հայ՝ խորթ՝ աշխարհին նոյն աստեմ:

Ի՞նչ ընել պէտք էր որ ես չըրի, որ զիս ընդունէր
Լոյսն ու տայի լոյս: Խոհերս եմ յարաշարժ ծովին պէս
Երկիրս է միշտ երկու, զիս՝ իր հետ երկու կը գգամ ես:
Եւ ոչ մէկ տեղ ես կրցայ նետել խորունկ արմատներ:

Խարե՞լ, խարուի՞... Ի՞նչ ընել որ տայի յոյս, փերեզակ
Զգայի զիս՝ տալով գայն՝ ունեց նման, մինչ ունեց
Անկեղծ յոյսին, հաւատքին մերթ կը նայիմ ես սրտունց,
Թափառելով խորհուրդին նամբուն վրայ շարունակ:

Ինչպէ՞ս եղբայր մեզ ծախող օտարներուն ըսեմ ես:
Համբուս վրայ քափառման իմ հայութիւնն է աներ:
Ինչպէ՞ս հաւատամ մարդկութեան, երբ մարդկութիւն չեմ տեսներ,
Մինչ կը խորհիմ հաւատով պէտք է անոր՝ երկրիս պէս:

Միտքս է անած: Օ՛ր պակաս այդ միտքն ըլլար՝ որ վրաս,
Աչքէս, մէքէս՝ միշտ ինծի՛ մանկութենէս կը նայի,
Եւ որուն ես կը նայիմ, յանրժական, գերբնային
Իր լոյսին տակ ամէն ինչ երազ է, ես եմ երազ:

Եկեր եմ հաս, մինչեւ հաս, թարակոնա: Պէտք էր ես
Երջանկութիւն ըսէի, բայց խոսովանք է կրկին:
Գրուած է որ ես տեսնեմ միշտ վիստանք աշխարհին:
Միջերկրականն այս դիտեմ յոյսով, յուզելիմ խորերէս:

Խաղաղութիւն է ամէն ալիքէ վերջ, սակայն խիստ,
Աւագ կարծէք կը թափին: Զայն է վիհի, երկիզման,
Փշուզման ձայն է տխուր՝ խաւարին մէջ եւ նման
Խաղաղութիւնն է ներքին, եւ վիստան պէս ճնշիչ:

Խաղաղութիւն մ'է թշուառ եւ անկատար կարօտներ
Եւ ցատումներ կը խօսին, խօսքեր ցաւի եւ բարի
Բառեր՝ չըսուած... Գրուած է որ անելով սպառիմ,
Սպասելով անիմ՝ միշտ՝ այս ծովին պէս տարութեր:

Գիշերն արիւն կը խալեմ, միմակ, կտրած ամէն կապ,
Եւ հեռանալ կ'ուզեմ դեռ եւ ասելի շատ կարծես
Կը մօտենամ իմ երկրիս, մարդոց, ինձի, ծովին պէս,
Անվերջ կապուած, կտրուած, հզօր, անզօր զիս կը զգամ:

Գ.

Ժ Ա Յ Թ Ք

Բայց լուսարացը կու գայ, կը բանայ զիս՝ լայնարաց:
Եւ վեհութիւն այս ծավն է, լոյս, հաւատքի պահ է, մինչ
վայրի, անյագ թռչուններ կ'արձակենք միջ ու կռիւնչ՝
Որ վայրագ են բայց յուզելչ, կռուցիկ կանչ, բազմի լաց:

Կը խալեմ մեծ կարօտով: Ձեմ գիտեր ինչ կը սպասեմ,
Բայց Արեւելք է վառնալ, փառաւորեալ, յազբակեան,
Մինչ արիւնոզ ցուլերու նման ջուրերն են, կու գան
Մովէմ փայլեր սուրերու, կարմիր է ծավն այս վսեմ:

Վսեմութիւն մարդկային՝ որ ցուերով կու գայ վեր,
Իմացական մեծութիւն, դժբախտութեամբ, հրավառ
Ողբերգութեամբ բարձրացող գեղեցկութիւն է, մինչ վար
Կ'ընենք թեւեր, կը բացուին անվերջ՝ հզօր, նոր թեւեր:

Անհունին մէջ արձակուած պաղպառներու պէս ջուրեր,
Հուրեր՝ նման կրակին երթիւններուն, հայակապ
Գալիք է մեծ, մարդկային, աստուածային, քաղցրութեամբ
Փայլող ջուրեր՝ անզուգչէն շնորհի պէս կու գան վեր:

Նարմջագոյն, լայնարաց այս լոյսերուն մէջ՝ կարմիր,
Այս հուրերուն մէջ, առումն՝ անվերջ այրեալ ռզիմ մեր,
Այրեալ, սակայն միշտ յարեալ եւ բարձրացեալ, լուսարեր,
Փիւնիկին պէս մշտածին՝ մոխիրներուն մէջէն իր:

Անկեալ սակայն միշտ կանգուն եւ բարձրացած, եւ խորհուրդ՝
Մարդկայնութեան տառապող, մարդկայինին կերտումին,
Մեզի մտքի խռրագում սուտղ մեծ լոյս, այս ռզիմ,
Հայութիւնն այս, ջերմութիւն՝ առաւօտեան մէջ այս ցուրտ:

Ջիւս լուսարացն է բացած լայն, կապոյտ ծով է անհուն,
Արեւ, ու կեանք, անասեման ափեր, բերկրամբ եւ երբ եւ
Կը դիտեմ մեծ յուզումով՝ Միջերկրականն այս, խորէս
Կը ժայթքի միջ մը խիւղի՝ աղօթքներու այս պահուն:

Ն. ՍԱՐԱՅԵԱՆ

ԵՒ ԼՈՒՍԻՆԸ ԿԸ ԺՊՏԷՐ...

ԳՐԵՑ՝ Ա. ԱՐՓԻՆԷ

Ամէն տարի, երբ Մնունդը կը մօտեանայ եւ մեր շրջակայքի խանութները տօնական օրերու յարդարանքովը կը պճնուին, երբ մանուկներուն խոշոր բացուած աչքերը զարմանքով ու հիացումով կը կատչին ցուցափեղկերուն մէջ զնահղուած խաղալիքներուն, մանաւանդ, երբ պատահի որ տեսնեմ պուշպուրիկի մը հիացիկ ակնարկներ նետող աղջնակ մը՝ կը յիշեմ Բերուզ Մայրիկը... Կը յիշեմ էր խորշոմած գէճքը, մարած աչքերը, բարի ժպիտը:

Ամէն տարի, երբ կը ձիւնէ եւ շէնքերուն ու խանութներուն առջեւէն մաքրուած ձիւնը կը դիզուի մայթերուն եզերքը, մանաւանդ անձրեւէ մը վերջ, երբ սառած, մրոտած ձիւնակոյտերուն մէջ կը լճանայ ջուրը՝ ինձ կը թուի թէ, անոնց մէջ կը տեսնեմ կապտորակ պղզտիկ զանգուած մը ու կը սարսուտ, յիշելով Բերուզ Մայրիկը:

Այդպէս կը կոչէին զինքը իր ծանօթները, այդպէս կոչեցի զինքը նաեւ ես:

— Էկո՛ւր աղջիկս, էկո՛ւր ներս, հօրքուրդ ուր որ է կուգայ հիմա...

Մէկէ աւելի անգամներ հանդիպեր էի իրեն, նոյն յարկին վրայ բնակող աղջակահունահի մը տան մէջ. նայեցայ իր բարի աչքերուն, հայ մամիկին յատուկ իր բարի ժպիտին, որուն մէջ ցեղին տառապանքը կը ցուար, ու չկրցի մերժել:

Օտար ծերուկ զոյգի մը յարկարածներն մէջ սենեակ մը ունէր, ուր առաջ-

Այս պատմութեան հեղինակը, Ա. Արփինէ, իր կարգ մը պատմութեան քերական մէջ գրական բացայայտ շնորհքով սփռուած աղջիկ մըն է, որուն ստորագրութեան առաջին անգամ կը հանդիպեմ «Հ. ամսագրի» յետպատերազմեան շրջանին, քանի մը թիւերու մէջ: Իր ստորագրութեամբ երկուական պատմութեան կարգացած ենք նաեւ «Նայիրի» շաբաթաթերթին եւ «Միջնաբերդ» գրական տարեգրքին մէջ:

Արփինէի պատմութեանը կարգաւէ վերջը ընթերցողը կը զգայ շուտով, որ կը գտուի իր կոչումին լրջութեան եւ պատասխանատուութեան գիտակից հեղինակի մը առջեւ:

Բայց Արփինէի արժանիքը մասին լաւ է որ իր պատմութեանը վկայէ:

ներդեց զիս՝ իր հաստ, ուսած սրունքներուն վրայ տատանելով:

Մաքուր, կոկիկ սենեակ մըն էր. մահճակալին վրայ գունաւոր ձեռագործ ծածկոց մը, սեղանին վրայ կիսաւարտ ձեռագործ մը: Հաւանաբար, իր դիտաւոր ու սիրելի զրադումն էր ձեռակալն աշխատանքը:

Ձոյգ պատուհաններուն առջեւ շարուած էին թաղարներ. խնամք ու հողածութիւն մատնող սիրուն տունկեր, որոնց հանդէպ սէր ու դուրդուրանք ունէր: Այս մէկը՝ արեւը կը սիրէր, միւսը՝ շուքը, երբորդը՝ առատ ջուր, չորրորդը...

Մեծ ողիւորութեամբ կը խօսէր, կը բացատրէր:

Սեղանին վրայ, պատէն կախուած էր օրացոյց մը, իսկ սենեակին ճակա-

աք, մահճակալին դէմ՝ հին, շա՛տ հին նկար մը, որուն բնականէն մութ գոյնները՝ երկար տարիներու ծուխի ու փոշիի խաւով մը, ա՛լ աւելի մութցած էին:

Ջայն դիտողը՝ տառաջին ակնարկով դրեթէ ոչինչ կը տեսնէր. ճիշէ, որոնուէ վերջ միայն կը նշմարէր կիսամութ սենեակ մը, անկիւնը՝ դաշնակին մօտ կանգնած երաժիշտ մը, որ ջութակ կը նուագէր եւ վերացումի պահեր ազրող, հոտ ու հոն նստած՝ ունկնդիրներ: Սենեակին մէջ, ինչ որ ուշադրութիւն գրաւեց սակայն, պատին տակ դրուած պզտիկ անտուկի մը վրայ նստած պուպիկ մըն էր...

Սովորական պուպիկ մը ըլալէ շատ հետու էր ան: Ծատեր, բաղդատելով զայն մենք երկրի մը մէջ կատարելութեան հասած պուպիկներուն հետ՝ արհամարհանքով պիտի ծիծաղէին, բայց, ես դիտեցի հետաքրքրութեամբ, եւ յաջորդող տարիներուն, այցելութիւններու ընթացքին, երբ անոր պատմութիւնը մաս առ մաս կ'ամբողջանար՝ Բերուզ Մայրիկին ձեռակերտը եղող այդ քուրջէ պուպիկը, որ մեքենաներէն դուրս եկած պուպիկներէն անհամեմատօրէն աւելի թանկագին բան մըն էր իրեն համար, ու թերեւս աւելի գեղեցիկ իր աչքին՝ կարծես սկսաւ միտ ու ուկոր ստանալ, ազրող, շնչող բան մը դառնալ...

Գունաւոր մատիտներ աչք, քիթ, բերան եւ վարդագոյն այտեր տուեր էին լաթէ դէմքին. հիւսուած գլխարկի մը տակէն՝ իրական մազէ խոպուպներ ինկած էին ճակատին, եւ կապոյտ շրջագլխատի մը ծալքերուն մէջ կորսուած էին մնացեալ մասերը իրանին:

Երբ զոչաց որ կը դիտեմ, կարծես ամչցաւ: Անոր խորշումած դէմքը, որուն վրայ ակօսներ էին գոյացած՝ թեթեւ կարմրութիւն մը ստացաւ, եւ որպէսզի սխալ չմեկնեմ պուպիկին գոյութիւնը սենեակին մէջ՝

— Հատ մը ճիշդ էտոր նմանը չինած էի թոռնիկիս, — ըսաւ, ու ձայնը դու-

ղաց...

***

Ամբողջ ողբերգութիւն մը թարնրւած էր այդ պուպիկին մէջ, որուն ձեւ, կարծես նաեւ շունչ էր տուած զարհուրանքի օրերէն վերապրած, ամուսին ու դասակներ զոհ տուած սա հայ մամիկը:

Անոր անգոյն շրթները միշտ անէծքի արզար մըմունջ մը ունէին.

— Ա՛խ աչքը քէօռնայ, տունը քանդուի էն տանիկին, օճախ մարեց, ձառերս ձեռացս խլեց, ինձի ասանկ շոր դուրս ձգեց...

Բայց ինչ որ ամէնէն աւելի խոցեր էր սիրտը՝ կարծես թոռնիկին կորուստն էր...

Քալեր էին օրերով, քալեր էին շաբաթներով, շաշող խարազաններուն սարսափէն մղուած. քալեր էին տաք արեւին տակ, փոշիներուն մէջէն, կամ այրող աւազներուն վրայէն, անթի սեծարաւ:

Եւ սկսեք էր բազմանալ ուժասպառներուն, հիւանդներուն, մահացողներուն թիւը. ճամբուն եղբքը, կամ դիւզերու մէջ լքուած նորածիններուն եւ մանուկներուն համբանքը: Ճշացող, լացող, սողացող անտէր երախաներու ամբողջ խումբեր: Տեսարան մը, որուն ի տես ամէնէն անզուր սիրտն իսկ պիտի ճըմլուէր:

Այո, իր պատմութիւնը, հազարաւոր շրթներու կրկնած նոյն պատմութիւնն էր...

Քալեր էին, քալեր էին յաճախ անթաղ ձգելով իրենց մեռելները: Ու Բերուզ Մայրիկը քալեր էր անոնց հետ, վիշտէն կէս մը խելագար՝ ի տես իր մահացող աղջկան... Քալեր էր օրեր ամբողջ, այլեւս իր ուժերէն բոլորովին քամուած, բայց իր թոռնիկը, իր վերջին յոյսը, հիւծելու վրայ եղող իր թանկագին բեռը՝ միշտ սրտին սեղմած:

Ստիպեք էին որ լքէ երախտն, ինչպէս ըրեք էին ուրիշներ. իր բթացած նայուածքը կառչեր էր թոռնիկին վտիտ

կուրծքին, որ տակաւին տկար հեւքով մը կ'նլեւէջէր, ապա ուղղուեր էր հիւծած, կմախտացած գէմքին, որուն վրայ կը փայլէին զոյգ մը սեւ աշուկներ, եւ դերմարդկային ճիգով մը ջանացեր էր զինքը կրել մերժող սրունքներուն ուժ տալ, քայլերը արագացնել, փոքրիկը աւելի ամուր սեղմել:

Յետո՞յ, յետո՞յ... Ուշինչ կը յիշէր, երբ օր մը աչքերը բացեր ու գիտակցութիւնը վերագտեր էր՝ առանձին էր...

Տարիներ վերջ, Ամերիկա գանուող կրտսեր եղբայր մը զինքը այս ափերն էր բերել տուեր, ուր ապրեր էր յուսախաբութիւններուն ամէնէն մեծն ու դառնը...

Հարազատի մը գոյութիւնը, հարստատի մը եւ անոր ընտանիքին միանալու հեռանկարը, ընտանեկան յարկի մը ջերմութիւնը վայելելու երազը, հրճուանքի շողերով սկսեր էին տաքցնել իր հոգին... Սէ այդ տաքնալ սկսած հոգին ստուեր էր յանկարծ...

Օտար եղբոր կին ու զաւակներ, որոնք բառ մը անգամ հայերէն չէին գիտեր. իսկ երկու օր վերջ՝ վարձուած սենեակ մը...

— Քոյրիկ, այսպէս աւելի հանգիստ կ'ընես, մերիներէն արդէն համ պիտի չառնես, ես շարաթը մէյ մը կը հանդիպիմ քեզի...

Ու հիմա կեանքին վերջին տարիները կ'անցընէր սա չորս պատերուն մէջ, ուր միակ հարազատ բանը՝ այդ պուպրիկն էր. զինքը անցեալին տանող, իր սիրելիները յիշեցնող միակ բանը...

— Հաս մը ճիշդ էտոր նմանը շինած էի թոռնիկիս...

Ու հաւանարար, զայն դիտելով՝ կը յիշէր թոռնիկին հրճուանքը, կը լսէր անոր ուրախ քրքիջները եւ մինչեւ մահը ձեռքէն թող չտալը:

— Ձերջեր էանք ջաղայիս ձառքէն առնել... էնպէ՛ս կը սիրէր, էնպէ՛ս կը սիրէր...

Մեկնելու ատեն, լրագիր մը տեսայ իր սեղանին վրայ. անդրադէտ մամիկ-

ներէն չէր, կը սիրէր կարգաւ. թէ ո՞ր աստիճան կը հասկնար կարգացածը՝ այդ կարեւոր չէր, կը բուէր որ կը կարգար...

— Նորէն էկուր աղջիկս, գիտիմ, ճահիլ էս, ինչ է՞նչ համ պիտի առանիս... Ա՛խ, մինակութիւնը շա՛տ դժուար բան է...

Իր այդ խօսքերը պատճառ եղան որ կրթման հանդիպիմ իրեն ու թերթեր, զիրքեր տանիմ:

***

Անգամ մը, իր տանտիրուհին խօսքի բռնեց զիս. ան ալ առանձնութեան կը տատապէր: Բերուղ մայրիկը բարբարոսներու զոհը, իսկ իր տանտիրուհին՝ քաղաքակրթութեան, արդիականութեան...:

Կաթուածահար ամուսինը, ծխամորճը բերանը, բազմոցին անկէնը կը նստէր եւ իր պահանջներով ու մտքով՝ երախայէ մը տարբերութիւն չունէր:

Կինը՝ քաղցատարար երիտասարդ էր թէն, բայց այստեղուն վրայ ունէր կարմրութիւն մը, որ առողջութեան նշան չէր եւ տան հոգը վրան էր:

Չաւակներ... Այո, ունէր զաւակներ, ամէն մէկը գլուխը առած ու դացած, տարբեր նահանգներու մէջ ընտանիք կազմած:

Յոյց տուաւ թոռներուն լուսանկարները. հպարտօրէն խօսեցաւ անոնց յաջողութեանց մասին: Բերուղ մայրիկը ականատես եղաւ այս բոլորին եւ երբ իր սենեակը մտանք՝

— Բերուղ Մայրիկ, — ըսի անոր մարած աչքերուն նայելով ու քիչ մը վարանումով, — դուն լուսանկարներ չունի՞ս...:

Առանց պատասխանելու, գլխահակ ոտքի ելաւ, մօտեցաւ դարակի մը ու խնամքով կապուած ծրարի մը մէջէն հանեց, տարիներ տուալ եղբորը դրկուած խմբանկար մը:

— Մասունքի պէս պահեր իմ, — ըսաւ, գլուխն ու իրանը աջ ու ձախ ճօճելով:

Աթոռի մը վրայ ուղիղ նստած էր
ամուսինը. երկա՛ր, փառաւոր պեխե-
րով, յաղթանդամ մարդ մը. անոր քով՝
ծեքացած կետուր մայրիկը, ծունկին
մօտ՝ թոռներուն կրտսերը, բերուչ մայ-
րիկը կեցած էր ամուսինին ետեւ՝ թարմ
ու երջանիկ, ձեռքը հպարտօրէն ամուս-
նոյն ուտին դրած ու իրենց շուրջ, գունձ
ու կլոր սեւաչուի մանչիք. ու արեւին
պէս ազուտ աղջիկ մը:

Ի՞նչ ըսէի. ի՞նչ կրնայի ըսել. դով-
քը ըրի ընտանիքին ամէն մէկ անդամին
ու հոգիին խորքէն անէծք մը՝ նման ան-
համար օճախներ քանդող, հայուն արե-
ւը խաւարող թշնամիին:

***

Հաւատացած ենք որ ժամանակը ա-
մէնէն մեծ վիշտերն իսկ կը թմրեցնէ,
կը բուժէ. թէ անցեալին մէջ ապրուած
ողբերգութիւններէ յառաջ եկած վէր-
քեր՝ տարիներու բախտանով կը բուժ-
ուին, կը ժողովուն: Բերուչ Մայրիկը
տեսնողներ, անոր անցեալին տեղեակ
անձեր, պիտի հաստատային այս բոլորի
ճշմարտութեան. ժամանակի կատարած
հրաշքին մեծութեան: Կը խօսէր, կը
ժպտէր, կը կատակէր ու հանոյքով կ'ու-
տէր. իր Ֆիդիքական ցաւերն էին միայն
որ զինքը կը նեղէին:

— Ա՛խ կազրում, ալ ես ինտոր պիտ
ըլլիմ, էս ճիւղերու, մէջքիս ցաւը օրէց
օր կը գէշնայ, մեռնիմ՝ կը խայրսիմ,
— կ'ըլլար պատասխանը, երբ իր օր-
պիտութիւնը կը հարցնէի:

Եւ սակայն ճշմարտութիւնը այդ-
պէս չէր...

Ո՞վ է կրցեր տեսնել ճակտի մը ետեւ
թաքնուած մտածումի կծիկները, հոն
յաւէտ դրոշմուած, շիկացած երկաթնե-
րու նման միտք ու հոգի տապալ, սիրտ
ճմլող պատկերները:

Ո՞չ մէկ խոր վիշտ, ոչ մէկ աղբը-
ւած մեծ ողբերգութիւն կամ յուսախա-
րութիւն, առանց հետք մը ձգելու, ա-
ռանց աւեր գործելու՝ տարիներու թն-
ւերուն հետ կը հեռանայ...

Հարազատի մը նման կապուեր էր
ինծի. չեմ գիտեր ինչով արժանացեր էի
իւր համակրանքին ու վստահութեան: Կը
զգայի թէ որքա՛ն կ'ուրախանար, երբ
զիս կը տեսնէր:

***

Այդ օրը սովորականէն աւելի տըժ-
դոյն կ'երեւար. անկիւնը նստած, լուռ
կը հիւսէր, մտտները կը շարժէին գրե-
թէ մեքենաբար, միօրինակ համաչա-
փութեամբ. ակնոցը սահե՛ր իջեր էր քի-
թին ոսկորն ի վար ու նստե՛ր՝ թիւ մը
ստո ծայրին: Յանկարծ, ակնարկը ուղ-
ղեց անորոջ կէտի մը, ու զէմքը սառա-
պանքի կծկումներ ունեցաւ: Երբ ձայն
լսեց՝ ցնցուեցաւ եւ յանցաւորի նման
ինծի նայեցաւ, աչքերուն մէջ սակայն
սարսափ էր նկարուած:

— Հո՛ն, վրաս ալ էկեր են, — ը-
սաւ, մատովը ձեղունը, վերի յարկը
ցոյց տալով ու ձայնը ցածցնելով, —
մինչեւ Ամերիկաները ետեւէս հասան,
հանգիստ չին իտար...

— Որո՞նք, — հարցուցի դարձա-
ցած:

— Տաճիկները, տաճիկներ՛քը, —
փոփոսց, — ո՞վ գիտէ ինչեր պիտ ընին
նորէն, — եւ ուսերն աւ յօնքերը բարձ-
րացան անորոշութեան վախով:

Վստահեցուցի զինք, որ մեր կող-
մերը թուրքեր չկային:

— Ձէ՛ կազրում, չէ՛ աղջիկս, գուն
լուր չունիս, մինչեւ առաւ գլխուս վը-
րայ կը խօսին, ձագերս ինտոր մորթած
ըլլալին կը պատմին...

Այդ օրը ընկճուած մեկնեցայ:

Սրունքներուն ուռեցքը օրէ օր կ'ա-
ւելնար ու այլեւս դժուարութեամբ կը
բալէր: Եղբայրը որոշե՛ր էր զինքը ծե-
քանոց գնել: Լուրը ուրախութեամբ
հաղորդեց ինծի: Սիրով համակերպեր
էր: Կարծեմ, կ'ուզէր փախչել՝ վերի
յարկի կարծեցեալ թուրքերէն...

***

Շաբաթ մը վերջ Միւսունջ էր, օդին
մէջ միտտիք բան մը կար, խորհուրդ

մը. կը զգայիր թէ ամբողջ քրիստոնեայ աշխարհը ցնծութեան մէջ էր:

Մուսթը սկսեց էր իջնել ու պողոտան լոյսերու մէջ կը շողար. ցուցափեղկերուն պերճանքը առնչեցող բան մը ունէր եւ մայթերուն հրկայնքն ի վեր դիպուած առնածառերու բոյրը ռուսկերդ կը շոյէր: Կուզէիր խորո՛ւնկ, խորո՛ւնկ շնչել ու այդ բոյրով արբենալ, աչքերդ գոցել՝ եւ ինքզինքդ մայրիներու անասու մը մէջ կարծել:

Բնորոշ Մայրիկը յաջորդ օրը կը մեկնէր: Պզտիկ նուէր մը գնեցի ու տե՛սակ մը վարանումով մասայ իր սենեակէն ներս:

Անօրինակ աշխուժով կը պատրաստուէր, իրերը կը դասաւորէր: Աչքերուն մէջ Երջանկութեան ցուքեր էին ինկեր ու ձայնը կենդանութիւն էր ստացեր: Բացաւ նուէրս, մանուկի մը նման հըրհըրհալ, զիս կուրծքին սեղմեց ու համբուրեց: Այս բոլորը շատ անսովոր թըւեցան ինծի: Ակնարկս բնագոյրարս սենեակին շրջանը ըրաւ. սնտուկը բաց էր ու պուպրիկը հոն շէր...

— Նստի՛, — ըսաւ յանկարծ, գրեթէ կը հեւար, — նստէ որ պատմեմ. դիտե՛ս, էն գէճի խաղալիքի խանութը...

Տարեց կնոջ մը զմնաք բարբոյճի դացած պահուն աղջնակ մըն էր տեսեր ցուցափեղկին առջեւ. վերադարձին՝ զարմանքով նկատեց էր որ նոյն աղջնակը գրեթէ ցուրտէն կը դողար, բայց տակաւին աչքերը չէր կրնար բաժնել, իր գէճ նստած պուպրիկէն: Բնորոշ Մայրիկը ակնթարթի մը մէջ գտեց էր լուծումը շարաքններէ ի վեր իր միտքը տանջող հարցին: Ա՛լ, պիտի չհասկնային, եթէ հետը տանէր իր սիրելի պուպրիկը. պիտի նայէին իր ճերմակ մազերուն ու զինքը ծաղրի, ծիծաղի պիտի ենթարկէին: Ու ահա, հոս էր սա աղջնակը, աղքատի գաւակ մը հաւանաբար, որ ժամէն աւելի փողոցը, խանու-

թին առջեւ կը սպասէր ու փնտռող մը իսկ չունէր:

...Մրունքներուն ցաւը մոռցած՝ գրեթէ վաղերով եկեր էր տուն ու պուպրիկը գրկելով՝ տարեր դրեր էր աղջնակին թեւերուն մէջ:

— Ա՛խ աչքերը... աչքերը ճիշդ թոռնիկիս աչքերուն էր նման, — ըսաւ, գլուխը օրօրելով ու դո՛հ՝ որ պուպրիկը գտեց էր իր «Տարազառ» տէրը...

***

...Ներք փողոց էլայ՝ կը մտածէի իր պատմութեան մասին. այդ աղջնակը, այն աղջիկը չէ՞ր արդեօք, որ ես բանախտեամբ էի իր ծնողներուն հետ, իրենց պատկանող այդ խանութին մէջ...

Երկու օր ամբողջ անընդհատ ձիւներ էր ու փողոցներուն երկու կողմը, մայթերուն եզերքը՝ բլրացեր էր ձիւնը, որ անբնութիւնը շատեց կորսնցուցած, գրեթէ տեղ տեղ ցեխակոյտերու էր վերածուած:

Երկնակամարէն՝ լուսինը կը փայլէր: Ամպի գորշ կտոր մը, գլխարկի մը նման նստեց էր գլխուն: Յանկարծ, քո՛վրտի փողոցի մը անկիւնը, միւսակողմի մը վրայ լճացած ցեխոտ ջուրին մէջ՝ նշմարեցի կապտորակ բան մը, բան մը, որ ծանօթ ըլլայ թուեցաւ եւ կարծես մազնիսի մը նման գիս իրեն քաշեց...

... Սխալած չէի... Մարտացի: Ծակատագրի ինչպիսի՞ ողբերգական նմանութիւն... Ամբողջ անցեալ մը աչքերուն առջեւ ծառացաւ եւ յուզումը խեղդեց զիս:

Հոն, ճամբուն եզերքը, ամբողջութեամբ թրջած, ցեխոտած, պատռուած, անճանաչելի դարձած՝ ինկեր էր Բնորոշ Մայրիկին սիրելի պուպրիկը՝ աքաղաղ ճամբուն վրայ ինկած իր թոռնիկին եւ անոր պուպրիկին նման...

Եւ լուսինը, ամպի գորշ ծուէնը գլուխարկի մը նման գլխուն՝ կը նայէր վար ու կը ժպտէր հեգնանքով...

Ա. ԱՐՓԻՆԷ

Մ. ԻՇԽԱՆ

Ը Ն Կ Ե Ր Ն Ե Ք Գ Ա Ն . . .

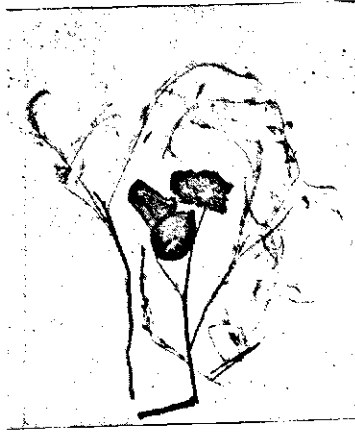
Որքա՞ն անուշ հոգիներ կան սա՛հն տեղ,
Սարի քննուշ ծաղիկներուն պէս բուրեան.
Սարէն հոտոյ ջուրերուն պէս զիւրազան՝
Որքա՞ն կեանքեր կը կարկաչեն սիրազեղ:

Քաղցրալեզու եւ քաղցրասիրտ ս'վ մարդիկ,
Ազն է՛ք երկրին եւ լռօքը՝ մութ երկինքին.
Ձեզմով հարուստ եւ ձեզմով միշտ երջանիկ՝
Կարօտագին եւ կը վազեմ այս կեանքին:

Որքա՞ն բարի ընկերներ կան սա՛հն դի՛
Ինչպէս խոնարհ պտղատու ծառ թեւաբաց.
Հովերուն դէմ կանգնած իբրեւ սէգ կազմի՛
Որքա՞ն ձեռներ կը բարեհեմ քեզ յանկարծ:

Ո՛չ մէկ գիւնի, բարեկամներ անմահ,
Ձեր բարութեան, ձեր արութեան համն ունի.
Օր մը գուցէ այս աշխարհէն կշտանամ,
Բայց ձեր կարօտն իմ մէջ յաւէտ կ'արիւնի...

Որքա՞ն անձեր, որքա՞ն զանձեր կան մեր շուրջ,
Հառազայթի եւ ազօթի պէս արդար.
Հոգեհաշտի համբարի պէս սրբաշունչ՝
Որքա՞ն նայուածք քեզ կը գրկեն զազմաբար...

Պ. Մնտղեան անցիայ Յուլի-
սին օրջաղօսյա մը կատարեց, այ-
ցիկով Թուրքիա, Պուլկարիա,
Ծուկոսյաիա, Աւարիա եւ Գեր-
մանիա: Իր սպասարարներէն
կազմած է օտար մը գումարներ,
որոնց մաս կը կազմեն հետագայ
էջերը: «Բաղին»ի մէջ յաջորդաբար
պիտի օտար մայն օտարին մաս կազ-
մող «Հաղը», «Ծովը», «Լեւո»,
«Կառնկը» եւ անցա խորագի-
րներ կող ուրիշ գումարներ:

Ծ Ա Ղ Ի Կ Ն Ե Ր

Վերացումի քաղցր պահու մը՝ ցեղին համար իր արիւնը քափած
փոթորկայոյց քարմին պրոնզէ կերպարանքին դիմաց կեցած՝ «մահուան
տեսիլքին պայծառատես քնարահարին քառերը մրմնջելով գերազայն ազ-
րումի մը կը պատրաստուէր հօգիւ, երբ խուճեցիք աչքերու մէջ և ուրիշ
տեսիլի մը տարիք գիւ, ծաղիկներ, ուրիշ բովանդակութեամբ տեսիլ մը
բացիք ներս, հերոսին բերում և երկու քաղարներուն մէջէն յուշարձանն
ի վեր խոյացող անուզում, ահա՞ ո՞ր ծաղիկներ:

Այս մտայլ քաղաքին մէջ, այս օտար հողին վրայ երկրորդ օտարի
մը կողմէ հաստատուած ահարկու իշխանապետութեան օրով, ո՞վ յանդըզ-
մած է բերել ձեզ բռնակալներու պատուհաս այն ոգիին ի յուշ: Իր ետեւէն
քայլու մեղքին համար այս հողին վրայ նոր թշնամիին կողմէ նոր նահա-
տակուած մարդոց եղբրական պատմութիւնը իմանալէ ետք՝ ո՞վ է, որ
սրտառուչ այս յամառութեամբ հերոսին արիւնաբաբաւ երազներուն կառ-
չելու հաւատարմութիւնը կը պահէ, ո՞վ: Ո՞վ բերու ձեզ հաս, ծաղիկներ,
ո՞ր նահատակին թուր, կարօտակէզ աչքերով կեանքէն մեկնած ո՞ր քաղին
որդին, իր օրհասը ապրող ո՞ր ծերունին, ո՞ր երիտասարդը իր ուխտին
հետ, ո՞ր ազգիկը իր սրտին հետ, սրտայոյց ծաղիկներ:

Կը մտածեմ ձեր մասին, ձեր ճամբորդութեան ու ձեզի ընկերացող
ճամբորդին տառապանքին ու յափշտակութեան մասին, ու սրտիս մէջ անձ-
կութիւն մը կը տեղաւարդի, կը ծաւալի տարօրինակ յուզում մը: Կը մը-

տաճեմ տակաւին ու չեմ կրնար ընդունել ձեր ներկայութիւնը, ծաղիկներ, դուք, որ կրնայիք ձեզ հոս բերողին ձերտին մէջ ու ձերտին հետ փոշիացաւ, սնոր հետ ու սնոր արիւնով ներկուիլ, վտանգներու մէջէն եկած ու վտանգաւորին վրայ դրուած ծաղիկներ, որոնք հետ ձերտարկեցիք այս ահաւոր արկածախնդրութեան, եկած էք ի՞նչ ընելու հոս, ի՞նչ ըսելու, գերեզմանի՞ ծաղիկներ:

Կը նայիմ ձեզի ու ինձի կը թուի, թէ հերոսիմ թափած արիւնը վերջապէս կը պղպջայ ձեր բաժակներուն մէջ ու պղպջակներուն մէջէն ես կը լսեմ դարերու իմաստութիւնը պռոստով բերեցող բերեցողացեալ ձայն մը՝

– Անկապտելի բան մը կայ, յաւիտենական բան մը կայ, կենսէն աւելի քաղցր է հողը, հողին չափ անուշ է ազատութիւնը, ազատութենէն աւելի թանկագին կայ միայն ազատութիւնը:

Մերք կ'երեւակայեմ ձեզ ուրիշ պայմաններու մէջ, ուրիշ թաղարներու ու ձերտերու մէջ, ուրիշ պաշտօնով ու հնարաւորութիւններով և ուրիշ ապրում մը կը թափանցէ ներս, թափանցի՞ր ծաղիկներ:

Այս պարիսպներէն անցին գուցէ կարենայիք ազգայ մը սալ իր շրմարները անցնելու երբանիկ պատրանքը, թարգմանէիք հրավառ սրտի մը ապրումները, կարենայիք գուցէ հագի մը փոխադրել իր կորուստի երիտասարդութեան քաղցր ոստանը:

Այս պարիսպներէն անցին կրնայիք մեզու մը գինովցնել, թիթեանիկ մը ոգեւորել, երգեցիկ ու առաւանթեւ ոգիի մը խանդը բարբոսել, այլ եկած էք հոս, լիցուած էք ուրիշ խորհարկով մը, կարօտի եւ յոյսի, փառքեան ու կորովի խորհրդանիշ ծաղիկներ, այդ ի՞նչ յոյս է որ կը բխի ձեր թերթերէն, ի՞նչ պնդում է որ կը կատարէք ներս, կը տանիք զիս ո՞ր, ցնորակա՞ն ծաղիկներ:

Ծաղիկներ, ես ձեզ տեսած եմ արձակ դաշտերու վրայ ու գինովացած, աղբիկներու կարծիքներուն ու նախանձած, ընկերներու դազակներուն, ու լաց եղած. հաւաքած եմ ձեզ ու արձակած պատուհաններէ ներս՝ արեւան տեղիէն հետ, ընծայաբերած խոռվիչ էակներու՝ կարօտներու հետ, նետած եմ ռոններու առջեւ՝ սրտիս հետ, բայց պատահած է երբեք, որ այս գորութեանը զգամ ձեր ներկայութիւնը, այսօր ըստանդակութիւն գտնեմ ձեր մէջ, ցնորիմ այսօր, այլակերպիմ այսօր, վերափոխող ծաղիկներ:

Ձեռքս կ'երկարեմ ու ձեր փափկութեան փոխարէն աւերուած աշխարհի մը յուզումը կը տարածուի ներս:

Ձեր բարութիւն տեղ արեւան հոս մը կը հասնի ռուսներու:

Ձեր գուտարք գոյներուն փոխարէն լափիկող հրդեհի մը բոցը կը լիցունի աչքերու մէջ:

Անոք մարդերու կերպարաններ կը տեսնեմ ձեր տերեւներուն մէջ, խուժան մը, ու խուժանիւն առջեւ անօգնական ժողովուրդի մը ռզակէզը: Այլ այդ բոլորին մէջէն, այդ բոլորին մէջ՝ վերստին կը տեսնեմ այս հողին տակ պաշտօնը աստուածաբայ մարդուն յոյսը հասակը, աչքերուն մէջ փաթուկող խոռվիքը, արարչագործ բարկութիւնը, վնիւր աղա, ձգտական ուժը յետոյ, մահաբեր խուժանին շարժումը կանցնող իր շունդալից շարժումը:

Իր տեսէն ու իր շունդով կենդանացած վրիժաբոր սողոց տարերային արշաւը կը տեսնեմ ու կ'ամրանամ:

Հմբատներուն կատաղի երթը կը տեսնեմ ու կ'ոգեւորուիմ:

Հրդեհներում մեղին թշնամիին վրայ խոյացող բացառիկ փետայիններում յաղթական թափը կը տեսնեմ ու ողբս խնդուքեան կը վերածուի:

Մազիկնե՛ր, աչկերուս առջեւ բացուած բարախում պատտան էք դուք, որուն վրայ կը տողանցեն տակաւին այս քարին տակ մեջոց մեծութեան արթուն պատգամներուն ունկնդիր գորդալից ուրիշ մարդեր, մեռած աստուածներուն յարութիւն տուող ուժեր, ի քուն մտած վազմել գորութիւնները ցեղին մէջ բարոբոզ հրաբորբ բանաստեղծներ, ընտրեալներ, սուրբեր:

Հայոց պատմութեան փոթորկալի ու բեղմնաւոր մէկ շրջանը դուրսաց առ դուրս կը լեցուի աչկերուս մէջ, ու կը տեսնեմ հարիւրամեայ քառասուն վրայ տարածուող կեանստու յայտը, ու կը հրճուիմ կրկին, հրդեհներում տեղ սկսող ծլարձակումը կը տեսնեմ ու սիրտս ուրախութեամբ կը յարդի, արիւնին վրայ ծածանող յաղթական դրօշը կը դիտեմ ու ուրիւնս կը խայտայ:

Օ՛, մարդը, ծաղիկնե՛ր, որուն քով եկած էք, Օ՛, փառքը անոր, ողբերգութիւնը անոր: Սրտերու մէջ մտնող, սրտերը ճանչցող, սրտերը սրտի վերածող, Օ՛ հայրենեաներ այս մոզը:

Հայրենիքը սիրեց, հայրենիքին մէջ սէրը կը հեզգեն մարդիկ: Ամբողջ ուժ էր եւ իր ուժերը արիւնախանձ մեր հողերուն սգատագրութեան նախնեց, գոհարութիւնը կը սակարկեմ այսօր, յօշոտուող ցեղի մը ի փերկութիւն իր արիւնը հեղեղորէն թափեց, լուսմահաջներ դատի կը կանչեն իր յիշատակը, այլ այս բիրտ իրականութեան մօտ, ձեր ցնորակն ենթակայութեամբ կազմուած այս պսակը կը խոյտացնէ արիւնս եւ անյաղթահարելի ուժ մը կը վազցնէ երակներուս մէջ, կեանքի ազմկալի եռուզեղ ձգած և յիսնամեայ այս լուսութեան շնչառութիւնը գգայու եկած շնչաւոր ծաղիկներ:

Մեռնողին տեսիլքը եւ սպրոզին ձգտումը ձեր մէջ հաշտեցուցած՝ դուք հաշտարար ծաղիկներ, շնչաւորող ճար ուժ մը կը զգամ ձեր մէջ, վերանորոգ սէր մը. սրբազան կոչի մը ձայնը կը լսեմ ձեր առջեւ, անկատար երգի մը ազդակը, շարունակելի ուխտի մը կախարդական ձայնը կը հասնի ինձի, երազի մը պատարագը կը տեսնեմ ձեր մէջ ու ցեղին համար պատարագեալ բաշխուող հոգիներուն արարիչ գորութիւնը, որ կը պարագրկէ զիս ու կը զգամ՝ թէ դարձեալ կը մեկնիմ ես ինձմէ, հոգիս կ'երթայ հոն, կը տեղադրուի այն լուսապայծառ աշխարհին մէջ, ուրկէ էիչ անգամ կը վերադառնայ ինձի:

Մազիկնե՛ր, միեւնոյն խորհուրդին՝ դուք լուսութիւնն էք, ես՝ ազգակը, դուք ոգին էք, ես՝ քառք, դուք կրկներեւոյթն էք, ես՝ ակամատեւը, դուք ազատութեան տեղն էք, ես՝ լինելութիւնը, ես կը պահեմ ձեզ աչկերուս ու հոգիս մէջ, կը տանիմ երկրէ երկիր, որովհետեւ ես պէտք ունիմ ձեր ուժին, ձեր ցնորքին, ձեր անհուն բանաստեղծութեան:

ՊՅՂՈՍ ՄԵԱՊԵԱՆ

Ռ Ա Պ Պ Ո Ռ

Առաւօտը սկսած էր ծայր տալ երբ դուրս եկաւ դործէն: Առաւօտ մը, նըման միւսներուն՝ առանց բանաստեղծութեան, առանց ոչինչի: Առաւօտ մը, բոլոր նախորդներուն նման, ուր, թոնք-րով յողմութենէ եւ նոյնքան մըն ալ անզընութենէ չմած, նոյնիսկ սկանջ չէիք ունենար թռչուններու երգին համար:

Անգամ մը որ իր սենեակը հասաւ, Ռոժէ դործի լծուեցաւ, պատրաստելու համար իր քունը: Փեղկերը զոցեց, Հընարքը դտաւ կառուցելու համար մուկ գիշեր մը, խնամքով խնդելով ամենափոքր լոյսի մուտքի ճամբան, ու կը պատրաստուէր անկողնէն ներս սահել, երբ դուռը զարնուեցաւ:

Այսչէրն էր, Հին բարեկամ մը: Քանի մը ռոտիւնով երեք յարկերը լափած ըլլալուն, կը հեւար:

— Ի՞նչ, ըսաւ, շուտած Ռոժէի տեսքէն, դեռ անկողի՞նն ես, Հաւատա՛ որ ամբողջովին գիշերաչրջիկի մը տպաւորութիւնը կը թողուս:

Ու դադարէ մը ետք, շունչը վերազըտնելու համար:

— Հայտէ, անպարհ, բարեկամները վարը կը սպասեն, դաշտազնացութեան մը համար: Սակայն նկատելով որ Ռոժէ բացակայի դէմք մը առած էր՝ Նիբոլ մեզի հետ է, ինքն էր պնդեց որ հանդիպինք քեզ աննելու:

Նիբոլ, ընկերները, շրջապտոյտը, մաքուր օդը... միւս կողմէ սա քունը, սա յողմութիւնը եւ մանաւանդ սա ծանրը, ճնշիչ մտածումը, թէ հազիւ երեկոյ եղած պարտաւոր ես վերստին անցնիլ պաշտօնիդ... սխ, քնանալ, քնանալ...

— Ընկերներէն ներողութիւն խնդրէ, ըսաւ, տեսակ մը ներքին ճարճատիւնով. հոգիդ սիրեմ, առանց ինձի պէտք, պէտք է քնանամ, պէտք է հանդրատանամ կրկին դործելու համար այս իրիկուն իսկ:

Բարեկամին անզօր ցուէ շարժումին վրայ, Ռոժէ զոցեց դուռը ու անպարհեց հասնել անկողնին: Սակայն անգամ մը գլուխը բարձին դրած, քունը, որ ամբողջ գիշեր հալածած էր զինք, սկսաւ ծառանալ կատաճ միւս մը նը-

ման, չար դամբիկի մը նման սկսաւ փախչիլ, դինք նետելով յանկարծ խօլ արշաւի մը մէջ: Հագիւ հասած անոր Եստէն, հագիւ սկսած ընտելացնել զայն, ահա, անկիւնի խանութպանի ռատիոն խթանի գէշ հարուած մը կուտար անոր ու, միւս կողմէ, չըջուն վաճառորդը կը կատակցնէր զայն կրկին իր մարդացուլի ձայնով:

- Պաղաղա՞... Պաղաղա՞...

Ո՞ր կըթալ հիմա, ո՞ր վագել, որո՞ւն հասնիլ, այս անբարեկէր ջոնին, թէ ոչ ընկերներուն, որոնք մեկնած են... մեկնած:

Այսպէս էր, սշտատանջի այս գըրասենեակը մտնելէն ի վեր, գրեթէ տարիէ մը ի վեր: Ու զիչ զիչ ստիպուեր էր հրաժարիլ իր բոլոր սովորութիւններէն, իր մտերմութիւններէն: Ստիպուէր էր չըլել իր բոլոր բարեկամները, մէկը միւսին ետեւէն, զանոնք փոխարինելու համար ջոնով, միշտ աւելի թանկարէք բարեկամ մը, միշտ աւելի խորամանկ ու ճարտիկ:

Ու մէկ օրէն միւսը կեանքը, իրեն համար, վերածուեր էր այն մեղմ բողդիւնին, այն անբարեկէր մրտենջին, որ կը հասնի հիւանդին սենեակը, առանց զայն կենդանացնել կարենալու:

Ի՞նչը բերած էր զինք հոս. ի՞նչը կրնար բերած ըլլալ միւս ջոան հոգին, իրմէ առաջ, այդ վանքին մէջ, այդ Վիժբախտութեան տուփոյն մէջ, ինչպէս կ'ըսէր Մորիս:

Մեր նախահօր սկզբնական մեղքը անկասկած ու անէծքը՝ շահելու մեր հացը, ճակտի ջրտինջով: Այն տարբերութեամբ միայն, որ առօրեայ հացը այնքան խորունկ թաղուած էր այս գըրասենեակին մէջ, որ միմիայն ջրտինջը բաւական չէր զայն երեւան հանելու համար: Անհրաժեշտ էր եզան նման ջրտնիլ ու նոյն ստեղծ երկրպագել: Անհրաժեշտ էր թիապարտի մը նման չարչարուիլ, կարենալ շերտ մը փրցնելու համար այդ հացէն:

Պարսպ տեղը չէր որ ամէնէն երիտա-

սարդը պաշտօնակիցներէն, զայն մկրտած էր թիարան: Ու թիարան մը թիարան պիտի չըլլար առանց իր բանտապահներուն: Կը վխտային անոնք դրասենեակին մէջ, շէֆերը, Եմթաշէֆերը, փոխանորդները: Կային ցերեկուանները, կային՝ գիշերուանները, որոնք անմիջ յանձնումը կը ստանային զեռ մուտքի դռնէն, ու ձեռքէ ձեռք կ'անցընէին, ու կը սնորհիկին ճակատագիրը մինչեւ մուտքը... լուացարաններուն: Այս վատահամբաւ ֆաները, որոնց դերը կեանքերնից թունաւորին էր, հպարտ էին իրենք իրենցմով ու կը յաջողէին ձեռք զուտեցնել մեր անմէն իսկ ու ամէն ինչէ, ամէն ինչէ:

- Ահա նորեկը, ըսած էր անտարբերութեամբ ճաղատ մը, առաջնորդելով զինքը հաստ պինդներով մէկու մը քով, որը շնագայլի մը փրփիլը ունէր:

Բաղմաթիւ զննութիւններէ, ու նոյնքան մըն ալ փորձերէ ետք, իր ընդունման օրն էր:

- Ահա նորեկը, ըսած էր ճաղատը. սակայն ոչ ինքը, ոչ ալ շնագայլի փրփիլով մարդը, չէին զիջանած առնելու իր երկարած ձեռքը, եւ շատ ալ հետաքրքրուած չէին թուեր իր անմով:

Արդեօք պէտք է հասկնար թէ շատ ալ պէտք չունէի՞ն իրեն հօտ, եւ առանց իրեն ալ, կրնային բան մը կարողադրել:

- Ի՞նչպէս էր ձեր... պարոն...

- Ռոժէ, Ռոժէ, պարտականութիւն համարեց յիշեցնել, ճաղատը:

- Անշուշտ պիտի ենթարկուիք մեր գրասենեակի կարգապահութեան ու կառնեններուն. ուղեց անպայման յիշեցնել իրեն, շնագայլի փրփիլով մարդը, այնպէս չէ՞:

Եւ մինչ Ռոժէ չըթնէր կը շարժէր, ըսելու համար չէր գիտէր թէ ինչ:

- Հանեցէք ձեր տեղը երթալ, կլտրեց միւսը, առանց զինք մտիկ ընելու, ու հետեւեցէք ձեր ընկերներու օրինակին:

Ձէ, անկասկած, սխալիլ կարելի չէր, սա մարդը գրասենեակի շէֆը ըլ-

լալու էր, եւ լաւ չէր զինք շփոթելը հասարակ մահամանացուի մը հետ. մանաւանդ ա՛յդ, կարելի չէր ընել: Սա շնապալը, անհրաժեշտ էր ըմբռնել առաջին իսկ բողոքէն, նման չէր ուրիշ շնապալերու:

Ռոժէ գնաց իր տեղը, սրահին ծայրը, ջովը երիտասարդի մը՝ նիհար ու դունատ, ինչպէս ամէնքն էին այդ գըրասենեակին մէջ:

— Անունս Մորիս է, փոփոսց նիհար երիտասարդը, հազիւ ինք նստած. ու միշտ դաւադիրի մը ձայնով ու ծամածուծութիւններով՝ «Մեծ շէֆը քարոզ կարգա՞ց քեզի, դրաւի կուզամ որ այո՞»։ «Կանոնները, կարգապահութիւնը» օհօ:

— Խեղճ բարեկամս, ուղեղդ մի չարչարիր, կը շարունակէր Մորիս, կարգապահութիւնը, երբեք պիտի չկարենաս զայն յարգել պէտք եղածին պէս, նոյնիսկ եթէ ամասականիդ ամբողջութիւնը ձգես իրենց. ինչ կը վերաբերի մնացեալին, կանոններ ու ամէն ինչ, շատ ալ բարդ չէ, կը բռնէ որ սորվիս քանի մը մտնը մուտք դադարեցնել, մնացեալը ինքնիրեն կը կարգադրուի:

— Ի՞նչ դադարեց:

— Նախ, աշխատասէր երեւիլ, դորձի վրայ երեւիլ, եւ յետոյ՝ խոնարհութիւնները:

— Ի՞նչ խոնարհութիւն:

— Պարզ է. տեսնելուդ պէս, որ շէֆը չորս կողմերը կը դառնայ, դրողուած երեւոյթ մը կ'առնես, կը շարժակիս, դորձի վրայ կ'ըլլաս, եթէ գործ չկայ կը սկսիս սեղանիդ վրայի իրերը տեղափոխել. ու երբ առջեւդ կամ ետեւդ տեսնի, տեղիդ կ'ելլես ու կը խոնարհիս ազնուութեամբ, նայէ, այսպէս:

Ճիշդ այդ բողոքէն, թեթեւօրէն խըռովայոցով վիճակ մը կար սրահին մէջ, որը սահմանել չէր կրնար Ռոժէ. լուռ ու խուլ իրարանցում մը ինկած էր ընկերներու շարքերուն մէջ, որ զիրենք կ'ալիքաւորէր ներքին:

Շուտ հասկցաւ սակայն. դրասեն-

եակի շէֆն էր, քիչ առաջուայ շնապալը, որը ձեռքերը կռնակին, կ'անցնէր սրահի ամբողջ երկայնքէն, կարծես գինուորական քննութեան մը համար. ու ամէն անգամ որ կ'անցնէր պաշտօնակիցի մը կռնակէն, այս վերջինը, ամբողջովին իր դորձով դրողելով մէկտեղ, կիսովին վեր կը բարձրանար, կարծես դադարի զսպանակէ մը մղուած, ու իր մարմնին տակէ ետք խոնարհութեան ու յարգանքի կորութիւն մը, կը նստէր մեղմութեամբ:

Մորիս եւս, իր կարգին, կատարած էր խոնարհութիւնը, արեւելեան իշխանութիւնի մը շարժումներով ու աննշմարելի, կոկորդային երաժշտութիւն մը հանելով, երբ յանկարծ, Ռոժէ զգաց ծանր ներկայութիւն մը իր կռնակին ետին: Շէֆը անշարժացած էր, ինչպէս նսուս ամբողջ դրասենեակին նայուածքները. որով կարծեց լաւ կ'ընէ դառնալով հոս ու շնորհելով շէֆին, մին իր ամենագուրդուրոտ ժպիտներէն, կարծես ըսելու համար՝ «արդէն կը ճանչանք զիրար, այնպէս չէ՞...»:

Բայց այդ ժպիտը հեռու հանելի ըլլալէ շնապալին, կարծրացուց անոր դէմքին զծերը ու սառեցաւ Ռոժէի շրթներուն վրայ, գործուած կափի մը նման:

Մինչ շէֆը, յայնորէն ջղայնացած, կը սուրբար գէպի իր սեղանը, խոնարհութեան նոյն շարժումները կը կրկնուէին, այս անգամ սակայն արագացած կշռոյթով մը: Տղաքը կ'ելլէին կռնակները խոնարհարար ծուած, ու կը նրստէին, դաշնամուրի ստեղներու նման, ալիկոյթի մը ընթացքին:

— Բայց ինչո՞ւ այս խեղճ արարածները կը ծուրն ու կը ճմարկուէին ահարկուտեանի մը նման, ջղայնացաւ Ռոժէ, անգամ մը որ մինակ մնացած ըլլալը ըզգաց. մարդի՞կ են, թէ ոչ կրթուած անասուններ:

— Կը վարժուիս, բարեկամս, գունալ կը վարժուիս, պատասխանեց երիտասարդ դրացին. կը տեսնենք վաղը թէ

զեռ կարեւորութիւն կուտա՞ս քու այդ արժանապատուութեամբ լի անշարժութեանդ: Գրուի կուզամ որ կը կակուտնաս, ինչպէս ախորտէրններուն ամենակահուղը:

Յաջորդ օր, դարձի մտած ժամանակ, Ռոժէ տեսաւ ենթա-շէֆը, որ յայտարարութիւն մը կը փակցնէր հանդիսատարակէս. «Հազար Փրանք տուգանք պըն. Ռոժէ Բ.ին, անկարգապահութեան համար»:

— Ա՞յդ է հղածը, մտածեց Ռոժէ, զուտընացած ենթաշէֆին ու միւսներուն ողբերգութիւն մը տեսնելէն պատահածին մէջ. հազար Փրանք, շատ չէ, նոյն իսկ աման է, շատ աժան է աղատուելու համար խամանիկներու այդ խողէն...:

Տ

Իսան հողի էին, կատարելու համար աշխատանք մը որ կրկնակի, եռակի թըլուով պաշտօնեաներու կը կարտէր: Գործը կը կայանար ստանալուն ու փոխանցելուն մէջ բազմաթիւ հեռազիններ, բազմաթիւ մարդոցմէ:

Բաժնուած երկու կամ երեք խմբակի, ըստ շէֆի քմայքին, անշարժար կը ստանային, եւ անդադար կը փոխանցէին, ախիզեքքի չորս անկիւններէն, միւս չորս անկիւններուն:

Եւ Աստուած գիտէր, իրենցմէ ետք անչուշտ, թէ ինչքան շատախօս կրնային ըլլալ այդ բազմութիւնները: Այնքան բան կ'ըսէին իրարու ըսելիք, որ ինչքան ալ որ գումարէր գիշերները ցերեկներուդ, չէր կրնար հասնել իրենց. ոչ մէկ ժամանակ չէր բուեր սպառելու համար այդ շատախօսութիւնը:

Մրահին մէջ, երկու ժամացոյցները կախուած դէժ դիմաց, երկուրեակ զոյրերու նման, արքայական անտարբերութիւն մը կը թուէին ունենալ դուրսը սահող ժամերուն հանդէպ: Ժամերը որ կը վազէին, կ'երգէին դուրսը, ոչ մէկ կա-

պակցութիւն ունենալու չէին ներսի երկու ժամացոյցներուն հետ: Եւ յետոյ, ի՞նչ կարիք ունէին աճապարելու, իու՞մը մը կը մեկնէ՞ր, տեղը միւսը կուզար: Հո՞ն էր, հոն կը մնայիր, անորու ժամացոյցի ամբողջ լրջան մը:

— Մեր զժախտութիւնը, կ'ըսէր Մորիս, երկրին կ'որ ըլլան է. եւ այս անպիտան արեւը, որ ոչ մէկ տեղ անկողին չունի: Դժբախտութեան այս աստղը, կը պնդէր ան, որ մեզի երթալ պահի կը ձեռագնէ, մինչդեռ անգամ մը հորիզոնի դիժը անցած, կ'արթնցնէ մարդկութեան ամբողջ կէս մը, որպէսզի վրադ իյնան հեռազիններով:

— Բացարձակապէս իրաւունք ունիս, կ'աւելցնէր իմիլ. օրինակի համար, Ծարաթէն Կիրակի լոյս գիշեր, առտուայ ժամը երեքին, ուրախացած՝ աւարտած ըլլալուս գործը, մինչ կը պատրաստուէի փակելու, յանկարծ Նիւ Նորք ինծի կ'ըսէր սպասել, հեռազին մը ունէր փոխանցելիք. մէկ անգամէն թըլած լաթի վերածուեցայ, ջուռէս կ'իյնայի, սակայն ի՞նչ կրնայի ընել... կը սպասեմ, կը սպասեմ: Գուշակեցէք տեսնեմ սա ք...իս հեռազինը որ կ'իյնայ թեւորուս վրայ, առտուայ ժամը հինգին, եւ որը պէտք է անմիջապէս փոխանցեմ թոքիօ... Պրն. Իքս կը գրէր ճճարիսն, կը սիրեմ քեզ, ձաթելիք չէ՞, ըսէք: Ամբողջ գիշեր արթուն մնալէ ու աշխատելէ ետք, ստիպուել սպասել մինչեւ առտուայ հինգը, նուիրելու համար Նիւ Նորքէն լակոտի մը զգացուկան եւ... այլ զեղումները, թոքիոյի իր սիրուհիին. ճաթելիք չէ՞, ըսէք:

— Այո, սակայն ինչքան ալ որ կատղես, եզրակացուց Մորիս, ոչինչ կրնայ արգիլել Նիւ Նորքի մէջ ցերեկ ըլլալը, երբ հոս դուն ջունէդ կ'իյնաս: Ոչինչ կրնայ արգիլել, որ զեղեցիկ յետմիջօրէէ մը ետք, կամ աղուոր սիւտքէ մը ետք Նիւ Նորքի բոլոր լակոտները յիշեն իրենց անցեալ տարուայ Փլիլթը:

— Ես, միջամտեց Ձէքի, ինծի ամէ-

նէն շատ նեղացնողը, մեր սատանայի բժիշկն է. կամբամիի այս տօքթորը, ուրուն համալսարանը չէ սորվեցուցած մէկ հատիկ իսկ առանց տաքութեան հիւանդութիւն: Ջերմաչափը կողորդող կը խոթէ ու վերջացաւ. տաքութիւն չկա՞յ, րապարտ չկայ: Լաւ ես աշխատելու համար, աշխատելու համար երեկոյեան ժամը վեցէն առտուայ զեցը, նոյնիսկ երբ ոսկորնեղ ջեղ կը լքեն: Մա պարտաւ, այնպէս կ'ուզեմ օր մը կաթասայի մը նման եռալ, փիղի տաքութիւն մը ընել, պայթեցնելու համար սա դժոխքի բժիշկին գործիքը:

Ներեցէք Ձէքիին իր գէշ հնչիւնները, սակայն Ատոծոյ սիրուն հաւատացէք իրեն: Հաւատացէք որ գործէն փախչելու համար սուտ չի խօսիր: որ իրաւ հիւանդ է: Վերջերս լաւ չզգար ինքզինքը, մինչեւ իսկ շատ գէշ կը զգայ: Ամէն կողմ ցաւեր, մահացնող թուլութիւն մը, սակայն տաքութիւն չունի, Աստուած իմ, ոչ իսկ թեթիւ տաքութիւն մը. աւելի ճիշդ, առողջ մարդու մը տաքութիւնը ունի: Եւ որովհետեւ ոչ ոք կրնայ բացակայիլ գործէն առանց ընկերութեան պայտօնական բժիշկի ռարքիին, գացած էր անոր քով, աղաչած էր ռարքի մը տալ իրեն, նոյնիսկ մէկ հատիկ օրուայ համար. ք զուր: Միւսը միշտ ալ խոթած էր իր ջերմաչափը կողորդէն ներս, ու նուրիէ ետք անոր վերայ, ըսած էր «զնա բարեկամս» կոնակիւն գարնելով թեթեւակի, քանի մը անգամ, «Ասփրիին մը առ ու զնա աշխատէ, առիկա պիտի գուարճացնէ ջեղ»:

Կրուէն յոգնած, Ձէքիին դարձած էր չէֆերուն, ենթաչէֆերուն. կուրծքին զարգած էր, գլխուն զարկած էր, ծանր հիւանդի ձեւեր առած էր, թշուառութեան, ընկճուածութեան ձեւեր, սակայն աւաղ, ոչ մէկը յաջողած չէր, ոչ ոք լուրջի առած չէր զինք, արժանի համարելու համար ինձմքի ու հանդիստի:

Որով կը դիմէր ընկերներուն: Գրեթէ ամէնքն ալ զինք փոխարինած են

գիշերուայ աշխատանքներուն համար, մանաւանդ Ռոժէ, որ չէ վարանած, որ ոչ իսկ անգամ մը չէ մերժած զայն փոխարինել գիշերը:

Բայց ահա, Ձէքի սկսած է արդէն ամչնալ, ինքզինքը բնո զգալ, սկսած է վախնալ, թէ անոնք, իր ընկերները եւս կրնան խարխարի մը տեղ դնել զինքը:

Բայց ի՞նչ ընել, Աստուած իմ, ինչպէ՞ս ընել: Ռապար մը, Ռապար մը...

Ճ

Գրեթէ տարի մը կ'ընէր, որ Ռոժէ կ'աշխատէր հոս: Գրեթէ տարի մը՝ որ ճակատադէրը շնորհած էր իրեն, պրն. Լէոյին (այդպէս կը կոչուէր շնագայի փրօֆիլով շէֆը) եւ իր վեհապետ թագաւորութեան արժանաւոր ներկայացուցիչներուն ծանօթացումը: Ու առաջին օրէն մինչեւ վերջին սա բոպէն, չէր կըրնար այդ սպայակոյտին հաճելի եղած ըլլալու ինքնագոյովութիւնը կատարել. ճիշդ հակառակը: Կատարած էր ամենաժանր աշխատանքները, ընդունած էր ամենաժանր աստանքները, առանց յաջողելու. բարեկուէլ յարաբերութիւնները, նոյնիսկ նուազագոյն չսփով մը: Ծնագային ու իր սպայակոյտը հեռու էին զի՛չ մը իսկ զինքը յարգելէն. ուր մնաց համակրելէն: Որով, կը շարունակէր հաւատարմօրէն վճարել, ամէն ամիս, կարգապահական փրկագինը՝ հազար Ֆրանք, անդամահատելով այդ ձեւով, շօշափելի մասով մը, առանց այդ ալ անբերել իր ամսավճարները:

Ուրիշ կերպ չէր կրնար ընել, միթէ ի՞ր յանցանքն էր որ իր կոնակը կը մերժէր աննել ցանկացուած կորուսիւնը: Ինչքան ալ որ փորձէր, ինչքան ալ որ կրկնէր Մորիսին հետ, իր կոնակը միշտ ալ երեւան կուզար անընկճելի կոնակներէն մէկը:

Սատանան տանի այս բոլորն ալ: Վաղը, Կիրակի, Ռոժէ ազատ էր գիշերը, ու հազար ծրարի կը խոխոտացնէին իր մը ասածումը: Պիտի երթար գտնել Նիքօլը,

միասին դուրս պիտի ելլէին, պիտի բսէր սնոր բանէ՛ր... բանէ՛ր: Ինքզինք կ'օրորէր այս քաղցր ու դուրսդուրս մը-տածումներով երբ գրասենեակը սկսաւ շարժուիլ: Սովորական փոքրիկ իրարանցումը, որ կը ծանուցանէր մեծ շէֆին ժամանումը: Այո, ինքն էր, սխալած էր: Ահա ընկերները ոտքի կ'ելլեն ու կը նստին յարգալիբ, կարծես զսպանակէ մը մղուած: Կը մօտենայ, կը ժօտենայ ու ահա կանգ կ'առնէ Մորիսի ետին, կը յամենայ այնտեղ:

Բայց ի՞նչ ունի այսօր Մորիս: Կարծես ուրուած մեքենամարզ մը բլլար: Մատին չհղատակող, համաշափութիւնը խանգարող, դաշնակի աւրուած ստեղծ մը նման է: Գրասենեակի շէֆը թող ուզածին չսփ սպասէ, Մորիս չի յայտնաբերեր որեւէ փափաք, կատարելու որեւէ շարժում, որ ծիսական խոնարհութիւնը իրականացնելու պիտի ծառայէ:

Շէֆը երկու անգամ ետ սրահ դուրս եկաւ, ու նախորդներէն տարբեր արդիւնքի չհասաւ: Ընկերներու շարքը կայիքաւորուէր նազունքով, սակայն Մորիս կը մնար դաժմաւոր իր աթոռին, ամբակուտ, ժայռի մը նման:

Ձէ, ճար չկայ: Մորիս չի ճկիր այսօր, ճի՛շդ Ռոժէի նման:

Այն ատեն, ուշադրութիւնները շեղելու համար, կամ կրած նուառագումին վրէժը առնելու համար՝ «Շարլի՛», Շարլի՛» սկսաւ պոռալ շէֆը:

Շարլին գրասենեակին ամէն ինչ կատարողն էր, թղթատար, դաշնպան, ծառայ ու ամէն ինչ: Սպիտակող մագերով, սպիանածի ղէմքով, ու քարչ եկող սըրունքով մէկը՝ պատերազմի յիշատակ: Ձէր վարանած Ամերիկայի իր հանգըստակէտ կեանքը լքելու, կամաւոր դրուելու համար 1914-1918-ի պատերազմին, Կռուած էր Վերալուքի ու արգարութեան» համար զոր է՛ր զազրեր կրկնելէ. ու ծանր վէրքերը որ ստացած էր, իրեն տուած էին արժանիք ու շքանշաններ:

- Շարլի՛, կը գոռար դեռ շէֆը:

Շարլի կը վազէ փութկոտ ու հլու:

- Այո միսսիօ:

Հագրու խեղճը արտասանած էր այդ բառը, որ շէֆը կը պայթէր, յանկարծակի փոթորիկի մը նման:

- Ո՞ր կը քաշկուտես անիծեալ սըրունքը. ի՞նչ բանի համար կը կարծես որ կը վճարենք քեզի: Տես սա լաթերը որ ամէն կողմ կը քաշկուտուին, տես սա փողին, լուացարանները:

- Բայս միսսիօ:

- Ի՞նչ «միսսիօ, միսսիօ» գիտցածդ սա է միայն «միսսիօ», ոչնչութիւն մըն էս, անպէտքին մէկը:

Ու Շարլին, բանակէն արձակուածը, այս անմահա հաշմանդամը, քառորդ ժամ մը անարգանք ու մեղադրանք լըսեց, ու կամակատարութեամբ կլլեց: Ինք որ քանի մը ընկերներով միայն, դիմադրած էր թշնամի ամբողջ վաշտի մը, հիմա, շնազայի սա կտորին կողմէ սարսափի տակ կը պահուէր, կը ծաղրուէր, կ'աղոտոտուէր:

- Ախ, եթէ միայն երկու սրունքներըս ունենայի... յաճախ կ'ըսէր. ոչինչ պիտի արդիւնք որ աղուտը ոտքի հարուած մը տայի սա անկերթին յետոյքին, սա բո՛ւի սղուն, սորվեցնելու համար իրեն մարդոց հետ խօսելու կերպը:

Մորիս եւս ստացաւ կարկանդակի իր բաժինը, պատէն կախուած յայտաբարութեան մը ձեւին տակ, ուր իր անունը կը փայլէր, առաջին անգամ ըլլալով, Ռոժէի անունին քով, «Հազար Քրանք տուգանք...»:

Երեկոյեան, խմբակներու փոփոխումէն ետք, Ռոժէ գրեթէ հասած էր ելքի դրան, երբ իր ետեւէն վազելով հասաւ Ձէքի:

Երբեք ինքզինքը այսքան գէշ զգացած չէր, կ'ըսէր, ու բժիշկը դարձեալ մերժած էր քարքա մը տալ իրեն: Կը խնդրէր, կը պահատէր որ յաջորդ դէպքեր զինք փոխարինէին:

- Անկարելի է բարեկամս, ըսի ար-

զէն թեզի, թէ զբաղած եմ. ինչո՞ւ չես
դիմեր միաներուն:

— Բայց, բուրբին ալ դիմած եմ, ոչ
ոք չուզեր տեղս առնել այս Կիրակի. կը
խնդրեմ Ռոժէ, կը խնդրե՛մ:

Եւ որովհետեւ Ռոժէ կը պահէր իր
մերժումը.

— Այլ չեմ կրնար, ալ չեմ կրնար,
սկսաւ պաղատել Ձէքի. պիտի մեռնիմ,
անպայման պիտի մեռնիմ:

❖

Ձէքի վերակաւ իր խնդրանքին,
Կիրակի օր, կէսօրէ ետք: Ռոժէ իր ջե-
բնկուայ բաժին գործէն կը դառնար,
էրբ գտաւ զինք հիւրատարանին մէջ, նոյն
երեմիականներով: Ձգաց անմիջապէս,
որ եթէ կ'ուզէր պահել իր զիշերուայ
պատուութիւնը, պէտք է ըլլար կարճ ու
կտրուկ: Աւ շեշտով մը որ վէճ չէր վեր-
ցընէր՝

— Բայց չամը կը փախցնես ալ, ը-
սաւ. սա սատանի ծակին մէջ միայն ես
չեմ, թող ուրիշ մը փոխարինէ թեզ,
ըսէ արզէն թեզի. ու հանդիստ ձգէ զիս
քու հիւանդութեամբդ, հասկցա՞ր:

Աւ Ձէքի գնաց: Գնաց գլուխը կախ,
նետիչէ ետք վերջին նայուածք մը:
Շշմած նայուածք մը, նայուածք մը...

Առանձին մնալէ ետք, Ռոժէ երկա-
րեցաւ անկողնին, աղուոր սիւնքի մը
համար: Կ'ուզէր ամէն բանի տոկացող
թարմութիւն մը ձեռք բերել, զիշեր-
ուայ իր արկածներուն համար: Բայց
փոխան վերանորոգիչ քունին, սպառիչ
մտածումներու վոճմակ մը զբաւեց իր
էութիւնը: Ձէքին ու իր նայուածքը:

Քիչ մը շատ կոպիտ ջէ՞ր վարուած
անոր հետ: Հապա եթէ իրօք հիւանդ-
էր, իրօք շատ հիւանդ...:

Ժամ մը ի գուր ճիգ սպառելէ ետք,
Ռոժէ համակերպեցաւ ինչօքիկ մը աւեւ-
լի իր հանդիսակէն հրատարելու քան թէ
զրեանուած մարզիկի մը նման պայթա-
րելու:

Պաղ տալ մը շնորհեց ինքզինքին,
խնամքով յարգարեց մօրուքը ու երեկոն

հաղիւ տեղաւորուած փողոցներուն մէջ
ինքզինքը դուրս դասու: Իր քայլերը
կ'երթային ուղիղ Նիքոլենց, մինչ իր
ուզեղը մանրակրկիտ կերպով կը կա-
ռուցէր զիշերուայ յայտագիրը: Ճշգրիտ
յայտագիր մը, լի արբեցնող կախման
կէտերով:

Ինչքան զո՛հ պիտի ըլլար Նիքոլ, ու
ինչպէ՞ս անակնկալի պիտի դար. ինչ-
քա՞ն պիտի դուարձանային միատեղ:

Սակայն անակնկալը իրեն կը սպա-
ռէր, ու Նիքոլենց տան դրան ետին իսկ:
Աւ ստախկ, գէշ, շմեցնող անակնկալ
մը:

— Վայ, բացականչեց Նիքոլ, զինք
նշմարելուն պէս. սա անդրաշխարհէն ե-
կողին նայեցէք: Աւ հաղիւ թէ ինք սե-
մը անցած էր՝

— Վերջապէս, Պարոնը կը Հանի յի-
շել մեղ. ինչի՞ր կը պարտինք այդ պա-
տիւր:

— Բայց Նիքոլ, դիտես թէ վերջըս
զբաղած էի:

— Ձբաղած էիր, զբաղած էիր, ան-
չուչտ, զբաղած էիր քնանալով, այնպէս
չէ՞:

Կը նշմարէ որ կաշկանդուած բան
մը կայ աղջկան մէջ, կեցուածք մը՝ ու-
րուն նմանը երբեք տեսած չէր անոր
մօտ: Ձգաց որ ան կ'աշխատէր ըլլալ
կիրթ ու քաղաքավարի, նոյն ատեն
մատնելով զուսպ անհամբերութիւն մը:

— Այլչէրին կը սպասեմ, ուր որ է
պիտի գայ զիս գուրս հանելու համար:

— Բայց, Նիքոլ...:

Ինչ օգուտ շարունակելէն, ինչո՞ւ
մեղադրել Նիքոլը, ի՞նչ իրաւունքով շե-
ռու չէ՞ր եղած անկէ, բացակայ չէ՞ր ե-
ղած, թէ մը շատ բացակայ. եւ ի՞նչ է
մահը եթէ ոչ թէ մը աւելի երկար բա-
ցակայութիւն մը, անդարմանելի բացա-
կայութիւն մը:

Նիքոլին ի՞նչ հոգը թէ դուն զբա-
ղած ես: Եթէ Գրիստոսն իսկ ըլլաւ,
անձամբ, քու նմաններուք փրկութիւնը
շահելով զբաղած ինչո՞ւ կ'ուզես որ հա-

զը ըլլայ ներքին, կամ աշխարհի բո-
լոր ներքիններուն: Մոմ մը պիտի նուր-
բէին թեզի, թերեւս՝ երկու, սակայն պի-
տի ձգէին որ զլիսուզ ճարը նայիս: Ճամ-
բուն մէջտեղը պիտի ձգէին թեզ, փը-
շապակովդ ու ծանր խաչովդ:

- Բարեւներս Ալպէրին, գտաւ քա-
ղութիւնը ըսելու ու դէպի դուրս անա-
պարտ ժամանակ՝ լաւ դուարնացէք,
ըսաւ:

Դուրս ելլելէն ետքը, Ռոժէ մինակ
ղգաց ինքզինքը, ահաւոր կերպով մինակ
ու անգոր: Ինչքան յիմար ու ծիծաղելի
եղած էր, երազներ հիւսելու համար,
ինքզինքը անհրաժեշտ կարծելու համար:
Նւ ըսել, որ առաջուրնէ, օրերէ ի վեր
պատրաստուած էր այս կիրակիին հա-
մար, այս ժամուան համար: Նւ ըսել,
որ առաջին անգամ մերժած էր Ձէքին,
կոպիտ վարուած էր հետը:

Կիրակիի այդ դիւերը Ռոժէ սպա-
ռեց փողոցներուն մէջ, քայլերու բախ-
տին: Ուսն անգամ չէր դռներ սինէմայի
սրահէ մը ներս մտնելու: Ոչինչի համար
տրամադրութիւն չունէր: Վայրկեան մը
մտածեց երթալ ու փոխարինել Ձէքին,
ու շահեցնել անոր քանի մը ժամ հան-
գիստ, փոխանակ վատնելու զանոնք փո-
ղոցներն ու քառուղիները շափշփելով,
աղոտու ու հասարակ դատարկապորտի
մը պէս: Սակայն չզնայ:

Ամենափոքր շուկաներն անգամ լուծ
էին ու քաղաքը ամբողջական գիշերին
մէջ մխրճուած էր, երբ Ռոժէ ինքզինքը
գտաւ իր տան առջեւ: Սանդուղիները
բարձրացաւ մեքենականօրէն ու նետուե-
ցաւ անկողինին վրայ, առանց հագուստ-
ները հանելուն յղնութիւնը առնելու:

Յաջորդ առաւօտ, գրասենեակէն
ներս գտաւ անսովոր մթնոլորտ մը:
Հարցնելու կարեքը չկար, նայուածքնե-
րուն մէջ կը կարդացուէր, կը պոռար
արդէն...

Կէս գիշերէն քիչ ետք, Ձէքի ան-
հանգիստ զգացած էր ինքզինքը ու ան-
միջապէս հաջ սկսած էր արիւն փսիւել:

Հիւանդակառք մը կանչուած էր զինք
հիւանդանոց փոխադրելու համար, սա-
կայն խեղճ Ձէքին վերջին շունչը աւան-
դած էր հոն չհասած:

Ալ ոչ ոք պէտք չունէր զինք փոխա-
րինելու: Ալ ոչինչի պէտք չունէր ան,
ոչ իսկ յարարի մը:

Ներեցէք Ձէքին: Մի՛ մեղադրէք
զինքը այս անհամ խաղը խաղցած ըլլա-
լուն: Հաւատացէք իրեն, որ դիմամբ
չէ ըրած: Եթէ կարենար չմեռնիլ ձեզի
խնայելու համար, ձեզի ցաւ չպատճա-
ռելու համար, վստահ եղէք որ յանձն
պիտի առնէր հազար կտոր ըլլալ տոտր
համար: Ներեցէ՛ք իրեն, ներեցէ՛ք իրեն
ի սէ՛ր Աստուծոյ:

Ճ

Թաղեցին երիտասարդ Ձէքին, փոք-
րիկ գերեզմանատանը մէջ իր փոքրիկ
գիւղին: Ձիւնի, լուսիեան ու արցունքի
ամբողջ տէւք մը:

Ռոժէ ու Մորիս մաս կը կազմէին
Ձէքին, կամ իրմէ մնացածը, իր վերջ-
նական ապաստանտանը առաջնորդող
Թափօրին: Պարոն Լէօն ալ հոն էր, մեծ
շեֆը, շահայլի պզտիկ դիմագծով:
Իր պարտականութիւնը համարած էր
զամբանական մը կարդալը:

Ընկերները տարած էին դազալը
մինչեւ փոսին եղերքը, բաց՝ դազանի
կլափի մը նման, պատրաստ լափելու իր
զոհը: Ռոժէ կռթնեցաւ ծառի մը, Մո-
րիսի կողքին, ու իր նայուածքը չէր
կրնար հեռացնել դազալէն՝ դրուած
Թարմ հողին վրայ: Բերանը բացած չէր
ամբողջ առաւօտ ու ինքզինքը կը զգար
դատարկ, ճգմուած, կորսուած:

- Հայտէ Ձէքի, խոնարհութիւն մը
ըրէ ամմու Լէօնին: Պճիկ խոնարհու-
թիւն մը, հայտէ, ալ չե՞ս ճանչնար
շեֆը, ի՞նչ է:

Մորիսն է, անուղղայ Մորիսը, որ
կը հեծկտայ երախայի մը նման, ի տես
շեֆին, որ իր դամբանական ճառը կը
սկսի:

Ճ. Ա.

ԽՕՍՔ՝ ԱՊԱԳԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

•

Կեանքը հիմա ինչպէս դժնէ ու անդիմակ պառաւ մը նենգ,
Իր գրկին մէջ առած հոգիս՝ գզուանկներով նեւսագրգիտ,
Կը ճանի գիս իր մահիներն.— իր միտերուն ցուրտ ու անհեւք,
Ականջս ի վար մըմնջելով՝ սիրեցը սուտ հոգիին իր:

Հորիզոններ խաւարամած՝ — անլոյս ինչպէս դամբանը մութ —
Օրերն անհա ցուրտ ու դաժան՝ կը մտնակեն կեանքները մեր,
Ձեռներով սեւ՝ ննձանին մէջ, նակասագրին բիրտ ու անզուք,
Իմ սրտիս հետ բազում սրտեր կը հզմուին անհեւք, անսէր:

Կեանք մը ամբողջ՝ մեռուներու մէջ կորսուած իր սկիզբէն,
Մինչեւ հեռուն գազաթն ի վար փոռիացող իր վայելչփին,
Կը խոցոտուի միջոցին մէջ, կը մորթուի ծուէն-ծուէն,
Կառչած ամուր ապառնի խաբկանքներու զօս երազին:

Սահանքն այսպէս կը ճանի մեզ — անցեալ, ներկայ ու ապագայ
Միաձուլուած նոյն կեռոյթին, նոյն ընթացփին հետ վարարուն,
Մեր սրտերուն մէջ անբեղուած ամէն կրակ կը մոխրանայ,
Ու ապագան կը դառնայ բառ — վերջին մըմունջ մեր ցրններուն:

ԼԵՒՈՆ ԳԱՐՄԷՆ

ԽՈՂՆՐՈՒ ԲԱՐՁՈՒՆՔԷՆ

Վ. ԳԵՈՐԳԵԱՆ

Գրական գլուխ-գործոցներու համար սիրոյ պատմութիւն մը պար-
ման չէ. վկայ Իբսէնի փողովուրդի մէկ քշնամիմ կամ Տոբթ. Ա. Կրոնիկի
Սլաւնիացի պարսիզպանը, արուեստով ու յուպականութեամբ տրուած գոր-
ծը, ուր դասական սիրոյ մասին ոչ մէկ խօսք կայ:

❖

Իբրև հայ գրականութեան պատմութիւն մեզի տրուած շատ մը
ձեւնարկներու մէջ կը բացակային անունները որոշ գրողներու, որ թերեւ
բան մը աւելի արժէին յայտնութեան պիտակով ներկայացուած կարգ մը
ուրիշներէ: Այս թերին միշտ նախաձեռնողներու ողջմտութեան պակասով
պէտք չէ բացատրել, այլ մասամբ աղբիւրներու չզոյութեամբ, - արդիւնք
առաւելագէտ Սփիւռքի մեր ներկայ քաղաքական կեանքին:

❖

Գրական գործերու մասին նկատումներով յայտնած մեր կարծիք-
ները հաշուի չեն առնուիր: Ահա թէ ինչու կէս դար յետոյ որոշ գործեր կը
դառնան հետաքրքրութեան առարկայ, մինչ իրենց պատուանդանէն վար
կ'առնուին ուրիշներ:

❖

Մեծ արուեստը հզօր ներշնչումներով ու խոր անդրադարձներով
յղացուած արուեստն է:

Որոճալ, կեդրոնանալ ու յղիւմներու ենթարկել մտածումներն ու
զգացումները, ապահով կերպն է յաշտութեան:

❖

Մեր մտածումներուն անկախութիւնը անկաշառ համոզումներու
զեղումով պայմանաւորուած է, ինչպէս ձայնին զօրութիւնը պայմանաւոր-
ուած է անմտկարոյժ տարածականութեամբը անլրպետին: Գայթումներ
կը մնան մեր բաժինը, երբ նկատումներ կը վարեն մեզ: Շնչառ ու պղտոր
ձայներ կը հասնին մեր ականջներուն, երբ փոթորիկներով լեցուն է մըթ-
նորոտը:

❖

Գրադարաններէ մեզի հասնելիք մտաւոր նպաստին զուգահեռ՝
պէտք է հաշուի առնել նաեւ նպաստը բարոյական տարազներու: Մեր շատ
մը անմիտ մտխումները պիտի կանխուէին, եթէ մեր վաստակին փոքրա-
դոյն մասը յատկացնէինք զերջերս: Մինչ մեծագոյնը կը վատնենք սնա-
միտ հաճոյքներու ճամբուն վրայ, ուր կը սպառին յաճախ մեր Փիղիքա-
կան ուժերն ալ:

❖

Մեր մէջ մտաւորականութեան հմայքը ստուերողները, մտաւորա-
կանի հովերով հրապարակը աղմկող միջակութիւնները եզան շարունակ:

Հոն ուր մտաւորականներ պէտք էին շարժում եւ առաջնորդութիւն ստեղծել, փորձեցին իրերու բացութեամբ պայքարել մէկզմէկու դէմ. ատկէ առաջին տուժողը իրենց հմայքը եղաւ, որմէ յետոյ սխալ էր այլեւս հրաչք սպասել իրենցմէ:

❖

Ուրիշներու արժանիքը ուրանալով դիրք ստեղծել փորձող միջակութիւններ հասարակաց վերելքին թշնամի նենդաւորներ են: Համայնք մը որքան շատ հաշուէ իր մէջ նման ստիկանքներ՝ այնքան շուտ տեղի կ'ունենայ իր վայրէջքը:

❖

Մեր բարոյական անկումը կը սկսի արժանիքի տէր ուրիշները սուսերելու կամ մրտաւելու մեր եպիւրեղի ճիգերով:

❖

Մենք ամէն բանի կը հանդուրժենք, բայց ոչ արդար ու տեղին քընսադատութեան կամ դիտողութիւններուն անոնց, որ հասարակաց շահերէն առաջնորդուած՝ կը մատնանշեն մեր սխալները կամ թերիները:

❖

Ընկերութեան իրական թշնամին զողը կամ դրամաշորթը չէ միշտ, ոչ ալ ծոյլ դատարկապորտը, որ կ'ազրի ուրիշներու վաստակով, այլ ան, որ յերիւրանքներով ու զրպարտութիւններով շուրջի բարոյական արժէքները ցերեպտել ու խորտակել կ'աշխատի:

Մոկրատ նման սաղբանքներու զոհը եղաւ. իրժով Աթենք կրօնընցուց իմացական եւ բարոյական մեծութիւն մը, ինչ որ շարունակուելով՝ հետագային պատճառ դարձաւ քաղաքական իր անկումին:

❖

Նախանձախնդիր դառնալ մեր հեղինակութեանց համբաւին, պարտականութիւն մըն է՝ զոր անվիտանալով կամ անտեսելով՝ կ'արագացրենք արտերկրի մեր պայմաններուն մէջ մեր նահանջականութիւնն ու վայրէջքը:

❖

Մտաւոր մեր արժէքները մեր վերջին փարոսներն են. պէտք է դուրդուրանք անոնց վրայ, եթէ չենք ուզեր որ այլեւնորու վրայ տատանող մեր նաւը խորտակուի ապառաժներու եւ խութերու դէմ, լրջի պակասէն:

❖

Ղեկավարութեանց եւ առաջնորդներու մօտ զանգուածներուն փրճուած մեծագոյն առաքինութիւնը ազնիւ նկարագիր ու անշահախնդիր անհատականութիւն է: Հեղինակութիւն ըլլալէ կը դադարի մէկը, երբ հաշիւներով կը մնայ կառչած աթոռի մը:

❖

Հայրենի հողին վրայ դրող ունի դրաւիչ բազմաթիւ նիւթեր. արտերկրի մէջ ան զուրկ է այդ բոլորէն. անոր հողին ջախջախուած խեղճ

մըն է ուրիշ էր որտի՛ն արիւնը կը մզի, ի վնաս շատ անգամ կենսութեան ու կենսունակ գրականութեան մը:

Ճ

Ձուարթ գրականութիւն մը փնտռուած գրականութիւնն է Հայրենակետու Հայուն Համար, որ կ'ապրի ազդեցութեանը ներքեւ մօտաւոր անցեալի եղբրական իրողարձուքեանց:

Ձուարթ այդ գրականութիւնը երզիծական գրականութիւնը չէ միշտ, այլ այն, որ լի է ցեղին ստեղծագործ հանճարէն բարձրացող կարեւորութիւններու տուրքով, տակաւին՝ ճառագայթող արևոտ յոյսերով:

Գրականութիւն մը որ կը նայի ապագային, ուր նահանջականութիւնը տեղի է առած լուսաւոր յաղթերգութեանց:

Ահա այդ գրականութիւնն է որ կը կոչենք զուարթ, որովհետեւ առողջ է ան եւ իրապաշտօրէն լուսատես:

Ճ

Հայրերը բան մը աւելի գիտեն միշտ, երբ որդիներու երջանկութեան շուրջ կը դառնայ Հարցը. վերջիններն են որ ուշ կը հասկնան այս ճշմարտութիւնը, որ այնքան պարզ եւ իմանալի կը մնայ ծնողներու Համար:

Ճ

Մեր վիշտերուն խորութիւնը արդիւնք է մեր մեծ եւ անայլալ սէրերուն:

Որքան քիչ սիրենք, այնքան պակաս պիտի ըլլան մեր ցաւերը, բայց եւ այդ կերպով նուազ զգայուն պիտի ըլլայինք նաեւ մենք:

Ճ

Ապրողներուն պարտականութիւնն է առլ Համապատասխան յարաբանք անոնց, որ ինկան սպանդի ճամբուն վրայ արիօրէն, կատարելէ ետք իրենց պարտականութիւնը հանդէպ ցեղին:

Այս դժին վրայ առաջին տեղը կը գրաւեն մեր բոլոր մտաւորականները եւ Հերոսները: Անոնք ինկան եւ Հարստացուցին ժամանակակից մեր պատմութիւնը պայքարի եւ խիզախութեան էջերով, երբ ամէն հնարաւորութիւն ունէին նահանջով իրենց մորթը փրկելու:

Ճ

Վայրկեաններու նկատմամբ անհող մէկը ժամերու Համար աւելի հոգածու պիտի չգտնուէր. ու խորհիլ, թէ հանճարը յաճախ արդիւնք է ժամերու նպաստով լարուած աշխատանքներու:

Ճ

Գաստիոբրակութեան նպատակը պէտք է ըլլայ երեւան հանել մարդոց մէջ պահուած աւհաւակնօրէն իրենց փոխանցուած այն լուսաւոր ընդունակութիւնները, որոնց զարգացումով ի վիճակի պիտի ըլլային անոնք՝ տեղ մը հասնելու:

Մեր կամ չբնապատի ցանկութիւնները չեն որ հիմ կը կազմեն մեր թաքուն ընդունակութիւններուն, այլ մեր արիւնին մէջ գտնուած կարեւ

լիութենները, որոնց մասին շատ քիչ ծանօթութիւն ունինք յաճախ :

❖

Կեանքէն դէպի մահ անցքը մանկութեան շրջանին շատ է ընդարձակ : Տարիներու ընթացքին այդ տարածութիւնը կը սեղմուի . կու գայ ժամանակ որ մարդ կը զգայ, թէ իր քայլերը կը յածին զերեզմաններու շուրջ : Այն ատեն, Հաշտուած այլևս իրեն սահմանուած ճակատագրին հետ, կ'աշխատի կեդրոնանալ ու բանաձեւել յետնորդներու ըսելիք իր բաղձանքները :

❖

Մասնագիտութիւնները արդիւնք են գիտութեան կատարած օրրստօրէական հսկայ նուաճումներուն : Նոյնը կրնանք բսել մտաւորական բոլոր ասպարէզներուն համար : Իր ատեն մը որ հմտութեան սիրոյն մարդիկ կը յածէին մտաւոր քաղմաթիւ մարզերու վրայ : Համայնագիտութիւնը ներկայիս ներքի է անոնց, որ մասնագիտութիւն մը ձեռք բերած՝ կը ձգտին լեցնել իրենց Ֆոզին տարբեր ասպարէզներու վրայ գործող իմացականութեանց նուաճումներուն լոյսով, ատանց փորձելու սակայն ուրանալ նոր խորացումներով մասնագիտութիւնը հասարակաց բարիք մը դարձնելու հիմնական միտքը :

❖

Յիշողութիւնը երիտասարդ տարիքի մէջ անփոխարինելի գանձ մըն է : Այն կը նմանի արդաւանդ հողի մը ուր նետուած սերմերը կոշուած են ատոք եւ ակադճուն հունձք տայու . երիտասարդները սակայն կը մոռնան այս պարագան, ու մերթ յուժմով կը վատնեն իրենց ժամանակը : Ձեռն իւրացնել դիտելիքներ, լեզուներ, եւայլն, որոնց տէր դառնալ կ'ուզեն մերթ հասուն տարիքի մէջ, երբ ալ ֆիզիքապէս սպտած են :

❖

Հայ հոգին հակառակ ամէն տեսակ խոչընդոտներու, քառասուն տարիներ վերջ, Սփիւռքի մէջ դարձնալ կը շարունակէ երկնել ու ստեղծագործել :

Արժեքական հանճարը սիրալի թափով մը կը մնայ տէր իր արժանապատուութեան, եւ ասիկա՝ հակառակ քաղցինի մտայնութեան մը Հայ մշակոյթին հանդէպ ցոյց տուած անտարբերութեան :

Ինչ որ տուաւ Սփիւռքը վերջին քառասնամեակի ընթացքին, պիտի մնայ լուսաւոր վկայութիւն մը Հայ արիւնի ստեղծագործող զարկին :

Հրաշքը պիտի ըլլար անթերի ու կատարեալ, եթէ արուեստի մարգերուն վրայ յածող մտաւորական ու գրչի մեր նուիրեալներու կողքին կանգնած մնար Հայ Հարուստը :

Ձրկանքի գնով Հայ միտքը փրկեց մեր զանգուածները երէկ . մեր խղճմտանքէն կախուած է այլևս, դանել նոր կուտաններ դալոց օրերու պայքարին համար :

Վ. Գ.

ՍԻՐՈՑ ԵՒ ՄԵՂԻՔԻ ՀԱՄԱՆՈՒԱԳ

Ս Ո Ղ Ս Ո Ղ Ի Ս

Կայարանն եմ սպասումիս: Սրտաթունդ
Այլ լուսաթել երազի մը անձնատուր,
Աչքըս նամբուն կանաչադին՝ ծախս ու հար,
Որ պիտի գայ կտրելով լեռ ու անդունդ:

Վերը՝ ամպեր, շուրջըս՝ մարդիկ գունդ առ գունդ,
Ո՞վ կը լքե՛ք երգը սրտիս հաղցրույսը.
— Ծովն ի՞ր խռովքով, ի՞նչ փայթ ափը ժայռակուռ —
Կ'անի հոգիս խորհարդով... մա՞հ թէ ծընունդ:

Լսյս ու ըստուեր կ'անցնին օրեր շար ի շար,
Իմ շունչէս շա՛նչ, ձայն մը անա՛րջ, սսկեւար՝
Կ'անեմ հեռունէն... Ե՞րբ է պահը գերագոյն:

Ո՞վ պիտի գայ... Հայրը՞ս՝ կազնի լուսամոյն,
Թէ մայրս արեւ, երկինքներու անհունէն.
— Ձեմ գիտեր, բայց կը սիրեմ *զեք* տարօրէն:

Յ. ԳԵՂԱՐԴ

ՆՈՐ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Թ Ա Շ Կ Ի Ն Ա Կ Ը

Վաթսուննոց աղջիկ մըն էր օրինորդ
Հոփոսիմէն, նիհար, ուսը քիչ մը կքած
ու տիւր նայուածքով օրինորդ մը: Հին
գլխարկին մէջ գլուխը թաղած եւ գու-
նաթափ պայուսակ մը թեւին տակ՝ ա-
մէն Կիրակի եկեղեցի կու գար իրեն տա-
րեկից կնկայ մը հետ:

Ձինք անծանօթի մը ներկայացնող
մարդը ձեռքը իր կողմը կ'երկարէր եւ
կ'ըսէր.

- Օրինորդ Հոփոսիմէն:

Այդ պահուն օրինորդը տրադ նայ-
ուածք մը կը նետէր դիմացինին վրայ,
տիւր ժպիտ մը կը խաղցնէր զէմքին
ու կը կախէր գլուխը:

Օրինորդ Հոփոսիմէն երիտասարդու-
թեան պաշտօններ վարած է եկեղեցիին
ու դպրոցին մէջ: Եղած է ուսուցչուհի,
եկեղեցական ժողովի անդամ եւ հոգա-
բարձու:

Ընտանիք չուէր: Քսան տարիներ
առաջ կորսնցուցած էր հայրն ու մայրը
եւ հիմա կ'ապրէր առանձին: Արդուզար-
դի շատ կարեւորութիւն չէր տար: Կը
կրէր միշտ նոյն պայուսակը ու ձեռքին
մէջ կը պահէր հին, շատ հին թաշկինակ
մը: Երկու երեք սերունդ անցած էր օ-
րինորդ Հոփոսիմէնի աչքին առջեւն ու
ստորին ալ տեսած էին անոր ձեռքին մէջ
դեղին դարնոց ու ժանկազարդ այդ
թաշկինակը: Օրինորդը կը գուրգուրար

անոր վրայ, ու պաշտօնական այցելու-
թիւններու ատեն ու եկեղեցի եկած ժա-
մանակ միշտ ձեռքին մէջ կը պահէր
զայն: Այդ թաշկինակը խօսքի նիւթ
դարձած էր: Երիտասարդ աղջիկները կը
քննադատէին օրինորդ Հոփոսիմէն եւ
թաշկինակը յիշելով անոր հին գլուխ
ըլիւրը կը հաստատէին:

Օր մը, դպրոցին սրահին մէջ, հո-
գաբարձութեան կողմէ տրուած ճաշկե-
րոյթի մը ընթացքին, օրինորդ Հոփոսիմէն
յանկարծ անհանդիսա զգաց ինքզնիք:
Տակնուվրայ եղաւ: Թաշկինակը կորսու-
ած էր: Ձորս կողմը փնտնեց զայն,
նայեցաւ սեղանին, աթոռներուն տակը,
բայց ի գուր: Ուրիշներուն շարժումեւե-
րը քննեց կասկածելի դռնելու համար,
բայց նորէն չգտաւ իր թանկագին առար-
կային հետքը:

- Ի՞նչ է, օրինորդ Հոփոսիմէն, բա՞ն
մը կորսնցուցիք, հետաքրքրուեցան
պաշտօնակիցները:

- Թաշկինա՛կս, թաշկինա՛կս չկայ,
ըսաւ օրինորդ Հոփոսիմէն յուզումով ու
օհնաւ դարձաւ խուզարկել պայուսակը
եւ շուրջը:

Պաշտօնակիցներն ու մօտը նստող
հիւրերը պզտիկ հետաքրքրութիւն մը
ցոյց տալէ ետք՝ մոռցան օրինորդին թաշ-
կինակը եւ շարունակեցին իրենց սրա-
խութիւնը, խսկ ինքը մեծ վնասի մը եւ-

Թարկուած մէկու մը պէս ելաւ դուրս, պատեցաւ բակին մէջ, աչքէ անցուց բոլոր անկիւնները եւ եկաւ ու մէկ մէկ ամէնուն հարցուց .

- Թաշկինակ մը տեսա՞ք դետինը : Բացատրութիւն տուաւ անոր զոյնին, ձեւին, ծաւալին մասին, բայց ոչ ոք լուր ունէր անոր մասին : Պրպտեց իր յիւղղութիւնը, այո, ջուր խմած ատեն հանած էր զայն պայուսակէն ու շրթունքը սրբած, յետոյ կրկին տեղը դրած : Նորէն բացաւ պայուսակը, դուրս հանեց հոն պանուած իրերը, սանտրը, հայելին, ծամակայները, նայեցու, խառնեց, բայց չգտաւ փնտրածը, Թաշկինակին կորսուիլը անղծուած մը դարձաւ իրեն համար :

Օրիորդ Հոբիփիմէի տակնուվրայութիւնը տեսնելով՝ հիւրերը իրենք ալ սկսան փնտրութիւն կատարել եւ ամէնուն մտահոգութեան առարկայ դարձաւ օրիորդ Հոբիփիմէի Թաշկինակը : Ներկաներէն մէկը ոտքի ելաւ եւ յայտարարեց .

- Օրիորդ Հոբիփիմէին Թաշկինակը կորսուած է . գտնողը թող բարեհաճի սիրով վերադարձնել :

Մէկը չբարեհաճեցաւ վերադարձնել Թաշկինակը :

Օրիորդ Հոբիփիմէն դիմեց չկրցաւ ջնանալ եւ առտու կանուխ դնաց տնտեսին եւ հարցուց, թէ տեսա՞ծ է արդեօք իր Թաշկինակը : Տնտեսին ընտանիքին անդամներուն ըրաւ նոյն հարցումը եւ երբ անոնցմէ հաստատ պատասխան մը չառաւ՝ վաղեց դպրոց : Մեղաններուն, նստարաններուն ու աթոռներուն տակ անգամ մըն ալ փնտրեց, նայեցաւ բոլոր անկիւնները : Ռ՛ւր կրնար ինկած ըլլալ, իր ժամանակը կ'անցնէր այդ մասին մըտածելով, կը յուսար, որ մէկը յանկարծ պիտի ելլէ դիմացը եւ պիտի յանձնէ երեսասարդութիւնէն առդին իր հետ պտտցուցած այդ կորսուած մասունքը :

Օրիորդ Հոբիփիմէ չկրցաւ հաշտուիլ իրականութեան հետ, Սկսաւ այցելել ճաշկերպութիւն ներկայ դանուած ան-

ձերուն տուները եւ առանձին առանձին հարցնել .

- Աղջիկ, բնաւ չտեսա՞ք Թաշկինակը :

Ծանօթները ձանձրացան օրիորդ Հոբիփիմէի Թաշկինակի պատմութենէն եւ ոմանք յանդիմանեցան դէմ արտայայտուիլ :

- Ի՞նչ է այս իրարանցումը, ընդամէնը Թաշկինակ մըն է եւ շարաքներ շարունակ կ'անհանգստանաս ու կ'անհանգստացնես ուրիշները : Կը բաւէ այլեւս, ամօթ է :

Օրիորդ Հոբիփիմէ շատ կը վերաւորուէր երբ մէկը արժէքը ինչոնէր իր Թաշկինակին, իր սիրտը չէր դիմանար այդ անարգանքին, կուլար ու քէն կը պահէր Թաշկինակին հակառակորդներուն դէմ :

Իրիկուն մը, փոզոցէն անցած ատեն, դպրոցէն վանտել տուած իր շար աշակերտուհիներէն մէկը ժօռեցաւ իրեն եւ յանձնեց իրեն Թաշկինակը : Օրիորդ Հոբիփիմէն ցնցուեցաւ : Ուրախութենէն պիտի պայթէր : Ձղջաց աղջիկը վանտել տուած ըլլալուն համար : Ձուռեց շարունակել ճամբան, ետ դարձաւ, համբուրեց Թաշկինակը ու ցատկոտելով ելաւ աստիճաններէն, լոյսին տակ բռնեց, լաւ մը դիտելու, կարօտը աննկու համար, ան էր, ժանեկազարդ, դեղինի գարնոյ իր Թաշկինակը, բայց երբ բացաւ՝ պաղ քրտինք մը ողողեց ժարմինը : Իր Թաշկինակը չէր : Աշակերտուհին վրէժ լուծած էր իրմէ, փորձած էր խաղալ իր հողիին հետ :

Ամբողջ թաղը իմացած էր օրիորդ Հոբիփիմէի Թաշկինակին կորսուելը եւ ոմանք իրմէ առաջ կը հետաքրքրուէին :

- Օրիորդ Հոբիփիմէ չկրցա՞ք գտնել ձեր Թաշկինակը :

- Ոչ, չկրցայ, կ'ըլլար պատասխանը :

- Մեղք, իսկապէս շատ ցաւեցայ, կ'ըսէր դիմացիներ զոպուած ժպիտ մը դէմքին :

Օրիորդ Հոբիփիմէ դարձեալ կը

պատմէր թաշկինակին պատմութիւնը, ինչպէս կորսուիլը, կը պատմէր իր ցաւը եւ տխուր տխուր կը մտածէր:

- Երեսուն տարի ձեր մօտ պահելէ յետոյ, ինչպէ՞ս կորսնցուցիք: Մեղք, սիրտս ցաւեցաւ, միամիտ ձեւանալով կը խօսէր սուրիշ մը:

Ծանօթներ երբ իրարու հանդիպէին խնդալու համար կը հարցնէին իրարու.

- Օրինորդ Հոփփսիմէին թաշկինակը տեսա՞ր:

Ճ

Ամիսներ անցան: Օրինորդ Հոփփսիմէ զգալով մարդոց հեղինակը՝ այլեւս ոչ ոքի հետ այդ մասին խօսեցաւ: Կամաց կամաց ինքն ալ հաշտուեցաւ կացութեան հետ: Մէկ անգամ միայն, հաւաքովի մը ընթացքին, սրահ մտած առանձին գաղտագողի նստարաններուն տակը քննեց:

Անկէ յետոյ ոչ ոք ձեռքը թաշկինակ տեսաւ: Ուրիշ ոչ մէկ թաշկինակ արժանի կը տեսնէր: Գլուխը կախ կ'երթար դպրոց, չէր խօսեր այցելութիւններու ընթացքին: Իր հողիին մէջ կը սգար թաշկինակին կորուստը:

Թաշկինակը կորսնցնելէ ետք, Օրինորդ Հոփփսիմէն աւելի նիհարցաւ, մարմինը կրեցաւ եւ օր մըն ալ դպրոց չեկաւ: Տնտեսը զնայ եւ ստուղեց, որ հիւանդ է:

- Թաշկինակին սուղին չկրցաւ դիմանալ, ըսաւ երիտասարդ ուսուցչուհի մը, խնդալով:

- Կը զարմանամ, ըսաւ պաշտօնակից տիկին մը, մայրը մեռաւ, բայց այսքան սուղ չըրաւ, մէկ շարաթէն մոռցաւ:

- Ձէ', ասիկա պարզ թաշկինակ մը չէ, բան մը կայ ասոր տակը:

- Ո՞վ գիտէ ո՞վ նուիրածի է զայն իրեն, ինչ յիշատակ կապած է թաշկինակին:

Օրինորդ Հոփփսիմէ, որ անկողինին վրայ կը զալարուէր քառասուն աստիճան տաքութեան մէջ, բոլորովին մոռցած էր թաշկինակը: Հիմա ուրիշները կը խօսէին անոր մասին, իր մասին մը տածող չկար, ամէն ոք կ'ուզէր թաշկինակին գաղտնիքը հասկնալ:

Չմեռ էր: Օրինորդը սաստիկ պազ տած էր: Անամող չունէր: Իրեն հետ եկեղեցի եկող տարեկից կիներ աստիճանն կ'այցնէր դիմք ու կ'երթար: Վիճակը հետզհետէ ծանրացաւ: Հոգաբարձութիւնը բժիշկ դրկեց: Բժիշկը յոյս չդրաւ միտն: Այցելուները շատցան: Պաշտօնակիցները խումբով գացին, խօսեցան հետը, չլսեց, չպատասխանեց: Ուսուցիչները քիչ մը կեցան ու գացին: Անոնցմէ մէկը, Պարոն Արզար, Օրինորդին հին պաշտօնակիցը ետ դարձաւ եւ ասանձին բարձրացաւ հիւանդին սենեակը: Կեցաւ մահճակալին առջեւ, ներսի դրպանէն հանեց թաշկինակ մը ու յուզումով ըսաւ.

- Ահա թաշկինակդ, Օրինորդ Հոփփսիմէ. աչքերդ բաց ու տես, ես գտած եմ թաշկինակդ, տնտեսը բերաւ, տես:

Օրինորդ Հոփփսիմէ չկրցաւ բանալ աչքերը. շտեմալ թաշկինակը:

Պարոն Արզար չկրցաւ զսպել յուզումը, ու արցունքը իջաւ ու ողողեց թաշկինակին այն մասը, ուր ասեղնագործուած էր էր անունը:

ՆԵՐՍԷՍ ՎԻՐԱՊԵԱՆ

Գ Ի Գ Ե Բ Ա Մ Ա Ի Ց

•

Հեշտամեմբերէ յղկացած
Կնո՛ջ մը ովէս քաղցրաբոյր՝
Գիշերն ահա ամառուայ
Կը տարածուի՞, կ'երկննա՞յ...:

Յուլտէն,
Ահա արդէն
Արեւախանձ տարրերն առէն
Սզան հեքիաթ, եզան իրագ,
Խորհո՛ւրդ անհաս:

Հիմա արդէն
Սա կը գրկեմ աշխարհ մը նար.
Հիմա կ'ապրիմ հագա՛ր կեանքով,
Ու կը շնչեմ հագա՛ր շունչով,
Ու կ'արբենամ հագա՛ր սէրով:
Կուրծքիս տակ
Միանուագ՝
Կը տրոփեմ
Բոլոր սէրերն ապրողներում:
Իմ տենդավառ բունքերուս տակ
Կ'ալեկածի
Տիեզերքին յոյզն անյատակ:

ԻՎԱԿԱԿԱՆ ՀԱՐՒՈՒՆՎ

Մ Ա Լ Խ Ա Ս

Այդ օրերուն, Մփիւռքի ու Երկրի հայութեան մէջէն մահուան մեծ հրաւիրեալը՝ ինք: Խորհրդաւոր ժամադրութեան արագաթոխ՝ անհամբերութեամբ մը շտապողը, ասոր համար հորիզոններ ու երկինքներ նեղեալ անցնողը՝ ինք:

Տարօրինակ: Երկինքի հազարաւոր ջիւղեթրներուն վրայ ինքնիր միակ հիւանդտեսը եղաւ կարծես, ինքնիր դազադն ու միակ դազազակիրը կարծես, ինքնիր միակ յուզարկաւորը կարծես:

Յամաբամասէ ցամաքամաս, երկրագունդին կէտին վրայ եղերական ու վերջնական թոխէք մը կատարելով՝ մահ եւ նոյն ատեն հայութիւն որոնող զարմանալի հայ մը, իր ժողովուրդի զարհուրելի մէկ սերունդին կեանքը ապրած ու անջնջելի գիրի վերածած յեղափոխական ծերուկ վիպասան մը — Մալխաս — ուզեց իր կեանքին դատանորէն հարուստ վէպը հոս աւարտել, հայկական մթնոլորտի մը մէջ, հայկական շունչի՝ մը մէջ:

Մալխասին կեանքը: Բոլոր Մալխասներուն կեանքը՝ յիսուն տարի առաջ, յիսուն տարի վերջ, վաթսուն տարի առաջ, վաթսուն տարի վերջ: Կրակի, արիւնի ու ազատութեան գիրք մը, դատան ու սուրբ Աւետարան մը:

Արթնցած ու որոտազեղ Հայաստանի մեծ օրերն էին, ընդդէմ բռնութեան, ընդդէմ տանջանքի, ընդդէմ նախճիբներու: Աւելի քան անդուծ էր ամէն ինչ, աւելի քան ծանր էր ամէն ինչ: Բայց հայրենի հողը անասելի իմաստութեան մը հրաշագոր ուժով սկսած էր բարի մարդիկը զարմանալի՝ մարդիկ ընել, զարհուրելի՝ մարդիկ ընել. սկսած էր դատան աստուածներու վերածել գանոնք ու զրկել դէպի Հայոց աշխարհի հրեղէն հորիզոնները, ազատութեան մրրիկը պատրաստելու սրբազան առաքելու-

թեամբ մը, երզումս'վ մը:

Ան՝ն՝ օրեր էին, դարերու պէս խորունկ, դարերու պէս յայն: Յեղափոխական գինանշանի, կարմիր կնիքի եւ վերջնական երգումներու վսեմածկ օրեր էին: Անդրանիկի, Գէորգ Չաւուշի եւ Ազրիւր Սերոբի այլապես, բարձրատեսակ օրեր:

Մեծերու այդ մեծաքանչ օրերուն, տկարները յանկարծ կը զօրանային, հիւանդները վերջնականապէս կը բուժուէին, կոյրերը կարծես կը տեսնէին այլեւս ամէն ինչ, խուլները կը լսէին ահաւոր պատգամի մը բոլոր բառերն ու վանկերը, չամբերը կ'երգէին իրենց մկաններուն ու հոգիին ամբողջ ոգիտրութեամբը, կաղերն ու հաշմանդամները սկսեցին սուրբ վերելք վերելք առաջնորդող զազատութեան ճանապարհէն վրային:

Մայիսս հիւանդ էր, մեր յեղափոխութիւնը ըրաւ զայն քաջաուսով. տկար էր՝ ըրաւ զայն կայտառ ու կորովի: Կաղ էր, վաղք եւ շունչ տուաւ իրեն: Համբ էր գրեթէ, տուաւ իրեն լեզու, տեսիլք ու տաղանդ: Գիտուն ու պիտութիւն յայտնեցին թէ շուտով պիտի մեռնի, բայց որովհետեւ յեղափոխութիւն կար, Մայիսս Հայոց յեղափոխութեան մէջէն անցաւ անմահութեան հասարակ ու ինքնավստահութեամբ:

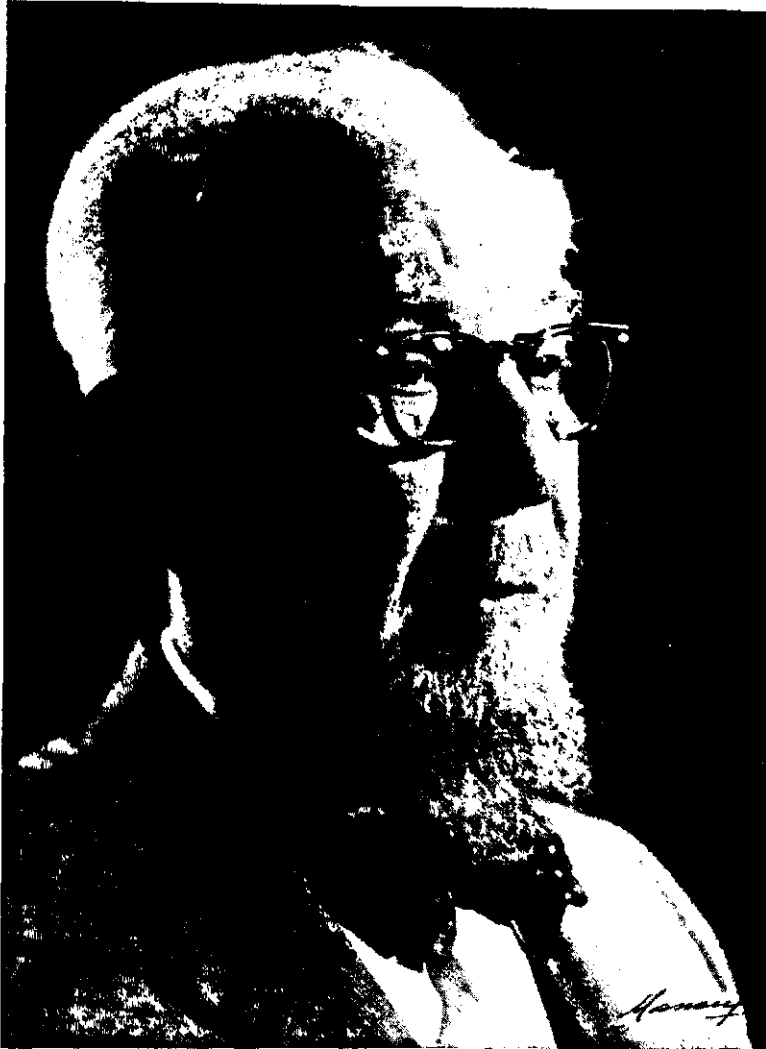
«Զարթօնքներու այս մշտարթուն մարդը, գրեթէ ամբողջութեամբ, ինքզինք կը պարտի Հայոց զաժան պայմաններուն մէջէն քալող մեր յեղափոխութեան: Կնոջական արգանդ մը անբաւարար էր կարծես Մայիսսի մը ծնունդ տալու: Պէտք էր նաեւ հայ յեղափոխութեան արգանդը, ինչպէս պէտք եղաւ ան մեր կեանքի անհամար հերոսներուն, նահատակներուն, անձնուբացներուն: Մօր մը կաթը հերիք չէր Մայիսս մը մեծցնելու, անեցնելու, չքեղ դարձնելու: Մեր յեղափոխական Հայաստանի խաւար ու սուրբ գիշերներուն կաթը պէտք էր ծծէր մէկը, կարենայ Մայիսս մը ըլլալու համար, «Նուսադէմին» եւ «Ապրումներ»ը ոգեշնչելու համար:

Հօրմէ աւելի հարկ էր Քրիստափոր մը տեսած ըլլալ, եղբորմէ ասելի հարկ էր աննման Ֆետայիներու եղբայրակիցը դառնալ՝ մայն, ոգի, վաղք ու պայծառութիւն կրելու եւ կերտելու համար:

Գրագէտը, իր գրականութիւնը:

Պիտի վերաւորուէր Մայիսս, պիտի քֆրէ՛ր անշուշտ՝ էթէ գրական մեծ ու փոքր քննադատներ փորձէին արուեստի անկիւնէն դատել իր վաստակը: Այդ ուղղութեամբ ինքզինք հաշուետու կը նկատէր յեղափոխական մեծերու եւ ոչ թէ գրական: Ու ան իր անմահութեան ուղիտոմար Կարեց ոչ թէ գրական քննադատներու կիշէին առջեւ կեցած, այլ հայ ժողովուրդի սրտին: Իսկ այս կիշէին տոմար հոյնքան ու երբեմն աւելի՛ վաւերական է քան միւսը:

«ԲԱԳԻՆ»

УУЛНУУ (1877 - 1962)

ԵՐԱԺՅՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻՆ ՄԵՋ

Արուեստը մեր հոգեկան աշխարհի գործունէութեան այն եզանակն է, որով մեր զգացական ներոյժ ապրումները՝ մեր յուզական վիճակները կ'առարկայանան արտաքին աշխարհին մէջ: Ուրիշ բացատրութեամբ մը՝ արուեստը մեզ շրջապատող իրերէն եւ երեւոյթներէն մեր ներքին աշխարհին անդրադարձող տպաւորական պատկերներուն վերստին մատուցումն է առարկայական աշխարհին՝ իրենց նիւթեղէն գոյածեւովը վերարտադրում: Կը հետեւի ուրեմն որ արուեստի գործը մը կրկնեւերոյթն է կեանքի մէկ մասնաւոր իրականութեան, ուրիշ սակայն այս անգամ զուրս ցայտած է անոր ներքին իսկութիւնը: Որովհետեւ արուեստի որեւէ իրագործում, թէեւ նիւթեղէնով կարելի, բայց նիւթէն զուրս խոյանքն է երեւոյթներու ընդ-նիւթեայ իմաստին: Արուեստը ոգիին ազատագրութիւնն է նիւթին ճշումէն, անոր յաղթանակը նիւթին վրայ: Գիտական արդի բացատրութեամբ կրնաւ յինք ըսել որ արուեստը նիւթին ոյժի վերածումն է (երեւոյթներու իրեն յատուկ կայուածին մէջ անշուշտ):

Արուեստի բոլոր տեսակներն ու անոնց իրագործումները կ'իյնան այս ընդհանուր սահմանումներուն տակ, որովհետեւ Արուեստը մէկ է ըստ էութեան: Բայց անիկա առանձին տեսակներու կը բաժնուի իր գործածած տարբեր-տարբեր ստեղծագործական միջոցներուն տարբեր կարելիութիւններուն համաձայն, որոնք կը պայմանադրեն զեղարուեստական գործին թէ՛ նիւթի (սւյժէ) տեսակը, թէ՛ արտայայտութեան առանձնայատուկ կերպը: Այսպէս՝ կարելի է ըստ իր կամ պոզիւնով ջերթուած կամ երբ յօրինել, ոչ ալ թառով կամ հնչիւնով տաճար կառուցանել կամ քան-

դակ կերտել: Կրկնենք, զեղարուեստական ստեղծագործութեան մը համար գործածուած նիւթեղէնի տեսակը նախապէս կը սահմանէ արդէն ստեղծելի երկին տիպարային նկարագրերը, որ արուեստի մասնաւոր տեսակի մը յատուկ է: Ասկէ յառաջ կուգան վեց զխառորարուեստները իրենց ուրոյն գոյածեւ-րով:

Բայց եթէ այս վեց արուեստները նկատի առնենք իրենց իրագործումներուն ընդհանուր հանդիսութիւններովն ու տարբերութիւններովը, անոնք երեք առ երեք գոյութեան երկու տարբեր եղանակներով կը ներկայանան մեզի, Տարածութեան արուեստներ՝ ճարտարապետութիւն, քանդակագործութիւն, նկարչութիւն, եւ Տեւողութեան արուեստներ՝ պար, բանաստեղծութիւն, երաժշտութիւն: Առաջին խումբի արուեստներուն մատուցումները միջոցին մէջ մէկ անգամէն իրենց վերջնական միտութեամբը տրուած տարածական կայուն գործեր են, մինչ երկրորդ խումբի արուեստներուն իրագործումները ժամանակի ընթացքով մը ներկայացող տեւողային՝ հոսանուտ յօրինուածքներ են:

Իւրաքանչիւր խումբի արուեստները, իրենց հասարակաց գոյակերպով, շատ աւելի մօտէն ինտուիթիւն օժնին իրարու հետ քան թէ միւս խումբի արուեստներուն հետ, ասոր համար ալ կըրնան համադրական միութիւններ կազմել՝ միասնաբար ներկայանալով արուեստի գործի մը մէջ: Եւ արդէն պատմութեան հին շրջաններուն յատուկ գործերու մէջ անոնք ընդհանրապէս միասին կը գտնուին, բայց մասնաւոր տեւողութեան արուեստները: Աւելի ուշ՝ զեղարուեստին զարգացումովն ու բարդացումովն է որ անոնք վերածուած են ուրոյն

սակներու: Բայց այսօր եւս այդ խնամի արուեստները յաճախ համադրարար կը ներկայանան մեզի: Ճարտարապետական գործի մը վրայ մենք կը հանդիպինք թէ՛ քանդակագործական արուեստին, թէ՛ նկարչական արուեստին, իսկ երաժշտութիւնը, պարը, բանաստեղծութիւնը համադրուած կը գտնենք օրօրս մէջ:

Արուեստի գործ մը մեզի կը ներկայանայ իբր բազադրիչ տարրերուն համակարգ դրութեամբը, այսինքն՝ տարածութեան կամ ժամանակին մէջ յարաբերակից մասերու աճողիսի բանաւոր կարգաւորութեամբ մը, որով մենք զայն կ'ըմբռնենք իբրեւ տարածական symétrique միութիւն (ո՛չ անպայման դասական արուեստին ըմբռնումովը) կամ տեւողային rythmique միութիւն: Հարկաւ զեղարուեստական ստեղծագործութիւններ ըլլալու այս երկու կերպերը այնքան ալ օտար չեն կրնար ըլլալ իրարու տարածական արուեստին սիմետրիկ կայուն գարձած ընթացքի, տեւողութեան արուեստին ընթացք շարժումի ելած սիմետրիկ է: Բայց այս տեսական վերածումով հանդերձ՝ ասոնք փաստօրէն նոյն երեւոյթին երկու տարբեր գոյակերպերը կը մնան:

Արդ՝ հոս մեր գործը տեւողային արուեստներու (բանաստեղծութիւն եւ երաժշտութիւն) հետ է. հետեւաբար տեղին է քանի մը խօսք ըսել ընթացքի մասին:

Ռիթմը (կշռոյթ) ժամանակի կարգաւոր ընթացքն է, որ մեզի զգալի կ'ըլլայ տեւողային բազադրիչ միութիւններու կանոնաւոր յաջորդականութեամբը: Կամ, որ նոյնն է, ժամանակին մէջ հոսող եզելութեան մը ընթացքը, ուր բազադրուցիչ երեւոյթները իրարու կը յաջորդեն իրենց հաստատուն կարգաւորութեամբը: Իբր այսպիսին՝ ընթացք մարդկային գիտակցութենէն զեկամարուած զեղարուեստական արտայայտութեան

մասնաւոր եղանակ մը չէ միայն, այլ կեանքի շարժումին, տիեզերական թէ՛ մարդկային կեանքի, արտայայտութեան ընդհանուր եղանակը: Տիեզերական մարմիններու շարժումները իրենց կանոնաւոր ընթացքով, ինչպէս մեր երկրի թաւալումները երեւոյթներու պարբերական յաջորդութեամբ (դիւրեւ-ցերեկ, ամառ-ձմեռ եւն.) ընթացք են: Ռիթմով տեղի կ'ունենան մեր մարմինին բընտախական գործունէութիւնները իրենց համաչափ ընթացքով՝ արեան շրջանառութիւն (սրտի եւ բազկերակի զարկերով) շնչառութիւն, մարտոզութիւն եւն.: Չարժանայի չըլլար, ուրեմն, եթէ մարդուն հոգեկան կեանքի գործունէութիւնը եւս, ընկերային թէ՛ անհատական կայունածի մէջ, շարժման նոյն տարազին հպատակի: Եւ իրապէս՝ պատմութեան հոլովոյթը, վերջին հաշուով, ընկերային բոլոր մարզերուն վրայ մեզի կը ներկայանայ պատմաւորի եւ արդիւնքի կապակցութեամբ իրարու յաջորդող երեւոյթներու ընթացքով (դիւալտիկայով պիտի ըսէք մարքսիստը): Նոյն տարազին կը պատշաճին նաեւ՝ թէ՛ մեր մտածման դրութիւնը՝ զազափարներու մնայուն կարգաւորութեամբ եւ իրարու հետեւող դատումներու արձագանքան կանոններով, թէ՛ զգացական ապրումներու զեղարուեստական ձեւակերպումը, երբ ասիկա մեզի կը ներկայացնէ ո՛չ թէ՛ տուեալ պահու մը մէջ իրերու եւ երեւոյթներու կայուն վիճակը, այլ ժամանակի հոլովոյթին մէջ անոնց հասանաւոր գոյակերպը:

Բայց հոս հարկ է գիտել տալ չափի եւ աստիճանի այն տարբերութիւնը, որ կայ երեւոյթներու հոլովոյթին բնական ընթացքին եւ արուեստով յարգարուած ընթացքին միջեւ: Երեւոյթներու բնական շարժման ընթացքը, ժամանակի շոյն տարազներու վրայ երկարաձգուած եւ յաճախ ոչ-համաչափ իբր հատումներով, ինչպէս նաեւ շարժման նոյն motif-ին անվերջ կրկնութեամբը, թոյլ եւ նուազ զգալի ընթացք մըն է, մինչ մեր գիտակցութեան միջամտութեամբը ձեւակերպ-

պըւած արուեստական (բառին պարզա-
յական առումովը) ըրթմը, իր մանր ու
այլազան հասուններուն խիստ կարգա-
ւորութեամբը, աւելի աշխոյժ եւ հետե-
ւարտ աւելի զգալի ըրթմ մըն է: Մեր
նիւթին առնչութեամբ, անշուշտ, մենք
այս արուեստաւոր ըրթմն է որ նկատի
պիտի ունենանք:

Եւ սակայն ըրթմի յօրինուածքը,
բլլալով հանդերձ տեւողութեան ար-
ուեստներուն արտայայտութեան հասա-
րակաց եղանակը եւ դանձը աւելի մօ-
տէն իրարու խնամիացնող յատկութիւ-
նը, անոնց բազմատեսքեան միակ եզրը
չէ: Կան մանաւանդ դորձածուած նիւ-
թեղէնին պայմանագրական յատկութիւն-
ները, որոնք ո՛չ միայն ըրթմի կազմու-
թեան ձեւական տարբերութիւններ ա-
ռաջ կը բերեն անոնց միջեւ, այլ նաեւ
խորքի մշակման տարբեր եղանակներ:
Բայց անշուշտ մենք հոս նկատի ունինք
աւելորդութեան արուեստներէն բանաս-
տեօնութիւնն ու երաժշտութիւնը միայն:
Ասոնց հանդիսութիւններն ու տարբե-
րութիւններն են որ պիտի դիտենք՝ յետոյ
ճշդելու համար թէ ի՞նչ կերպով եւ ո՞ր
չափով կիրարկելի են երաժշտական ար-
ուեստին յատկութիւնները բանաստեղ-
ծական յօրինումներու մէջ:

**ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՅԱՏԿՈՒԹՅՆՆԵՐԸ
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ**

Երաժշտականութիւնը, իր խիստ
սահմանումով անհրաժեշտ կամ կարելի
պայման մը չէ՝ բանաստեղծական ար-
ուեստին բոլոր սեռերուն համար: Այս
պատճառով իսկ «բանաստեղծութիւն»
անունին տակ մենք հոս նկատի ունինք
անոր տաղաչափական սեռը եւ մասնա-
ւորաբար քնարականը, որ ամէնէն աւե-
լի ընդունակ է երաժշտական յատկու-
թեամբ օժտուելու: Եւ եթէ, լայն սահ-
մանումի տակ, այս սեռին համար իսկ
բացարձակ պայման մը չէ՝ մեր փնտռած
երաժշտականութիւնը, բայց անոր որոշ
տիպարներուն համար էական յատկու-
թիւն մըն է միշտ: Ու սեղիկն կ'ըլլայ յի-

շել մեծանուն Վէրլէնի ծանօթ նշանա-
բանը (քիչ մը միակողմանի թէեւ) քնա-
րերգական արուեստին վերաբերմամբ:
Ամէն բանէ առաջ երաժշտութիւն:

Արդ՝ ի՞նչ պայմաններէ կախում ու-
նի քնարերգական կտորի մը երաժշտա-
կան արտայայտութիւնը: Մեր կարծի-
քով հարկ է երկու կարգի պայմաններ
նկատի ունենալ. ա) արտաքին՝ տարա-
պին մշակման եղանակը. բ) ներքին՝
խորքին մշակման եղանակը:

ա) Քնարերգական կտորի մը ամե-
նէն ուշագրաւ երաժշտական յատկու-
թիւնը անոր տարապին ըրթմի կազմու-
թիւնն է, որովհետեւ ըրթմը, իր բոլոր
կարելի եւ կատարեալ տարազներով,
մենք կը դանձը երաժշտական երկին
վրայ՝ իբրեւ անոր յօրինումին անխու-
սափելի պայմանը. եւ ասոր համար կա-
նոնաւոր ըրթմը կը կոչուի նաեւ երա-
ժշտական ըրթմ:

Բայց հոս ըսնք անմիջապէս որ զը-
րական արուեստին արձակ սեռերը եւս
(վէպ, պատմածք եւն.) բոլորովին
զուրկ չեն ըրթմի արտայայտութենէ:
Ամէնէն առաջ իրենց արտայայտութեան
միջոցը, մարդկային լեզուն, իր բնական
ընթացքին վրայ իսկ իր ըրթմը ունի
բաւերուն շեշտագրութեամբը, շարա-
դասութեամբը, խօսքին առողանական
կերպաւորումովը: Լեզուին այս կարգա-
ւորութիւնը աւելի որոշապէս երեւան
կու դայ անշուշտ զբականութեան մշակ-
ուած լեզուին վրայ: Մական ասիկա,
արուեստի դիտումով, նախադրեալ կա-
նոններու համաձայն յարդարուած ըրթ-
մը չէ: Արձակ լեզուին ընթացքը ենթա-
կայ չէ բառերու, նախադասութիւննե-
րու, պարբերութիւններու ամանակա-
յին եւ առողանական խիստ կարգաւոր-
ութեան մը: Արձակ լեզուին ըրթմը ան-
կանոն ըրթմ մըն է, որ կը հետեւի ի-
մաստի ընդլայնումին եւ եղանակաւոր-
ութիւն: Արձակ երկի մը ամբողջութիւնը
եւս, ժամանակին մէջ իր մասնորուն տը-
րամարանական բաշխումովը, նախնա-
կան աստիճանի ըրթմ մը կը զգացնէ մե-
զի: Բայց այսքան միայն: Իր լայն ու

անհամաչափ հատումներուն թոյլ զնաց-
քովը անիկա չի պատշաճիր նախապէս
չափուած-ձեւուած ըրթմիք տարազնե-
րու, այլ նիւթի զարգացման տրամաբա-
նական ընթացքին: Արձակ յօրինուածքի
մը վրայ տարազը կը հպատակի իմաս-
տին՝ ասոր համար իսկ մնալով, ու-
կայն, նուազ ըրթմիք, այսինքն նուազ
երաժշտական: Մինչդեռ տաղաչափական
յօրինուածքի մը վրայ իմաստը որոշ չա-
փով հարկատու է արուեստական տարա-
զին՝ անոր հատումներուն պատշաճելու
անհրաժեշտութեամբ մը, ենթարկուե-
լով սեղմումներու, կոտորուցներու ևն.
բայց ասկէ իսկ տարազին աւելի կանո-
նաւոր, այսինքն ջութիկ երաժշտական
ըրթմը:

Մենք, մեր նիւթին առնչութեամբ,
քնարերգական կոտորներու այս երաժշ-
տական ըրթմն է որ նկատի ունինք:

Սակայն վերապահութիւն մը Հոս
տեղին կ'ըլլայ դարձեալ: Գնարերգական
արձակը եւս, մանաւանդ փոքր տարած-
քով տպաւորական էջերու վրայ, յօրին-
ման որոշ թեքնիքով, կրնայ բաղդատա-
բար աւելի բարձր աստիճանի երաժշտա-
կան արտայայտութիւն ստանալ: Այս
արդիւնքին կը հասնի բանաստեղծական
արձակին մշակումը, երբ արտայայտա-
կան որոշ ձեւեր, զգացումներու ներքին
կլտոյթին հետեւելով, յաջորդական կամ
պարբերական կրկնութիւններով կը կար-
գաւորուին տուեալ կոտորին վրայ՝ անկէ
չինչիւմ խօսքի դաշնաւոր ընթացք մը:
Այս տարազին դասական օրինակներուն
մենք կը հանդիպինք, մանաւանդ, Նա-
րեկացիին Աղօթածատեանին մէջ: Բայց,
ինչպէս միշտ, այս պարզային եւս ան-
հրաժեշտ է արուեստի ճարտար զգայա-
րանքի մը հակակշիռը, որպէս զի կարե-
լի ըլլայ պահել կրկնուող ձեւերուն ըզ-
գացական հաւասարակշռութիւնը եւս
նոնց բանաւոր չափը: Այլապէս՝ փոխա-
նակ հետզհետէ անոյ երաժշտական ըզ-
գայութեան մը՝ անհամ կրկնութիւննե-
րու տաղտուկը կը փոխանցուի մեզի: Եւ
թերեւս անարդար չ'ըլլաք դիտել տալ որ

բանաստեղծութեան այս սեռին մեծա-
նուն վարպետը անգամ միշտ չկրցաւ
պահել իր գեղումներուն զգաստութեան
չափը:

Բանաստեղծական արձակին մշակ-
ման այս եղանակը, թէեւ համակրելի
արդիւնքներու կոշուած ըլլայ, օժտուած
զգայարանքներէ, սակայն չափական տա-
րազին հասարակչութեան ըրթմը չունի
տակաւին: Տաղաչափական սեռին մէջ
անոր կերտրկման ծաւիւն՝ իր կարգին:
(*)

Արդ՝ կրկնեք, քնարերգական կտա-
րի մը երաժշտական արտայայտութիւնը
ամէնէն առաջ կախում ունի անոր ըրթ-
միք կազմութենէն, իսկ ըրթմիք տարա-
զը երաժշտական որեւէ ստեղծագոր-
ծութեան անխուսափելի ձեւն է, անոր
միակ կարելի դոյրածելը: Բայց այս եր-

(*) Հոս նկատի չունինք Սիամանթոյի քեր-
թողական տարազները, որոնք, մեր կարծիքով,
քերթուածին արտաքին կազմը շինելու որեւէ
Քէքնիք մտահոգութեան չեն համապատասխա-
ներ: Որովհետեւ, այդ տարազները, դասական
տաղաչափութեան օրէնքներէն դուրս ելելէ
ետք, ոչ իմաստային միտմիւններու վրայ կը
կարգաւորուին, ոչ ալ սպրտմի ներքին կշռոյ-
թին կը հպատակին: Այդ պարագային՝ տալին
յօրինուածքը, սողերուն պատասխան կամ քը-
մայան կարգաւորութեամբ, բով կ'ուզենք՝ ան-
կարգութեամբ, կը վերածուի տեսողական ան-
պարարութեան մը, որ ազատ տաղաչափութեան
անունով իր արդարացուիչ չունի: Անգամ մըն
ալ բանք որ, քնարերգական բոլոր յօրինումնե-
րուն ծանր, դասական տաղաչափութեան տա-
րազները անհրաժեշտ պայման մը չենք նկատեր
մինք: Զմոռնանք որ Նարեկացին իր արձակով
մեր բանաստեղծական արուեստին զագաթը կե-
ցած է դեռ: Սակայն երբ կը նախընտրենք մեր
սպրտմի արտայայտելու ըրթմիք եղանակը, ան-
հրաժեշտաբար պիտի հպատակինք տարազը կա-
ռուվարող Քէքնիք կանոններու: Վարուժան գե-
ղեցիկ օրինակներ ունի իմաստի կշռոյթին վրայ
կարգաւորուած քերթուածներու: Կ. Զարեան,
դասական տաղաչափութեան միօրինակ ձեւերէն
խուսափող եւ ըրթմի ալազան խաղերով յօ-
րինուած սքանչելի ստեղծումներ ունի, որոնք
շատ աւելի հասելի երաժշտականութեամբ մը
օժտուած են (Սրբի Պսակը): Սիամանթոյի քեր-
թուածներուն ֆարտարապետական կառուցուած-
քը, կամ անկաւոյց մասը, տաղաչափական դի-
րին արուեստի մը կը համապատասխանէ:

կու արուեստները բիթմիք իրազորման նոյն կարելիութիւնները չունին: Երաժշտական արուեստին յօրինման տարրերը աննշանակ Հնչիւններն են, որոնց բիթմիք բաղադրութիւններով տպաւորական անդրադարձներ կը հետապնդէ երաժիշտը՝ ի վերջոյ տարազին ամբողջական համակարգութեան մէջ արտայայտելու համար առաջադրուած զգայական խորքը: Բանաստեղծութեան նախանիւթը կը կազմեն գաղափար նշող բառերը, որոնք, անոր տաղաչափական սևուխ մէջ, ամանակային բաշխումի մը եւ շեշտական դրութեան մը վրայ յարգարուած իրենց իմաստային միութիւններով, վերջին հաշուով կը կազմեն քերթուածին իմացական խորքը, Բայց, այն ատեն, այս երկու արուեստներուն կողմէ գործածուած նիւթեղէնին բնութային տարբերութիւնէն առաջ կու գան բիթմի կիրարկման տարբեր պայմանները: Երաժշտութեան աննշանակ Հնչիւնները առաջական տարրեր են, որոնց հետ եւրաժիշտը կրնայ խողալ երկարեցնելով կամ կարճեցնելով եւ ի վերջոյ պատշաճեցնելով զանոնք հետապնդուած տաբաղին: Մինչեւ իսկ բանահիւսական կտորի մը հանդերձուած երաժշտական տարազը նկատի չ'առնել բառերուն լեզուական ամանակը եւ անոր բաղադրիչ Հնչիւնները կ'օգտագործէ բաւական լայն ազատութեամբ մը՝ փոքրիկ տ—գա—ա—ա՛ն մի վա—ա—ա՛րդ տեսաւ եւն: Մինչդեռ տաղաչափական յօրինումներու մէջ բառերը կը գործածուին լեզուական արտասանութեան իրենց բնական շեշտովն ու ամանակովը: Բանաստեղծութեան իմացական տարրերուն մէջ չկայ տ—գա—ա—ան, վա—ա—արդ, այլ կայ միայն կտրուկ կերպով արտասանելի տղա՛ն, վա՛րդ: Եւ տաղաչափուած բանաստեղծական երկը, իրբեւ իմացական յօրինուածք, իր բիթմիք կարգաւորումին մէջ պարտաւոր է յարգել բառերուն լեզուական բնական արտասանութիւնը՝ յարգել անոնց ամբողջականութիւնը եւ առողանական եղանակը: Այլապէս՝ տաղաչափական սքեմայի մը պատշաճեցնելու համար բառե-

րուն եւ բառական սերտ կապակցութիւններուն պարապարուած կոտորուածներն ու խզումները եւ անոնց առողանութեան բունազրօս եզանակը կը յօշոտեն անոնց իմաստը, այսինքն՝ կը խաթարեն բանաստեղծական արուեստին առանձնաշատուկ բնայթը:

Դիւրին չէ անշուշտ բանաստեղծական յօրինումներու այս մասնաշատուկ պահանջներուն կէտ առ կէտ պատշաճ բիթմիք տարազներ յօրինել: Եւ ասոր համար իսկ՝ ամէնէն յայտնի բանաստեղծներու քերթուածներն առաջ յաճախ վերաւոր են իրենց տաղաչափական երեսով՝ իրենց տնայական հատումներով եւ Հնչիւններու բունազրօս կապակցութիւններով, որոնք կը մերժեն քաղել իմաստին հետ՝ երբեմն նոյնիսկ տաղաչափական թեքները վերածելով անպարարական խաղի մը:

Մենք միտք չունինք այս գրութիւնը երկարաձգելու մեր բոլոր հաստատումներուն յաջորդող օրինակներու շարքերով: Դիտել տանք, սակայն, որ քնարեպոստական յօրինումներու բիթմիք կարգաւորման ամէնէն յաջող օրինակները մենք կը գտնենք մեր ժողովրդական բանահիւսութեան մէջ: Ժողովուրդին զգայարանքը, իր բնական ողջմտութեամբ, իր պարզ տաղերուն բիթմիք յօրինուածքով, աւելի ճիշդ ըմբռնում մը երեւան կը բերէ բանահիւսական արուեստի մասին՝ զան թէ անուններու կապուած կարգ մը քերթուածներ զարգացած թեքներէ մը ձախորդ կիրարկութիւններովը:

Սակայն ոտքերու եւ հասածներու ամանակային բաշխման եւ շեշտական դրութեան վրայ հիմնուած դասական տաղաչափութիւնը միակ ազդակը չէ քերթուածին բիթմիք կազմաւորման. կան ասոր նպաստող այլ պայմաններ հեւ:

Այլ առիթով մը բաւական խօսած ըլլալով այդ պայմաններու մասին՝ մենք հոս պիտի խուսափինք լայն կրկնութիւններ ընելէ: Հետաքրքրուողներուն կը յանձնարարենք Սայեաթ-Նովայի բանաստեղծական արուեստի մասին մեր

զրազատականը, ուր մէկէ աւելի անձնական դիտողութիւններ ունինք արձանագրած (Նայիրի - 1942, պրակ Ե.): Հոս պիտի բաւականանանք քանի մը արագ մատնանշումներ միայն ընելով զերթընթացի բնութիւնը կազմութեան մասին:

1.- Քերթնաւածի մը բաժանումներուն վրայ արտայայտական եղանակի մը կանոնաւոր կրկնութիւնը կը նպաստէ անոր բնութիւնը ընթացքին: Յօրինուածքի այս ձեւին կը հանդիպինք մենք մեր բանաստեղծներէն ոմանց ջով (Դուրեան Սրբազան, օրինակ՝ Անառակը - Մեծարենց, օրինակ՝ Սա իրիկունց ըլլայի ես): Բայց, ինչպէս ըսինք արձակի մէջ այս ձեւին կիրարկման առիթով, նման յօրինուածքներու վրայ հարկ է չափը պահել դիտումը, այսպէս՝ անհակակիտ խանդոտութիւն մը կրնայ բանաստեղծը հասցնել ձեւի դեղորայքին եւ բնութիւնը պատկերները միօրինակութեան տաղտուկով բնութեան՝ անկախաբար կրկնուող motif-ին ըստ ինքեան բերած ներքին դեղեցիկութիւն (Մեծարենց, Ի՛նչ արքայապետք... , Տո՛ւր ինձի, Տէ՛ր):

2.- Ինչպէս արեւելեան քաղաքներուն, նոյնպէս եւ մեր քան-գիւղիւմի բառակերպներուն վրայ տողերը խօսքի մտքողջական եւ հաւասարաչափ միութիւններ են, որոնք իրենց վերջաւորութեան վրայ, իրենց արտայայտական motif, կը կրկնեն նոյն բառը կամ բառական կապակցութիւնը՝ բացի երրորդէն, որ ազատ կը մնայ՝ վերջին տողին վրայ բնութիւնը զօրացնելու դիտումով: Այս ձեւը, որ ինքնին բնութիւնը ազդակ մըն է արդէն, միանալով տողերու ժամանակային կարգաւորման եւ յանգաւորման պայմաններուն՝ տաղին բանահիւստական յօրինուածքը եւս կ'ընէ երաժշտական տարազին չափ աշխոյժ ու թուումն: Արեւելեան մանրակազմ տաղերուն այս բնութիւնը յօրինուածքը Ս. Նովա օգտագործեց իր տաղերու յօրինումին համար իբրեւ հիմնական մոդել՝ իր ճարտար գոյնաբանութեան օգնութեամբ կառարելագործելով

եւ վերածելով տաղին ամբողջ ընթացքը զրկող ծփուն ու ծաւալուն տարազի մը, որ օրինակելի կը մնայ, մասնաւորաբար, անձնական յոյզեր արտայայտող ջնարկերգական յօրինումներու համար: Դժբախտաբար վարպետը յաճախ իրստապահանջ չէ այդ տարազին վրայ տողերու ամանակային կարգաւորման վերաբերմամբ, ինչ որ տողին ամբողջութիւնը կամ կիսատողը կը վերածէ ամանակային պարզ միութեան մը, որ իր միօրինակ երկարածողութեամբ արձակուանակ զնայց մը կ'առնէ: Սակայն տարազը գործածելու ուղղութեան համար՝ տաղաչափական բնութեան կանոններով զարմանելէ անտեսում մը պիտի ըլլայ ասիկա: Իսկ այսպէս՝ բանաստեղծական թեքիքի դիտումն է այդ տարազը, որ ո՛չ միայն զգայի նպատակը կը բերէ տաղին երաժշտական արտայայտութեան, այլ ամբողջ տաղը կը վերածէ բնութիւնը մեծ միութեան մը՝ շարժական շարաբերութեան մէջ դնելով անոր յարաբերական բաժանումները՝ արդիւնք մը, զոր կարելի չէ ստանալ գասական տաղաչափութեան մոդելներուն միօրինակ կրկնութեամբը: Առաւելաբար այդ տարազը փորձեցին յետագայ աշուղները, որոնք սակայն ընդհանրապէս մեծ վարպետին ձախող ընդօրինակողները եղան՝ անընդունակ ըլլալով անոր իրագործած ձեւերուն տակէն իմաստին եւ պայմաններին աւելը քաղցնելու: Առաւել կամ նուազ ճարտարութեամբ այդ տարազը կամ անոր տարբերակները գործածելիք նաեւ արեւելեան բանաստեղծները՝ Տէրեանէն մինչեւ Չարենց եւ ապրողները: Մե՛զք որ այդ տարազը մինչեւ այսօր անտեսուած կը մնայ արեւմտաւայ բանաստեղծներէն: (*)

Ե՛ր. ՏԱՄԱՊԵՏԵԱՆ

(*) Այդ տարազի մասին մեր բացատրութիւններն ու անոնց ընկերացող օրինակները տեսնել ճշմարիտի վերոյիշեալ Թիփին մէջ:

ԻՆՉ Է ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բոլշևիկները շարժական իր բովանդակ գինսպահեստը շարժման մէջ դրել է, ներշնչելու եւ համոզելու արատազետական Սփիւտքի հայութիւնը, թէ շնորհիւ ուսւ մեծ ազգին, Հայաստանում արուեստն ու գրականութիւնը հասել են անօրինակ բարձունքի, նորարարական նուանումների ուղիով:

Անընդհատ յեղեղելով սովետական շարժիչների ներդրական այս յանկերգը, սովետահայ քննադատը ունի չի փախցնում՝ արուեստի ու գրականութեան ծաղկումն ու զարգացումը վերագրելու ընկերվարական իրապաշտութեան, բոլշևիկեան բարբառով՝ սոցիալիստական բէալիզմին: Սովետահայ գէրողը, տեղի ու անտեղի, խունկ է ծլխում նրա առջեւ, երգւում է նրա անունով, արժէքները զնահատում նրա չափանիշով եւ փառաբանում այն, իբրեւ եղակի մոզական բանայի, որ մարդկութեան առջեւ բաց է անում երազական դրախտի դռները:

Ընկերվարական իրապաշտութիւնը զանձանօթ մարդ է Սփիւտքի քննադատների համար, իբրեւ տեսութիւն՝ իր ներքին իմաստով եւ գործնական կարեւորութիւնով:

Տ

Իրապաշտութիւնը սահմանելու փորձը դատան ու տարապարհակ աշխատանք է: Իրականութիւնը արուեստի արտայայտութիւնն է, իսկ արուեստը, ինչպէս կեանքը, անսահմանելի է:

Գոյութիւն ունի այն թիւր հասկացողութիւնը, թէ այն արուեստադէտը, որի գործը գիտականօրէն իրական չէ, իրապաշտ չէ: Թիւրիմացութեան աղբիւրը տիեզերքի նիւթապաշտական տեսութիւնն է, որի համաձայն միայն նիւթն է իրական, այն հասարակ, ակնհարեւ նիւթը, որ տարածութիւնն է գրաւում եւ մասշտի է մեր զգայարաններին: Հետեւաբար ամէն ինչ որ իրական է, արամարանօրէն նիւթական բնոյթ ու ծաղում ունի:

Ոճանք ամփոփել են իրապաշտութիւնը այն բանաձեւի մէջ, թէ զիրապաշտութիւնը իրականութեան ընկալումն ու ճշմարտացի պատկերացումն է: Հարեւանցի ընթերցողի համար բանաձեւի իմաստը յստակ է: Սակայն հետաքնին մարդու մտքում այս բանաձեւը լուրջ եւ ծանրակշիւ հարցականներ է ցցում: Իրապաշտական արուեստի մէջ, ի՞նչ ենք հասկանում պատկերացում բա-

ուով: Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը արուեստի եւ բնութեան մէջ: Ի՞նչ է նոյնը չէ, ո՞ւր է տարբերութիւնը: Եւ վերջապէս ի՞նչ է իրականութիւնն ասուածը:

Մարդիկ անտարբեր չեն իրենց շըրջապատի հանդէպ: Ամէն մարդ անձնական վերաբերում է ցոյց տալիս իրերի, դէմքերի եւ իր շուրջը թաւալող իրագործութիւնների հանդէպ: Կեանքի ասպանութեան ու երջանկութեան մտահոգութիւնները յարուցում են բազմազան ապրումներ, կեանքի պայքարում յորձանքներ զէժ յարմարուելու ճիշդ, եւ մղում են իւրայատուկ կեցուածք բռնել: Մրանով բացայայտ է դառնում, որ բնութիւնը չոր ու ցամաք, կրաւորական մէ դոյութիւնն չէ:

Գիտութեան մարդը այլ ձեւով վերաբերում է բնութեան եւ նրա ուժերի հանդէպ: Նրա մտեցումը անանձնական է, առարկայական է: Գիտնականը նպատակ է հետապնդում՝ պազարին հետազոտութիւնով, իր տուեալները ստուգելուց եւ փորձարկութեան բովից անցնելուց յետոյ, գիտելիքներ ձեռք բերել: Գիտնականը օրէնքներ է տարագում, պալիք եղելութիւնները նախատեսելու եւ հակակշիռելու համար: Գալիլէօ, թեք մակարդակի վրայ գնդիկների թաւալումը գիտելով, նախատեսեց եւ հակակշիռեց ընկնող մարմինների շարժումը: Որպէսզի իր դուռ իմացական աշխատանքը լրիւ բեղմնաւորուէ, գիտալար դառնայ, գիտնականը պարտաւորուած է անձնական ապրումները մոռանալ կամ դուրս վանել, որովհետեւ յուզական աշխարհը անպայման կը խանգարի մշտածումների հետեւողականութիւնը: Առարկայական վերաբերումը ցայտուն է այն հետազոտութիւնների մէջ մանաւանդ, ուր մաթեմատիկական խնդիրների լուծումը հրամայական անհրաժեշտութիւնն է:

Ուրեմն գիտական իրականութիւնը բնութիւնն է իր օրէնքներով: Գիտնականի ձգտումն է տիրել բնութեան տարբերային աստիճանի վրայ եւ հակակշիռել

ենթարկել, գործնական, մեքենական միջոցառումներով:

Գիտութեան նպատակը կոտորոցական է, օգտապաշտական: Նա մեզ ընձեռում է դոյատեւումի, հանգստաւէտ ապրելու, հեշտ ու ասպանով հաղորդակցութեան ու երթեւեկի եւ ապաստանի նոր եւ սակաւ մատչելի միջոցներ: Եւ նորձի, գիտութեան նուաճումներին՝ հաւքերի նման թռչում ենք, ձուկի նըման լողում ենք, սակայն մարդու նման ապրել չենք իմանում:

Իրականութեան ակունքը մարդն է իր ապրումներով:

Ի՞նչ ենք հասկանում «ապրում» մշտադպացումով:

Մեր մտքի զոպանակը անձնական հետաքրքրութիւններն են, աւելի ճշգրտաբար լինելով, շահագրգռութիւններն են: Մեր սոբորեայ կենցաղում, նայում ենք, բայց յանախ չենք տեսնում: Մէկի հետ պրուցելիս, նայել ենք նրա փողկապի վրայ, բայց չենք տեսել, չենք նկատել նրա ձեւը, գոյնը եւ դժանկարը: Զենք տեսել, որովհետեւ չենք կարողանում լինել: Երբեմն էլ տեսնում եւ նկատում ենք, բայց չենք ընկալում: Ընկալում ենք միայն այն զէպցում, երբ շահագրգռուած ենք: Յայնժամ մեր շահագրգռութեան առարկան, լինի այդ արտաքին կամ ներքին աշխարհից, ներգործում է մեր հոգու վրայ եւ մեր ներաշխարհում յառաջ բերում յոյզի, ըզպացումի, մտածումի եւ ցանկութեան խլրտում: Հոգեկան այս եղելոյթը կոչում ենք ապրում:

Ապրումը ծնունդ է առնում ընկալումով, աստիճանաբար աճում է, կազմաւորում է կշռոյթի եւ ներդաշնակութեան ներքին մղումով, հասունանում եւ իր լրումին յանգում միութեան մէջ, որ մեր աշխարհագրացումն է: Կշռոյթի պացումը կեանքի անբաժանելի յատկանիշն է, որ հոգին պարուրում է ուրախութեան, զուհացումի վայելքով: Սրտի արտփը, երակների զարկը, շնչառութեան ելեւէջը, զուէի ներքին պարտա-

զրանքը եւայլն, միայն բնութասական իրադարձութիւն չեն, այլև հոգեբանական, որ մասնակցում է ապրումների հոլովոյթին եւ կատարելութեան: Կլուսութիւնը պէտք չէ բմբռնել Ֆիզիքական իմաստով: Կարելի չէ նկարագրել այդ մասնամասնական եւ երաժշտական եզրերով: Կեանքի անեղ, ինքնազոյ այդ կըշտոյթը զբոսելուում է տիեզերական յեղումների մէջ, լոյսի եւ խաւարի յալորդականութիւնով, սարուայ չորս եղանակների բոլորումով, մթնոլորտի պարբերական փոփոխութիւններով, բուսական ու կենդանական կեանքի շրջանաւորումով, որոնք անզբաղառնում են մեր հոգում, իբրև հարստատ տարրեր եւ զարկ են տալիս ստեղծագործութեան:

Սակայն ամէն կենսափորձ ապրում չէ: Պատահարար պատճառաւած մարմնական ցաւը ապրում չէ, եթէ զէջըր ե նրա հետեւանքները իբրտ հետ առնչուած եւ իմաստաւորուած չեն: Այդ ցաւը իր սկզբնաւորութեան մէջ իսկ կը խամբի եւ կը մոխրանայ: Մինչդեռ մի հերոսի, մի մեծանուն նահատակի կսկիծը իրաւատար ապրումի կը հասնի, որովհետեւ նա կապուած է միութեան զգացումի հետ, որ անհունութիւն է եւ միաւորած է մեզ սիրոյ մէջ, որ անմահութիւն է:

Ընթացիկ կեանքում մեր ապրումները իրենց լրումին չեն հասնում, բազմաթիւ պատճառներով: Երբ մեր ընկալումի զգայնութիւնը նկուն եւ բուսարար կերպով սեւեռուն չէ. երբ շահագրգռութիւնը շեղում է աճումի հունից՝ հոգեբանի, առօրեայ ճիգերի, անձնական մտատանջութեան, բաղձանքների բախումի, անձուկ կռիւների եւ վէճերի արգիլակով: Երբեմն էլ ապրումը իր կազմաւորման ընթացքում ցամքում է, շահագրգռութիւնը անսուղաղութիւնից հանդում եւ մարում է՝ զբիւրանքի դանդաղ ներգործումի հետեւանքով, իսկ երբեմն էլ զբիւրանքը, ազգումները այնքան արագ են խուժում, որ ընկալումը դառնում է խառնիխուռն եւ ան-

կապակից: Օրինակ, Եոպէնի մահերը՝ երբ նուազում է արագ թեմպով, թէկուզ անսխալ ձայնանիւղով եւ անթերի կատարումով: Արուեստագէտի երկը լիակատար ապրում է, եւ վերբերումն է ներքին միութեան: Միութեան մեր աշխարհազգացումն է, որ տիեզերքի անուսման բազմութիւնը վերածում է մէկութեան: Այս հանգամանքով իսկ միութիւնը անունութիւն է:

Արուեստի ստեղծագործութիւնը հուզական վայելք եւ ուրախութիւն է, որովհետեւ լիակատար ապրումների իրացումով, հանդիսադրում է մեր ներքին միութիւնը եւ հակամարտ ստեղծ ու ազգակները դաշնաւորում է սիրոյ միութեան մէջ:

Միութիւնը զանգուածի մէջ չէ, ոչ էլ տարածութիւնը ընդգրկող «նութիւն» ընդհանրականութեան մէջ, այլ այն արտասոյսութեան, որը տիեզերքի անթիւնութիւնը եւ բազմազանութիւնը վերածում է մէկութեան: Օրինակ, լուսը երկու ջիւղիկան տարրերի, թթւածինի ու ջրածինի բաղադրութիւն է: Այս ըստոյզ եղիւնութիւնը արուեստագէտի հոգուն չի խօսում, Բայց նրա հոգին համակում է եւ վերանում Հիացական ապրումով, ի տես այն անձանցի եւ հրաշափառ ներդաշնակութեան, որ երկու տարրեր այդ տարրերը յայտնաբերում են իբրև միութիւն: Այս եղիւնութեան ինչպէսը կարող է գիտութիւնը նկարագրել, սակայն ոչ ոք չի կարող մերկացնել միութեան ստեղծութեանը: Արուեստագէտն է միայն, որ էր զգայնութեան նպատակով ընկալում է այդ իբրև ապրում, իբրև իրականութիւն:

Նիւթը վերացական դոյացք է: Չենք կարող ընդունել, որ նիւթական իրերը իրական են, առանց մեր ընկալումին: Նրանք լինելով առանձնական, անկապ ու անջատ իրարից, ժխտական, վանդական եւ բիրտ ուժ են: Նոյնպէս մեր բնազդներն ու կիրքերը՝ Օրինակ, սեռային բնազդը, եթէ առնենք լոկ իր առանձնականութեան մէջ, ետանէր, ան-

յագ եւ արիտաբեր ուժ է, բայց երբ միաւորուում է սիրոյ իտէալով, դեղեցկանում է՝ իբրեւ իրականութիւն, եւ ստեղծագործում՝ իբրեւ անապառ շարժակը լիակատար, ամբողջական ասլումներէ:

Նոյնն է պարզապէս քաղաքական գաղափարներէ եւ զաւանանքի նկատմամբ: Նրանց առանձնական հանգամանքը, իրենց կուսակցական անձուկ շահերի բախումով, իրերամերժ մրցակցութիւնով եւ դերակազմութեան միտող կիրքերով՝ կարողեղանակեն ասլումի աճուն հոլովոյթը եւ լինելութիւնը: Ընկալումը կիսատ կը մնայ եւ երբեք լիակատար ասլումի չի հասնի: Սա է պատճառը արուեստի գործերի ձախողութեանը՝ քաղաքական պատկերացումներէ մէջ: Քաղաքական նիւթերը ասլումի լիութեան կը յանդեն միայն այն պարագային, երբ նրանք կը թօթափեն իրենց առանձնականութիւնը շեշտող յատկանիշները, կը մերկանան իրենց վանող եւ բացասող հանդերձանքից եւ կը դաշնաւորեն միութեան եւ սիրոյ իտէալով:

Արուեստագէտի հոգու մէջ, այս մաքրագրումը կատարուում է անվերջ եւ յաւիտենապէս, ներքին ազատութեան կլիմայում: Արուեստը անշահախնդիր է, համակ միութիւն է եւ սէր, որովհետեւ մեր մէջ յարատեւ եւ ինքնածին ազատութեան ոգին անջատ չէ, այլ սիրոյ եւ միութեան ստորոգելին է:

Ազատութիւնը պէտք չէ ըմբռնել ընկերային, քաղաքական իմաստով: Սովորաբար ազատութիւն կը հասկանանք այն վիճակը, ուր գոյութիւն չունին բռնութիւն, արդելք, հակակշիւ եւ օրէնքի կամայական լուծ: Ըն ազատութեան բանաձեւը իր ժխտական պատեանից դուրս նետելով, ազատութիւն բառը յոգնակի ձեւով ներկայացնում ենք: Ոտնելու ազատութիւն, զրելու ազատութիւն, սրօթելու ազատութիւն եւ այլն: Ազատութիւնը մէկ է, բազմութիւն չէ: Այսպէս ենք անում պարզապէս զանգուածներին դերամատչելի, իմանալի դարձնելու համար:

Հոգեկան ազատութիւնը վիճակ չէ, այլ մշտանորոգ գործունէութիւն է: Երկնելու, ստեղծելու ծարաւն է, որ մարդ անհատին մղում է դէպի ինքնիրականացում, ամբողջական լինելութեան: Այն՝ ինչ որ ի վերջոյ պիտի լինի՝ իբրեւ զանձնաւորութիւն, (personnalité): Ազատութեան ոգին, մարդու հոգեկան ազատութիւնն է, որ կերտում է անձնաւորութեան մէջ ինքնատպութիւնը, նրա տարրերիչ առանձնայատկութիւնները:

Սա է իրականութիւնը իր սեղմ եւ ամփոփ դիմերով:

Սոցիալիստական բէալիզմի իրականութեան ըմբռնումը տարբեր է, որին պիտի անդրադառնանք:

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՈՒ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԱՐԴԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ասկէ յիսուն կամ հարիւր տարի առաջ, մարդիկ կամ կ'ապրէին կամ ալ կը մեռնէին, ու գրողը կը կարծէր թէ ինք պատուանդանի մը վրայ կայնած էր, շնորհիւ իր տաղանդին ու կոշտին: Պզտիկ այդ բարձրութենէն դիտուած՝ մարդ բառը յաճախ գլխադիր ալ կը գրուէր, ու ամպերը թռուցիկներ էին ու շուանին ծայրէն բռնող յոգնած թաց աչքերով ու մզկուացող մայնով բարոյազէտին սիրտը սասած կը տանէին: Պատերը պատուհան չէին այսօրուան պէս, ու հօր ժամացոյցը անդրանիկ տղուն ժառանգ կ'իյնար, ու մարդը ըստածը իր կենսագրականէն մեծ էր: Բայց այս մարդիկը անկարող էին նախամարդը հասկնալու: Անցեր են տարիներ ու հիմա կը հասկնանք թէ ինչո՞ւ նախամարդը քարայրներու մէջ կ'ապաստանէր, ինչո՞ւ կը սարսափէր ամպերէն ու մութէն, ինչո՞ւ տղմուկը կը սերէր ու իրեն նմանները առարկաներու տեղ կը դնէր:

Այս է մեր կեանքը, ու Արդի Գրականութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր կեանքի զգայնութեան պատճէնը: Մեծ հօրը գերեզմանաքարին վրայ քռէլը պիտի խաղաս, եթէ գրող ես: Արդի գրողը, ըլլայ բանաստեղծ կամ արձակագիր, ամէն բանէ առաջ աղբահաւաք կառքն է ու մոխրամանն է, սարսափն է օստիոսաքթիֆ ամպին ու ժանդը մաշող բնազդներուն եւ կամ շառայլը իմացականութեան դանակին: Բայց ատկէ վար, ան այսօր նոր սահմանում մըն ալ է, նոր զգայնութիւն ալ է - դեռ մանուկ՝ ան արդէն գիտէ մեծ քաղաքներու մըդլոսած դիշեր համը, գիտէ ինչպէս երեկոյան թերթը կը յափշտակուի ու չըկարդացուած կը նետուի, գիտէ խու-

ժաններու հեղուկ ու յանցաւոր զգայնութիւնը՝ որ մօրը որովայնէն կը սկըսի, գիտէ ինչպէս վայրկեանները կը հարուածեն կօշիկին տակէն, մայթերու մորթերէն՝ ուրիշ ան պիտի տարուի մինչեւ ասպարոզագրութեան պաշտօնեայի ելեկարական ժպիտը - «Պարոն», մահուան զէմ պաշտպանուած էք հիմա, քանի որ...»: Գրողը այս բոլորը գիտէ ու կը մտածէ թէ ինչպէ՞ս կրնայ ապահովագրութեան այդ լպրծուն պաշտօնեային հասկցնել՝ թէ արդէն մեռած է ան, կարելի չէ արգահովագրել զինքը ու իր զերդաստանը ու զերդաստանին հինցած աստուածը, եւ թէ պէտք չկայ այլեւս տարրերութիւն դնել մարդոց ու առարկաներու միջեւ, կեանք ու դոյք նոյն բանն են: Բայց խնդիրը հոն է որ արդէն տարրերութիւն գրուած չունի: Ահա այս է որ նոր գրողը կը փորձէ հասկցնել, առանց բացատրելու սակայն:

Ուրեմն հասանք մարդուն, այսինքն գրականութեան նախանիւթին: Յիսուե տարի առաջ, մարդ ըսելով կը հասկնայինք հողերանութիւն, միջավայր, ազդեցութիւններ, գործողութիւն ու արդարութիւն: Նաեւ՝ յուզում ու գեղեցկութիւն: Վէպը հերոս մը ունէր, ու քերթուածը կը յուզէր: Ներկայիս, հերոս բառը արդէն իբր սծական ու դոյալան՝ կորսնցուցած է իր իմաստը, ալ ուր մնաց իբր վիպական տիպարի հոմանիշ: Հերոսը մարդէն մեծ է թէ պզտիկ: Ամէն պարապայի, մարդը ըսպաննուած է մարդերու կողմէ, ու այս վերջինները սպաննուած են հեղինակին կողմէ: Այլ կ'արժէ՞ խօսիլ զգեղեցկութեան մասին: Հիօզիօմայի գերեզմանատունը, Ալեքիբոյ բանտերը, Հոնկ-Քոն-

կի բողոքողը, ամերիկեան խնդանոց մը, մեծ քաղաքի մը հիւանդանոցը, Պէյրուսի սպանդանոցի թաղը, Փարիզի ծերանոցը, պանքայի տնօրէններու ժողովը ու ամէն ապրող էակի խղճին անկիւնը գտնուող մուժ ու գոց սենեակը — վերջ ունի՞ թուումը այն վայրերուն՝ ուր արդի արուեստագէտը կտոր կտոր կը թաղէ մեռած վացած դարերու գեղեցկութիւնը՝ յանուն ուրիշ ճշմարտութիւններու:

Այս քեզ մը երկար նախարանը անհրաժեշտ նկատեցինք որպէս զի անոնք որ կը հետաքրքրուին արդի գրականութեամբ՝ հասկնան ինչ տեսակ մթնոլորտի մէջ ու ինչ զգայարաններով կը մտնեն: Արդի արուեստը ոչ ժամանց է, ոչ ազգային խնդրական հոգիի մը աւելի խնդրական պատկերացումը, ոչ ալ ակունքն փոստած ակնոցաւոր բարոյախօսի շարունակ: Երբ մարդկութեան գոյութիւնն է խնդրոյ առարկան ու կրնանք մէկ վարկեանէն միւսը անկանալ՝ պէտք է անձնազն լրջանալ ու զիրար չխաբել: Գորշ, Ատտուած ու մարդկութիւն՝ զիրար շատ խաբեցին մինչեւ հիմա: Արդի արուեստը այդ լրջութեան վկայութիւնն է: Այս ուսումնասիրութեան սահմանները կ'ընդգրկեն յիտ-պատերազմեան եւրոպական ու ամերիկեան գրականութեան քանի մը յատկանիշներ: Երեւոյթը այնքան տարածուն ու խճողուն է, որ հասարակաց յատկանիշ իսկ փնտռել հաւանաբար պարկեշտութիւն չէ: Սակայն փորձն իսկ արժէք մըն է:

Պատերազմը խզում մը եղաւ անցեալէն: Ամէն շարիքէ բարիք կը ծնի: Բարիքին միւս երեսն ալ այն է որ հաւանաբար խզում մը բլլայ մա'նսանդ ապառաջայէն: Ամէն սերունդի թոյնը իրեն կը բաւէ: Երբ անցեալ կ'ըսուի, հոս, կը հասկցուի անմիջականը, որ արդէն բաւարար է մեր նպատակին համար: Ինձմէ առաջ ջրհեղեղ:

Այս անցեալը միջ-պատերազմեան շրջանն է (Անդլիացիք «Երկար Եւրոպէս» կը կոչեն) երբ եւրոպական մտա-

ւորականութիւնը գիւցազներգական ծառնէր, վտանգաւոր խանդէ մը վարակուած՝ զիմեց նոր ժամանակներու պատմական ու իմաստասիրական մեծագոյն եղելութեան՝ Համայնավար Յեղափոխութեան, հաւատալով որ Աշխատանքի ու Եղբայրութեան քաղաքակրթութիւնն էր որ կ'ուետէր: 1920-էն մինչեւ 1940 եւրոպայի գրեթէ բոլոր յայտնի մտաւորականները «ձախ» էին, հաւատքով ու գործքով: Քրիստոնէութիւնը սակայն, բարոյական ու ենթագիտակցական շատ խորունկ արմատներ նետած էր Եւրոպայի մէջ: Ատտուածն ու կրօնէն յուսախարուած ժողովուրդներու նոր կրօն մըն էր որ կ'առաջարկուէր: Բնական էր որ ձախողէր: Ամէն պարագայի, նոր «յոյսը» հազիւ կրցաւ տոկալ մինչեւ սպանական պատերազմ: Արուեստագէտները, որ ամէնէն շուտ խանդավառուող ու յուսալքուող մարդիկն են, առաւ մը արթնցան որ Յեղափոխութիւնը բան մը չէր փոխած հին ու մշտած աշխարհին մէջ, թէ մարդիկ ոչ սիրելով ոչ ալ բռնի կարելի է երջանկացնել, եւ թէ նոյնիսկ առանց զբախտի գոտիքը նայնքան դժոխք է: Ու երբ աշխարհ իր վերջին պատերազմէն բացաւ ալքերը՝ յայտնի եղաւ թէ 30-ական թուականներու պայմանագրում (engagement) որակուած մտաւորականի նոր հաւատամքը՝ միայն համայնավար կարգերու ու եւրոպական քանի մը գրողներու մօտ գեռ կը դիմանար: Այն գաղափարը որ 20-րդ դարու մեծագոյն գիւտը կը համարուէր՝ նորերու կողմէ՝ մեռաւ քոսն տարեկանին:

Կ'արժէ աւելի մօտէն ճննել իւրաքանչիւր երկիր ու տեսնել ինչ ձեւ տուած էր գրական ըմբռնումը: Ու առաջին իսկ հերթին, Անգլիան է որ ուշագրութիւն կը գրաւէ քանի որ հոն էր որ 1920-1940 շրջանը իր ամէնէն յեղափոխական կերպարանքը առաւ:

Օուտըն, Իչըրվուտ, Սբէնտըր, Օրուել, Լասքի՝ տարուած էին դարուն սրտին, բռնուած մարդկային համամարդ-

կային հանդոյցի հակասութեան մէջ, քաշկուսուած արուեստ-արարք հակընդդէմ բայց համազօրի ուղղութիւններով: Ուղղութիւններ սակայն՝ որոնք ճամբայ չէին: Բայց գանուեցան երկու ուրիշ մտաւորականներ որոնք միջազգային տարողութեամբ թափանցում ու արտայայտութիւն ունեցան, առանց սակայն կարենալ գուրս ելլելու իրենց ըզզայնութեան ազգային պարունակէն: Անոնք կը կոչուին էլիբիթ ու ձօթս:

Եթէ նոր կրօնը յուսախաբ ըրաւ, Հինը, այսինքն Քրիստոնէութիւնը յետապահ կրիւններու բունուեցաւ: Անդիւստրիա միշտ պատուելիական դիժ մը ունեցած են, տեսակ մը սանձ՝ որ զսպած է զիրենք թէ՛ խոյանքներէ թէ՛ ալ խորտակումներէ: Բողոքականութիւնը Աստուած մարդու համեմատութիւններուն ծօանցնելով, կրօնը խառնած է բարոյականին, նոյնացնելու աստիճան: Ու այս իրողութիւնն է որ կը բացատրէ էլիբիթի պարզանք: Իր մէջ արուեստագէտի ըզզայարանքը գիտէր թէ արդէ մարդկութեան վիճակը, ճգնուած փողոցներու սու պատերուն ու սենեակներու ամայութեան մէջ՝ կրօնի ու բանականութեան անանկութիւնը կը պարզէր: Էլիբիթ բաւական մեծ արուեստագէտ էր ու գիտցաւ թէ ընկերային երգիծանքը պզտիկ ու անարիւն մարդերու վտյել գործ մըն էր: Իր բանաստեղծութիւնը ոչ քննադատութիւն է ոչ ալ երգիծանք այլ վերկայութիւն մը, տեղեկագրութիւն մը: Իրեն համար, բանաստեղծը դեռ կը մընայ իր գերին մէջ, այսինքն իր ժամանակին խիղճը, բայց այդ խիղճը նոր է, պէթօծ-արմէ ու անգութ, ինչպէս ըլլալու է Աստուծոյ խիղճը: Մարդիկ չեն փրկուիր, ու տիեզերքը ամայութիւն մըն է ուր կը թափառինք պատրանաթափ ու շուարուն, լեղի քնարերգութեամբ մը ծեփելով իրականութիւնը: Մեր սէրերն ու իսկայններ տխուր, զոց-կանաչ համ մը ունին որ կը սպաննէ զանդազօրէն կեանքի թէ՛ եղբերականութիւնը եւ թէ՛ ալ խորհուրդը: Այս վկայութիւնը կը

բերէր էլիբիթ 1920-ական թուականներուն ու եթէ այդ ժամանակ մեռնէր՝ հաւանաբար Անդիւստրիան տուած կ'ըլլար հերոսական ոգիով արուեստագէտ մը:

Էլիբիթի երիտասարդութեան այս մըրսայլ ու անյոյս խանդավառութեան ջոզն ի վեր՝ ձոյս կը նմանի Մարաթոն վազողին որ աչքերը զոց, յամառ ու միս մինակ՝ կը մխրճուի տարածքին մէջ, տիեզերքի հեռաւորագոյն օսհմանը հասնելու մտադրութեամբ: Այս տիեզերքը սակայն ոչ մայթ ունի ոչ ոստիկան: Ենթադիտակցութիւնը իր անբան խորհուրդով, լեզուն իր հնագոյն արձագանգներով ու առասպելային ծագումով, Հին յունական դիցաբանութեան ու իրանական դիցադեբութեան հերոսներու ղէմքերը երբ կը սրտփան ջուրի ու արեան երեսին, կ'ըլլան երազ ու բանդադուշանք ու ի վերջոյ միակ իրականութիւնը, մարդկային գիտակցութիւնը իր բոլոր տրտում ու բարդ ջըմայքներով – այս բոլորը ու տակաւին ի՞նչ անծանօթ տեսիլքներ կը հմային ձոյսի իմացականութիւնը: Այս է իր տիեզերքը, ուր միակնի ու լքուած՝ հայածական ու չհասկցուած պղտոր գանգուածներէն՝ ան կը պեղէ վէպ կոչուած գրական սեռին բոլոր կարեւորութիւնները: Ու կը հասնի հոն ուր վէպը վէպ չէ այլեւս: Ձոյսի արշաւը կը վերջանար անել ճամբու մը խորքը, մութ թունաւոր խոտերու եւ մէզի հոտին մէջ, ուր ոչ իսկ մարգարէի մը կայծոռիկ հոգին կ'ըցեր էր հասնել: Մինչ անդին՝ էլիբիթ կ'ողբար իր միակութիւնը անբունակ աշխարհի մը պորտին, քանի մը ասորի վերջ տողոսկելու համար իր քաղքենիտցող երեւակայութեան տաքուկ վերմակին տակ, ասքրայի թիւպը ջովը, սեղանին վրայ, ու Աւետարանը բարձին տակ:

Այս յողուածի տեսանկիւնէն, միջպատերազմեան անդիւստրիական գրական կեանքի միւս անդամները, Վ. Վուտ, Լօրընս, Ծօթթըր, Եէյթս եւայլն, բացառիկ շահականութիւն մը չունին: Վեր

ի վերոյ 19-րդ դարը կը շարունակեն, որուն մէջ սակայն կը ներմուծեն արդի զգայնութեան քանի մը շնչերը — սեռ, մինակութիւն, ժամանակ յղացքի մտասեւեռում, գիտակցութեան հոսանք եւ այլն: Մեծ գրողներ են, եթէ հաւաքաբար առնուին:

Քսան քիլոմէթր հարաւարեւելք, գրականութիւնը կը դադարի անհատական կիրք ու ճակատագիր ըլլալէ ու կը վերածուի ազդային հաստատութեան, հաւաքական վայելքի: Գրականութեան մէջ, Ֆրանսան Եւրոպայի ամէնէն աւանդապահ երկիրն է: Ֆրանսա երբ ըսենք, անշուշտ Փարիզ կը հասկնանք, այսինքն Փարիզի աճասուղի: Հոս տեղը չէ վերլուծելու սիրոյ ու գրականութեան մայրաքաղաքին խորհուրդը: Քանի մը ասանամեակ ու ամերիկեան ճաշակի պոլ-սոզորները ու մեքենական քաղաքակրթութեան հարթիչ գլանները զայն կը վերածեն որեւէ քաղաքի: Ինչ որ ներկայ ու անցեալ Փարիզն է սակայն՝ մահացու վտանգ է միջակ գրողի համար որ եթէ պատահամբ ազատի գրածի, զգայականքներու ու կիներութեան զգացումներէ՝ զո՛հ կ'երթայ Ազատէմի Ֆրանսիզի ժողովար կախարչներուն, անհամար գրական մրցանակներու հմայքին, Լարուսին, հրապարակագրական շարունակի կաշառքին, սինէմայի աշխարհին համարուի մրցանքին ու բոլոր այն եռուզեռին որ գրականութեան շուրջը կը դառնայ, սկսելով Ազատ Որմնադիրներէն մինչեւ իմաստակ զոնսիէրմեները ու մէլոտրամաթիք հոմանուհիները: Այս բոլորը շնչելու է, հասկնալու համար Ֆրանսական գրականութիւնը: Ու տակաւին այս ոչինչ է բազմաթիւ Ֆրանսացիին քարթէզիէմ իմացական աշխարհին որ իր ահաւոր ու աղեխարշ գալթին հասաւ անցեալ դարուն որ կը կոչուէր Լաւաթեանութեան Դար, Յոռալդ զիմութեան, փիլիսոփայութեան Դար, Գիտութեան Դար: Այս բոլորէն ու այս բոլորով քաններորդ դարը իրապաշտ ու հոգեբանական գրական ճաշակ մը ժա-

նանգեց: Եթէ այս կացութեան վրան աւելցուի այն որ կը կուռի փարիզեան հանրութիւն, նրբամիտ ու բծախնդիր ինչպէս եւ կասկածամիտ ու դժուարահան — կը հասկցուի՞ թէ ինչու միայն մեծագոյն տաղանդներն են որ քիչ մը յոյս ունին գրական ավան-կարտ յեղափոխութիւն մը գլխաւորելու: Մեր, Հայ գրականութեան մէջ ալ աւանդութիւնը զօրաւոր է, բայց ընթերցող հասարակութեան ու քննադատներու թուի ու որակի տկարութիւնը՝ գրական որեւէ յախուսն արտք կը զրկէ ընկերային իմաստէ ու զործը կը մնայ անհատական երեւոյթ մը, արկածի պէտք բան մը:

Ժիտ, Գլուխ, Բրուսթ ու Վալէրի, շոք մեծերը Ֆրանսական գրականութեան, 19-րդ դարու արուեստէն տարբեր բան չեն ըրած: Դէպի խորացում, նրբութիւն, իմաստասիրութիւն ու բընագանցութիւն տանող ճամբաները բունն ալ փորձուեցան թայց եւ ոչ մէկը գրական յեղափոխութեան մը յանդեցաւ: Այս հաստատումը ոչինչով կը նըլապեցնէ անոնց գրական մեծղի վստահը, որ մարդկային իմացական կարողութիւններու շքեղագոյն վկայութիւններէն մին է: Մտկայն այս շորակն եւ ոչ մէկը իր ուժերը զուտ գրական սլացքի կրցաւ կամ ուղեց վերածել: Ժիտ ու Վալէրի հուժկու իմացականութիւններէն, որոնց մտածումի թափը կը թուի արդիլած կամ անտեսած ըլլալ ստեղծագործական մղումը: Գլուխի կրօնական ու քնարերգական շոքայլը զինք հեռու պահած է մարդկութենէն ու մարդու կիրքերով սնանող գրականութենէն: Բրուսթ արդէն կորսուած իր մանկութեան տրտում օրօրին մէջ՝ ոչ իր ներկան եւ ոչ ալ իր անցեալը կրցաւ ապրել: Սա է պատկերը, ու եթէ պէտք ըլլայ արդիւր մը գտնել Ֆրանսական ներկայ գրականութեան՝ ժիտէն ու Վալէրիէն անդին չ'արժեք երթալ: Անոնցմէ կը ծագի մեր դարու մեծագոյն գիւտը — գրագիտ-մտաւորական սահմանումը:

ՎԱԼԷ ՕՇԱԿԱՆ

ՆԿԱՐԻՉ ԺՈՐԺ ԿԵՕԿԵԳԻՆԵԱՆ

Գարձ ՅԻՐԱՆ ԱՃԼՄԵՍՆԻ

ԱՆՎՐԱԺԵՑ ԴԱՐՁԱԿԵՏԸ

Տագնա՞պ: Այո՛: Սա տասնամեակը՝ որ անցաւ, չունի իր նախնիքացը: Մտաւոր ճիգի պահա՞ս, թէ զգացումներու շփոթ, — ի՞նչ կ'ուզէք ըսէք, պիտի չկրնաք բուն բառը գտնել:

Տաղանապը, որուն մասին կ'ուզենք խօսիլ, գրականութեան մէկ ճիւղին կը պատկանի առաւելաբար, — հիմնականներէն մէկուն:—

Վէպին: Վրանաբաղաքները պատմութեան անցած են: Սերունդ մը փոխուած է, Մնացորդացը դարձած անցեալ, ու, տակաւին, Հայ գրողը (չենք համարձակիր բանի՛ Հայ վիպասանը) իր ազգային ու մարդկային զգացումներուն շրջանակը չէ ընդլայնած: Պատմութեան անդին չէ կրցած անցնիլ, ու ինչ որ տուած է իր բնւ. վէպ՝ վիպային յուշագրութիւն է կարծես միայն:

Սխալ ըմբռնուած ազգայնամուտութիւն մը տակաւին վէճի կը տանի մեզ, տոկիմաթիֆ խնդիրներու շուրջ, որոնք ուրիշներու համար լուծուած կը թուին ըլլալ:

Ձեռով ազգայինի ու խորքով միջազգայինի տարազը, որ այնքա՛ն Վելան հոսեցուց յիսունական թուականներուն, հիմա թէ՛ չի զբաղեցներ մեզ, բայց տակաւին ներկայ է իւրաքանչիւր գրողի մտքին մէջ:

Ձենք ժխտել իրաւունքը Հայ գրողին, մեր կեանքը փոթորկող հարցերուն մէջ ապրելու. ընդհակառակն: Բայց կ'ազնակայենք, որ այդ հարցերուն ոլորապրտոյտներէն դուրս, վե՛ր, փորձէ՛ գտնել մարդկային գիծը որ, իր տաղանդին նպաստով, պիտի կրնայ ճապարութենէ փրկել մեր վէպը:

Այս պարազային, էականը վիպայի-

նը չէ, այլ կեանքը: Կեանքը մարդուն, որ ազգային ու ընկերային բոլոր տարադներէն դուրս, նախ մարդ է, յետոյ ըլլալու համար... Ի՞նչ որ կ'ուզէք:

Ամբողջ սերունդ մը, 30-40, խանդավառուեցաւ Շուշանեանով: Յափշտակութեամբ ապրեցաւ անոր վճիռ լեզուին եւ շքեղ պատկերներուն կախարդանքը: Իարժի գիրք դարձան իր գործերը, ու այսօր ալ, նոյն հետաքրքրութեամբ կը կարդացուին: Բայց, փորձեցէք գտնել վէպը, նոյնի՛սկ «Օրերը գեղեցիկ չեն» մէջ, — պիտի չգտնէք: Որովհետեւ, Շուշանեանին կը պակսէր հիմնականը՝ թեքնիքը, որ ամուր եւ տոկուն կտոյց մը պիտի տար իր գործին: Մկանձ ու վերջացնելը չգիտցող գրողի մը տպաւորութիւնը կը ձգէ ան, հեղեղ մը զգացումներու, որ ջրանցքներու կը կարօտի, մեր գրական անդաստանը ջրելու համար:

Դէ՛մը՝ Շահնուր: Ձունի Շուշանեանի լեզուն եւ ուժանութիւնը: Բայց փոխարէնը՝ ունի թեքնիքը, Իր գործը, անդիմադրելի մղումով մը, կը գիմէ վախճանին: Ապրումի ամոթալից մըն է ճշմանիցը անոնց երգիքի վերջին էջը, իր «Հայր մեր» մոտցած փիեսով:

Վէպը կը պահանջէ մեթոտիկ աշխատանք եւ յստակ աշխարհահայեացք: Վիպասանը պիտի ունենայ զօրաւոր եւ բնականութիւն եւ կառուցանելու ձիրք, — երկու յատկութիւններ, որոնք տարապայմանօրէն պակսեցան մեր ժամանակակից վիպագրութեան:

Վիպասանը այն է, որ կը հետեւի ժամանակի ոգիին: Կը քալէ՛ քաղաքակրթութեան հետ. ետ չի մնար պայթարի ճամբաներուն վրայ, մտածումներու եւ զգացումներու յորձանքին մէջըն, կը բռնէ կեանքին տիրական գիծը, ներքին

ինքնատիպ կշռոյթով մը, որ իր ոճն է: Ան ոճէ մէկէն աւելի Հաղորդ է իր ժամանակի ընկերային, քաղաքական, փիլիսոփայական գաղափարներուն, ընկալչութեամբ մը, որ պիտի արդիւնաւորուի իր մասնագիտական գարգացումին արդիւնք եղող վէպին ընդհանուր յաջողութեան մէջ:

Ոչ ոք իրաւունք ունի խորթ աչքով նայելու այն մտորումներուն, որոնց խոսովքը կ'ապրի արդի վէպը, գլխաւորաբար Ծրանոսայի մէջ: Վէպին դասական ըմբռնումէն դուրս, գարտուղի ճամբաներու վրայ նետուած քայլերը կենսունակութեան նշան մը ըլլալով, գրական քննադատին կը մնայ հասնիլ կամ չհասնիլ, բայց երբեք՝ ժխտել:

Արդի մարդուն ապրած տաղնապնեւորուն հանդէպ, ժամանակի մը մէջ, ուր արժէքներու ընդհանուր վերիվայրում մը նկատելի է երկրէ երկիր՝ արդիւնք գիտական հսկայաքայլ յառաջդիմութիւններու, վիպասանը, որ կեանքին զերգգայուն ապրողն է, չի կրնար անտարբեր մնալ:

Արագութեան դարն է այս դարը, ու գրական ըմբռնումներն ու ճաշակները տասնամեակներով չեն փոխուիր, այլ տարբերով: Ինչ որ նոր է այսօր, վաղը պիտի ըլլայ հին, Փամիւ, Մալթո, Սարթը՝ երէկ յառաջապահ էին Ֆրանսական վէպին, այսօր արդէն դասական կը նկատուին: Ու այսպէս՝ շարունակ, այնքան ատեն որ խելացնոր արչաւի մը մէջ է մարդկութիւնը, գիտութեան հետեւող բացուող խորհուրդներուն մէջ, ինքզինք գտնելու եւ իր ճակատագիրը ճշդելու ճիգով:

Այս կացութեան մէջ, ի՞նչ կրնայ ըլլալ կեցութեամբ հայ գրողին, որ կ'ողջ մշակել գրականութեան վիպային ճիւղը:

Հին սերունդը տուած է իր տալիքը, ու ականջները խցած նոր ձայներուն՝ ինքնագոհ երանութեամբ մը:

Միջին սերունդը, այն՝ որ երեսունական թուականներէն ետք սկսաւ գրել, փորձած է՝ ու ճախողած, գեղեցիկ բացատրութիւններով:

Կը մնայ նորը, որ տակաւին արամադրելի է, անդառնալիւորէն չէ մտած ճամբու մը մէջ, ուրկէ ետ դարձը՝ կը պահանջէ կամքի ու տաղանդի հազուադիւս նպաստ մը:

Պիտի գա՞ն այդ նորերը: Անուններ շունիք տակաւին, ոչ ալ պիտի ուզենք փնտռել: Պիտի յայտնուին անոնք՝ անակրկալօրէն, երբեք չսպասուած պահու մը, ինչպէս եղած են բոլոր մեծ գրագէտները, առաջին իսկ թափով: Պիտի տան նոր շունչով, նոր հորիզոններով, անհրաժեշտ դարձակտի մը նախաքայլերը առնելու համար, Դարձակտ՝ որ կը բխի կեանքէն, արդի կեանքէն, անոր անտեղիտայի պահանջներէն:

Ու եթէ որ մը հանդիպինք այդ նորերուն, պիտի ըլլայ անսահման մեր խանդավառութիւնը՝ հայ ստեղծագործ հանճարի այդ ծլարձակումներուն առջեւ:

Առանց ուրանալու հինը, հինին պատուանդանը, եմք զգայարանները տրամադիր են ընկալելու նորին թարմութիւնը, անկեղծ խօսքը, անկրկնելի գեղեցկութիւնը:

Եթէ անոնք բանան իրենց սեփական լզայարանները, իրենց հոգին՝ միջազգային գրականութիւնը յուզող նոր աչբումներուն, եթէ անոնք մեր կեանքին կաղապարով ընդգրկեն համամարդկայինը, որ ազգայինէն վեր, մարդուն յատկանիշն է, յոյսով կրնանք նայիլ ապագային ու ճերկայ զատասխանել նոր ժամանակներու ոգիին:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն « Մ Ա Ն Ր Ո Ւ Ք »

ՄՈՌՑՈՒԱԾ ՄԱՐԴԵՐ ԵՒ ՄՈՌՑՈՒԱԾ ԳՈՐԾԵՐ

Իզմիրէն, ուր կը գտնուէր 1910ին, Սուրէն Պարթեւեան, նամակ մը ուղղելով Թէոդիկէ, կը գրէր, ի միջի այլոց. «Նախ՝ իմացայ, որ Ասքանագի թաղուած ձեռագիրներուն մէջ կը գտնուի «Հոմանիշներու բազարան» մը: Լրացած ու հոյակապ գործ մըն է եղեր անիկա, վկայութեամբն իսկ Տիրան Չրաքեան բարեկամիս, որ վերջերս՝ Իզմիր այցելած միջոցին՝ առիթ ունեցաւ տիկին Ասքանագի մօտ թղթատելու Ասքանագի կեանքը տարիներով գրաւած այս երկասիրութիւնը:

«Ատկէ դատ՝ տիկին Ասքանագ իմացուց երէկ, թէ Դէպքին տարին, երբ այնքան ուրիշներու հետ Պոլսէն կը փախչէին, Ասքանագի թուղթերը ինամբով թաղել տուեր են Գատրգիւղ, ձէվիլիք կոչուած թաղը, Ֆուատ Պէյ անուն ազատամիտ թուրքի մը պարտէզին մէջ: Այս Ֆուատ Պէյը հիմա Եգիպտոս կը գտնուի եղեր: Պէտք է հրթալ Գատրգիւղ՝ գտնելու ձէվիլիքի այդ պարտէզը եւ հոնից գերեզմանահան ընելու Ասքանագի թաղուած թուղթերը...» («Ամէնուն տարեցոյցը», 1911, էջ 167):

Միհրան Ասքանագ բազմահմուտ հայազէտ մըն էր, որուն համար հայ լեզուն գաղտնիք չունէր գրեթէ: Պատարաստած է գրագիտութեան գասապիքը մը, որ կրնայ վեր ի վերոյ գաղափար մը տալ իր լայն հմտութեան եւ հայերէնի գիտութեան մասին:

Այս մտոցուած - յանիրաւի մոռցուած - հայազէտը դաւակն էր Գատրգիւղ տը դաւակն էր Գատրգիւղ հաստատուած վանեցի աղքատ ձկնորսի մը եւ եղբայ-

րը՝ Եղիայի ազատարարին, - «աստալճի» Պետոյին: Ձկնորսի խարխլած հիւղակի մը մէջ, կանթեղի ազօտ լայսին տակ, զիշերն ի բուն աշխատելով ու տքնելով կրցեր էր ձեռք բերել հայ լեզուի իր անբաւ հմտութիւնը:

Յաջորդ՝ 1912 տարուան «Ամէնուն տարեցոյց»ին մէջ, Մելիք-Թեվէթէլ տանուն մէկը էր կարգին կը գրէր Թէոդիկի. «Անցեալ տարի ձեր Տարեցոյցին մէջ Ս. Պարթեւեան, կենսագրութիւնն ընելով Մ. Ասքանագի, կ'ըսէր թէ անոր թուղթերը Դէպքերուն՝ պահուած են միտն Ֆուատ Պէյի պարտէզը (Գատրգիւղ), ես պատրաստ եմ ճշմարտացի մատնացոյց ընելու տունն ու պարտէզն ի ձէվիլիք: Ֆուատ Պէյ այժմ փախուտական է յեգիպտոս, որքացեալ Ասքանագի երբեմնի մտերիմը, որ ազատամտահան մըն էր» («Ամէնուն տարեցոյցը», 1912, էջ 254):

Ես չեմ գիտեր եւ որեւէ տեղ կարգացած չեմ, թէ ձէվիլիքի մէջ «թաղուած թուղթեր»ը գտնուած են, եւ եթէ գտնուած են, ո՛ւր են հիմա: Բայց եթէ իր ատենին ոչ ոք հետաքրքրուած է բազմահմուտ հայերէնագէտին ձեռագրերով, կամ եթէ փորձ մը եղած չէ գտնուել գերեզմանահան» ընելու, հիմա արդէն ուշ է. ո՛չ Ֆուատ Պէյը ողջ է անշուշտ, ո՛չ ալ Մելիք-Թեվէթէլը՝ նման փորձ մը ընելու եւ թաղուած ձեռագիրները գտնուողը համար:

Կը մնայ սակայն «Հոմանիշներու խոտարան»ը, որ քաղուած չէր միւս թուղթերու պէս եւ զոր տեսած ու թըղթատած էր Տիրան Չրաքեան, ինչպէս

կը վկայէ Պարթևեան ինքն ալ:

Աւելի քան տասնամեակ տարի առաջ, իրազեկ անձնաւորութիւն մը Հաղորդեց ինծի, թէ տիկին Կարտինէ Աօքանազ, որ Եղիպտոս կը բնակէր, «Հոմանիչներու բառարանը անձամբ յանձնած էր Թուրքոմ Պատրիարքին, ապահովարար զայն Հրատարակութեան տալու կամ վանքի ձեռագրատան մէջ պահելու խընդրանքով:

Իրազեկ անձնաւորութեան այս վերակայութենէն ետք, 1950 Դեկտ.ին, նամակով մը խնդրեցի Երուսաղէմի այն ատենուան Պատրիարք-Տեղապահ Տ. Եղիշէ վրդ. Տէրտէրեանէն, որ Հեաաբըրքը ուի Առջնաղի բառարանով, փնտնել տայ զայն եւ ձեւ մը գտնէ Հրատարակչու: Եղիշէ վրդ. պատասխանեց, թէ փնտնած է «Եղիպար Մուրտեանի համանիչներու բառարանը» եւ թէ «Պատրիարքարանիս ձեռագրաց ցուցակին մէջ չկայ նման աշխատութիւն մը: Կայ սակայն նոյն հեղինակին Տարօնի դաւառարարաւը»:

Յայտնապէս թիւրիմացութիւն մըն էր եղածը. բառարանին հեղինակը Եղիպար Մուրտեանը չէր, այլ Միշրի ԱՍՔԱՆԱՋէն էր: Ի՞նչպէս պատահեցաւ, որ Միշրանը դարձաւ Եղիպար, իսկ Աօքանազը՝ Մուրտեան...:

Մեր տեղեկատուն, որ իրազեկ անձ մըն է, կը պնդէր սակայն, թէ բառարանը կը գտնուի Երուսաղէմի վանքը, կամ Դուբուան մատենադարանին եւ կամ ձեռագրատան մէջ:

Եղիշէ վրդ. գրած էր, թէ Եղիպար Մուրտեան պատրաստած էր ուսումնասիրութիւն մը Տարօնի դաւառարարութի մասին եւ թէ այս դործն է, որ արձանագրուած է Պատրիարքարանի ձեռագրաց ցուցակին մէջ: Կասկածելի է այս վկայութեան առաջին մասը: Եղիպար Մուրտեան ընդ վանեցի էր, հետեւաբար, եթէ դաւառարարաւ մը ուսումնասիրած է, ատիկա կրնար ըլլալ Վանի բարբառը եւ ո՛չ թէ Տարօնի, ուր

ապրած չէ ընտելուարանութեան կարօտ Հարց մըն է այս մէկն ալ: Ըսել չեմ ուզեր անշուշտ, որ վանեցի մը չի կրնար ուսումնասիրել Տարօնի բարբառը, կամ տարօնցի մը՝ Վանի բարբառը: Հիմա ասիթն է, որ կրկին Հարցնեք Երուսաղէմի Ամենապատու Պատրիարք Սրբազանին կամ վանական իշխանութեանց: Եղիպար Մուրտեան Վանի թէ Տարօնի դաւառարարաւին մասին գրած է իր ուսումնասիրութիւնը: Հրատարակութեան համար պատրաստ գործ մըն է: Գոնէ լուսանկարուած (Միքո-Փիլիպէ) օրինակ մը զրկուած է Հայաստան, ուր նման դործերը գուրգուրանքով կը պահուին եւ ի Հարկին Հրատարակութեան կը տրուին:

Չենք գիտեր, թէ այս Հարցումները նկատի կ'առնուի...:

Դառնանք Հոմանիչներու բառարանին:

1956 Փետր.ին անգամ մը եւս Հրատարակով «Յուարերթի մէջ», Հարցում մը ըրի այն մասին, թէ ի՞նչ եղած է վերջապէս այս թանկարժէք դործը (զերթէ Համոզուած էր, որ կորսուած չէր, այլ տեղ մը մոռցուած էր): Իմ այս Հարցումին նոյնպէս պատասխան չտրուեցաւ:

1957 Յունուար 3ին Հարցումը կրկինեցի «Յուարերթի մէջ, առանձին խրատագրականով: Յիշեցում մը՝ այս ստիւթիւ: 1905ին Իզմիրեանց յանձնախումբին ներկայացուած եւ մրցանակի արժանացած էին դաւառական բառերու հաւաքումներ, որոնք, ըստ վկայութեան մեր իրազեկ բարեկամին, կը մնան Երուսաղէմի վանքը ի պահ: Յանձնախումբին ներկայացուած դործերն էին...:

1. Թէոդիլի «Պոլսոյ հայնվարք» (2455 էջ):

2. Տիգրան Չիքուցի «Վանայ և իր շրջակայից բարբառներու բառարանը» (1510 էջ):

3. Յովհ. Բարազամեանի «Վանայ

բարբառին համայնապատկերը» (650 էջ) :

Այս ցանկին մաս կը կազմէին նաեւ Սիմոն Գորամաճեանի հայ լեզուի բառ-պիրքը (1406 էջ), որ հրատարակուեցաւ Պոլիս՝ 1910ին եւ վերհրատարակուեցաւ Պէյրութ՝ 1953ին: Կարապետ Գարիկեանի «Բառագիրք սեբաստանայ գաւառա-լեզուին», սր լոյս տեսաւ Երուսաղէմի մէջ, 1952ին (682 մեծադիր էջ) :

Հոգեւոր թորում Պատր. Գուշակեան իր մօտիկ գործակիցներուն յայտնած էր ատենին, թէ Հրաչեայ Աճառեան, իր Արմատական բառարանին պատրաստութեան օրերուն, լուսանկարել եւ Երեւան փոխադրել տուած էր իզմիրեանց յանձնախումբին ներկայացուած բոլոր մեռագրերը: Բուն, սկզբնական օրինակները կը մնան սակայն Երուսաղէմի վանքը: 1957 Յունուար 3ի մեր խմբագրականով («Յուսարբեր»ի մէջ) հարցուցինք, թէ ճիշդ էր Աորէն այս վկայութիւնը: Միաժամանակ կը կըրկուէինք միւս հարցումը. — Ո՞ր է Միհրան Աջառնազի «Հոմանիչներու բառարանը»:

Այս հարցումները ընկէ շարաթ մը հոռ, Յունուար 8ին ստացանք Երուսաղէմի մեր թղթակցին պատասխանը: «Այս առտու, — կը գրէր մեր թղթակիցը, — Ձեռագրաց Մատենադարանի տեւսուչ Գեորգ. Տ. Նորայր եպիսկ. Պողարեան, իր մօտ հրաւիրելով զիս, տուաւ հետեւեալ լուսաբանութիւնները, իրրեւ պատասխան «Յուսարբեր»ի խմբագրականին.

« 1. Թէոդիլի «ՊՈՒՍՈՅ ՀԱՅԵՎԱՐԸ» կը պահուի Պատրիարքարանին մէջ: « 2. Զիթունիի «ՎԱՆԱՅ ԵՒ ԻՐ ՇՐՋԱՎԱՅԻՑ ԲԱՐՔԱՌՆԵՐՈՒ ԲԱՌԱՐԱՆ»ը շուցիմք:

« 3. Յովհ. Բարազամեանի «ՎԱՆԱՅ ԲԱՐՔԱՌՆԵՐ ԼԱՄՍԵՆԱՊՏԿԵՐԸ» չէ, որ ունիմք, այլ «ԲԵՐԱՎԱՆՈՒԹԻՒՆ ՎԱՆԱՅ ԲԱՐՔԱՌՆԵՐ» եւ ուրիշ մըն ալ՝ «ՎԱՆԱՅ ԳԱՒԱՌԱՐԱՐԱՌՆԵՐ ԲԱՌԱՐԱՆԸ»:

«Բալորն ալ կը պահուի Պատրիարքարանին մէջ, Իզմիրեանց մրցանակին (արժանացած) ձեռագրերու կարգին: Նարայր Սրբազան աւիցուց, թէ Իզմիրեանց յանձնախումբին ներկայացուած գործերուն մէջ կան ձեռագրեր, որոնց հրատարակութիւնը անհրաժեշտ է, սակայն կը մնան անտիպ՝ դրամի չգոյութեան պատճառով:

«Գեորգ Գպիրի «Օւսմանեան Պատմութեան» փոքր համառոտութիւն մը միայն կայ, հաւաքածոյի մը մէջ: Առանձին հատոր չկայ:

«Փառաւանգ բարբառներու մասին գրուած քանի մը գործերու լուսանկարները ժամանակին դրուած են Հրաչեայ Աճառեանին:

«Ընդհանրապէս Աւսանակի «ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐՈՒ ԲԱՌԱՐԱՆ»ը կը պահուի Ս. Յակոբեանց ձեռագրատան մէջ (թիւ 3580): Նորայր Սրբազան սնամբ ցոյց տուաինձի այդ բառարանին ձեռագրերուն մեծ սրցակը: Նախ քան հրատարակութիւնը՝ պէտք է սրբագրուի, կարգ-կանոնի մը սրբուի եւ ընդօրինակուի, աշխատակց մը՝ որ տարիներու կը կարօտի»:

Յուսարբերի 1957 Փետր. 16ի եւ 23ի թիւերով տուինք երկու կարճ քաղութեանքներ Աջառնազի բառարանին. մեր ապաւորութիւնը այն է, որ ԱՐՎԻՔԱԻՈՐ զործ մըն է ասիկա հայ բանասիրութեան եւ լեզուաբանութեան համար, բայց սահմանուած չէ ընթացիկ գործածութեան, իբրեւ հայ լեզուի բառագիրք: Նախ՝ բացատրութիւնները մեծ մասամբ զրարար են, յետոյ՝ շատ խճողուած է գործը ինքնին: Գոհանանք օրինակ ո՞ր միայն տալով. «Օր մը, օրին մէկը, օր մի, օր մի յաւուրց, յաւուր միում, ի միում աւուրց»: Այսօր բառին զիմաց կան հետեւեալ բացատրութիւնները. «Յայտատուր, յաւուր յայտիկ, տոյն օրին, զայս օր»: Ընթերցողը կրնայ հարցընել իրաւամբ, թէ հոմանիչներու բառարան մըն է ասիկա, թէ՞ աշխարհարարէ գրաբար բառագիրք մը պարզապէս:

Նորավարժ կամ Հայկաբանութեան մէջ թերավարժ մէկը հաւանաբար երկրորդ բառարանի մըն ալ պէտք պիտի ունենայ՝ գիտնալու համար, թէ ի՞նչ կը նշանակեն յայտմ, առար, յառար, յայտմիկ, բառերը:

Ասկայն, կը կրկնենք, բազմաճմուտ Հայկաբանին այս գործը թանկարժէք գտնձարան մըն է Հայ լեզուի եւ բառագիտութեան, անգնահատելի ազգիւր մը՝ լեզուական հետազոտութեանց համար: Անոր կրնանք դիմել, երբ պէտք ածենանք խորաչափելու մեր լեզուին հարստութիւնը եւ ստուգելու այս կամ այն բառին հումանիշ կամ մերձանիշ առումը:

Իմ կարծիքով՝ կ'արժէ հրատարակել այս գործը, որ լեզուաբանութեան համար թանկագին օժանդակ մըն է:

✽

«Յուսարեք՝ մէջ 1957 Յունուար 3ին յիշեցուցինք եւ 1957 Մարտ 7ին կրկնեցինք բանահաւաք Արարհամ Այվազեանի վկայութիւնը՝ ի մասին Գէորգ Դպիր Պալատեցիի թողած ձեռագրերուն»:

Ինչպէս ծանօթ է, ԺԲ. դարու վերջերը, Գէորգ Դպիր գրած եւ աւարտած էր իր Պարսկահայ բառգիրքը, որ հրատարակուեցաւ հաջէն, Պէզնեան Ամիրաջի մեկնասութեամբ եւ Յակոբ Տիւզեանի վերահսկողութեամբ եւ որուն ձեռագիրը պահուած է Ղալաթիոյ ազգ. մատենադարանին մէջ, ըստ վկայութեան Այվազեանի:

Բազմաճմուտ այս Դպիրը պատրաստած էր նաեւ Արարհաւայ բառգիրք մը, որուն ձեռագիրը, գարձեալ ըստ վկայութեան Ա. Այվազեանի, կը դռնուի Վենետիկի Միխիլարեան Հայրերուն մօտ: Օգտուելով տախթէն՝ կը հարցնէինք 1957 Յունուար 3ին. — ձե՞րչք է Այվազեանի այս վկայութիւնը:

1812ին, երբ Պալատեցի Պատուելին կը հիանդանայ եւ վիճակը հետզհետէ կը ծանրանայ, բարեկամներ կը հարցնեն

անձկանօք, թէ զայդչափ գիտնականութեամբը եւ լեզուագիտութեամբը ինչո՞ւ կարեւոր երկասիրութիւն մը չի թողուր ազգին: Իրողութիւնն այն է, որ ո՛չ թէ մէկ, այլ բազմաթիւ ու բազմաբժէք զործեր կը թողուր: Գէորգ Դպիրի մահէն ետք, իր զեռայրը՝ Տէր Մարտիրոս, ժառանգորդն ու կտակահատարը Պալատեցիին, անոր ձեռագրերը կը ստանի Վենետիկ, ուր, 1873ին, Հիւնքեայր Պէյլիտիոս քահանայ շէր աչքովը կը տեսնէ ու ձեռօքը կը շօշափէ Դպիրին Ձեռնագրի մատենաներն ու անձնական գիրքերը»:

Ո՞ւր են հիմա այդ ձեռագրերը. ի՞նչ եղան, կը մտն, կորսուած են, այրուած, հրոյ ճարակ եղած են եւ կամ թերեւս հրատարակուած են ուրիշ՞ անունով (1): Այս հարցումները կ'ուզէինք Միխիլարեան Գերարդելի Հայրերուն, 1957 Յունուար 3ին, եւ կը կրկնէինք 1957 Մարտ 7ին: Վերջապէս կըրցանք պատասխան մը ստանալ: «Բազմաճմուտ» իր 1957 Յունուար-Օգոստոսի թիւով, իրրեւ պատասխան մեր կրկնակի, նոյնիսկ եռակի հարցումներուն, կը գըրէր»:

«Արարեւիայ բառգրի ձեռագիրներու հետք չկայ Ս. Ղազարու մէջ: Ձեռագրաց մատենադարանի ո՛չ ինն, ո՛չ ալ նոր ցուցակները այդ մասին ակնարկ ունին: Նման բառարան մը երբեք մտալ կազմած չէ մեր հաւաքածոյին»:

«Արարեւիայ բառգիրք մը հրատարակուած է Գիրք վաստակոց»ին Ետեւր, 1877ին, իրրեւ հեղինակութիւն Գէորգ Պալատեցիի, որ կու տայ կարգ մը գծաւարիւաց բառերու լուծումները: Բայց ատար ալ բնագիրը կը գտնուի

(*) Կ'ըսուի, թէ Հ. Գարրիել Այվազովսկի իր անունով հրատարակած է Գէորգ Դպիրի «Մատենան Պատմութիւնը, անշուշտ որոշ յանելութիւնով ու լրացումներով, «Պատմութիւն Օսմանեան Պետութեան» խորագրին տակ (Վենետիկ, 1841, 1340 էջ): Ի վիճակի չենք ծառայելու կամ հերքելու այս գրոյցը:

Վիեննայի Միսիոնարիաներու Ձեռագրաց Մատենադարանին մէջ (Տաշեան ցուցակ, Թ. 281, հին քիւ 26): Վեննայի Դեպարտման (Ք. 1576) պարգապէս ընդօրինակութիւն մըն է, 1867ին, Վիեննայի Դեպարտման: Վաստակոց Գրքի Վեննայի միւս Դեպարտմանը (Ք. 1616, 225, 1901) չունին նման բառարան մը:

«Արդ, արդեօք Ա. Այվազեան շփոթած չէ՞, կամ ալ գոհ գացած չէ՞ թիրմագութեան մը, քանի որ արդէն ինք ալ վստահ չէ բոլորովին իր հաստատումին վրայ («Շար. հայ կենսագրութեանց», Կ. Պոլիս, 1893, էջ 46):

«Կը մնայ անդրազոյն քննութեան հարկը»:

Իր պատասխանին մէջ՝ «Բազմազան պէ՛տք խմբագրութիւնը մեզի վերադրած էր «տարապատմանօրէն հեղինակաւոր շեշտ», «յախուսն բացատրութիւններ» և «անհիմն կասկածներ», ըսել ուզելով անշուշտ, թէ մենք ո՛չ իրաւունք, ո՛չ ալ պարտականութիւն ունինք հետաքրքրուելու հայ մշակոյթով եւ թէ «անհիմն կասկածներ» կը սնուցանենք Մխիթարեան Հայրերու պարկեշտութեան մասին: Ձէինք դիտել, թէ պարզ հարցում մը, թելադրուած՝ լուսարանուելու եւ լուսարանելու հարկէն, կրնար վերաւորական թուիլ Ս. Ղազարու Գեր-

յարդէլի Հայրերուն, որոնց կատարած գործին ու դերին հանդէպ անսահման յարգանք ու հրախտագիտական զգացում միայն ունինք:

Հիմա կը վախնանք, որ նորէն «տարապատմանօրէն հեղինակաւոր շեշտ» մը տուած կ'ըլլանք մեր խօսքին, եթէ խընդրենք, որ «անգրագոյն քննութիւն» մը կատարուի եւ վերջնապէս ճշդուի, թէ ի՞նչ կ'զատէ Գալիլէին Արարեւհայ Բազմադէրբը, ինչպէս նոյն հեղինակին ուրիշ մէկ գործը՝ «Յամանեան Պատմութիւն», որ նոյնպէս կը գտնուի Վեննայի եւ որուն մէկ համառօտ օրինակը կը մնայ Երևանի մէջ վանքը ի պահ:

Մեզ վարողը հայ մշակոյթի սէրն է եւ մեր մտքի վաստակին անաղարտ պահպանումը: Միայն այս է եւ ոչ ուրիշ բան:

Կը մտածենք, թէ մեր անփութութիւնը սուղ, շատ սուղ արժեք մեզի բազմահարիւր — չըսելու համար բազմազար — ձեռագիր մաստիսներ ու մագաղաթներ կորսուեցան անհետ, իբրեւ հետեւանք ոմանց տղիտութեան, այլոց շահամուտութեան, ուրիշներու անհոգութեան:

Հիմա՞ ալ կրկնենք նոյն մեղքը...

Բ. ՔԱՇԵԱՆ

Գահիրէ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄՏԱՀՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հայութիւնը իր երեք հազարամեակներու զոյութեան ընթացքին ստեղծած է մշակութային անկորնչելի արժէքներ, գրական, ճարտարապետական, դրամադիտական, երաժշտական եւ այլ բազմապիսի մարդերու մէջ: Հայ ժողովուրդի ներկայ սփիւռքային կեանքը կը ներկայացնէ ահաւոր վտանգ մը այդ բեկորներուն համար: Կորստեան դատապարտուած են, եթէ հաւաքումի և փրկուիլեան կազմակերպուած եւ ծաւալուն ճիշտ մը շրջանաբերուի հայութեան ճակատագիրը վարող հաստատութիւններուն կողմէ:

Նախապէս կ'ենթադրէինք թէ Հայաստանի կառավարութիւնը կամ պետական մշակութային հիմնարկները պէտք է նախաձեռնեն նման լայնածաւալ գործունէութիւն մը: Կը կարծէինք թէ Հայաստան արտասահմանի զանազան հայաշատ կեդրոններուն մէջ պէտք էր ստեղծէր մշակութային կեդրոններ, որոնց պատասխանատունները հետամուտ ըլլային հաւաքելու հայ մամուլի հաւաքածոնք, հին ձեռագիրներ, գրադէտներու անտիպներ, հանրային գործիչներու նամակներ, հայ կեանքին հետ կապ ունեցող վաւերաթուղթեր, գրամներ, սպասներ, նկարներ, վերջապէս հայ մշակութային հետ կապ ունեցող որեւէ արժէքաւոր իր: Սակայն վախ կայ որ այդ կեդրոնները կ'սկսածանքով դիտուին տեղական կառավարութիւններու կողմէ:

Հակառակ նման կեդրոններու չգոյութեան, արդեօք արտասահմանէն դէպի հայրենիք մշակութային արժէք ունեցող բաներ չեն ուղարկուիր: Որոշ է որ վերջին 7-8 տարիներու ընթացքին շատ բան մէկտեղուեցաւ Հայաստանի մէջ — Զօպանեանի եւ Քորոս Ազատեանի արխիւները, հին ձեռագիրներ, հայկական դրամներ, բայց ասոնք շատ անըր-

շան մասը կը կազմեն արտասահմանի մէջ գտնուող եւ իր փրկութեան սպասող հսկայ թաքնուած դէպքին:

Արդեօք արտասահմանի մէջ չկա՞ն հաստատութիւններ, որոնք լծուած են հաւաքումի այդ ճիւղին: Եւրոպայի արեւմտեան շրջաններէն համար Վենետիկի եւ Վիեննայի Միտիթարեան, Երուսաղէմի, Անթիլիասի, Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանները, որոնք, մեր ակնոցով դիտուած, կրաւորական դերքի վրայ են: Մեր պահանջածը ծրագրուած ծաւալուն աշխատանք մըն է, որ հետագայ էջերուն մէջ պիտի փորձենք պարզել:

Ի՞նչ պէտք է հաւաքել: Ահաւասիկ առաջին հարցումը որ կրնայ ուղղուիլ այս առիթով: Եստ են անոնք, բայց կարելորդներուն կ'անդրադառնանք քանի մը տողով, միւսներուն պարզ յիշատակութեամբը զոհանալով:

1.— Հայ գրողներու անտիպները: Հայ գրողին նիւթական փիճակը արտասահմանի մէջ ծանօթ է բոլոր անոնց, որոնք հայութեան հետ իրենց կապը չեն խզած: Հայ գրողը անկարող է իր ողջութեան հրատարակել իր պատրաստած բոլոր գործերը: Եւ երբ կը մեռնի, կը ձգէ անպայման անտիպներ, որոնք կամ կը կորսուին եւ կամ կը մնան հարազատներուն ջով՝ առանց հանրութեան կողմէ օգտագործուելու: Մեզի ծանօթ է կարգ մը գրադէտներու անտիպներուն ճակատագիրը: Մշոյ Գեղամի անտիպները 40 տարիէ ի վեր կը թափառին Փարիզէն Ամերիկա եւ Պէրսի, առանց վերջնական կայք մը ունենալու: Եստ թէ Վազգէն Երուստեանի ձեռագիրներուն պարագան: Անոնք պահ դրուած էին Վենետիկի Միտիթարեան Միաբանութեան մօտ: Մեզի եւ հաւանաբար շատերու համար անակնկալ մը եղաւ յետ, որ փոխան որոշ զուճարի մը, այդ անտիպները ծախուած են պէրսիական տպագրա-

նատէր երիտասարդի մը, որ առած թուխ նստած է անոնց վրայ: Վերջըս հաւաստի աղբիւրէ մը լսեցինք թէ, ողջ է Ռուբէն Սեւակի տիկինը եւ ունի որոշ անտիպներ Սեւակէն: Գուրգուզում ձեռք մը, այս պարագային վստահի՛ր հաւաստութիւն մը պէտք է, այս բեկորները մէկտեղելու համար:

2.- Հայ մամուլի եւ գրքի հաւաքումը:

Հայ մամուլը ունի 176 տարուան կեանք (1794-1961): Աշխարհի մէջ չէք կրնար գտնել հայ մատենադարան մը, որ մէկտեղած ըլլայ հայ մամուլի բոլոր հաւաքածոները: Վեներաբիլ եւ Վիեննա, հակառակ որ կանոնադրուած հետաքրքրութիւն եւ գործունէութիւն ցուցաբերած են, նորէն պակասատր հաւաքածոներ ունին:

Վերջին տարիներուն շնորհաւորելի նախանձախնդրութիւն մը կը ցուցաբերէ Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի երիտասարդ քարտուղար Պրն. Սահակ Գալստեանը, որուն ջանքերուն շնորհիւ այսօր Մատենադարանը կը ըստասանայ շուրջ 126 արտասահմանեան թերթեր: Պատկառելի թիւ մը, եթէ նրկատի ունենանք որ 142-ի շուրջ է արտասահմանի հայ թերթերուն թիւը:

Մասնաւորելով խօսքը Սուրբիոյ եւ Լիբանանի համար, ըսենք որ զաղութը ունի քառասնամեայ մշակութային կեանք, սակայն չունի մատենադարան մը, ուր մէկտեղած ըլլայ հոս լոյս տեսած գիրքն ու մամուլը: Փնտռեցէք որիւէ մատենադարանի մէջ «Փիւնիկ-Նոր Փիւնիկ»ի, «Սուրբիական Մամուլ»ի, «Հայ Կեանք»ի, «Կրթասիրաց»ի, «Մտահալ-Մեքորոյ»ի եւ այլ հայ թերթերու հաւաքածոները եւ պիտի չգտնէք: Սուրբիոյ եւ Լիբանանի հայութեան պատմութեամբ զբաղող որեւէ անհատ, պիտի գտնուի անկէ վիճակի մը մէջ վերոյիշեալ պատճառներով:

3.- Նամակներ:

Պէտք է մէկտեղել հանրային օգտակարութիւն ունեցող նամակները - այս

մարդին մէջ կ'իյնան զլիսաւորարար մը-տաւորականներու եւ հանրային գործիչներու նամակները, որոնք լոյս մը կը սփռեն անոնց կեանքին եւ ժամանակաշրջանին վրայ: Պետքոս Գուրգուզի նամակները տաղձի յաւելում մը կը բերեն անոր զիմազծի բնորոշման վրայ:

Հոս հոն ցրուած շատ նամակներ կան, որոնք իրենց փրկութեան կը սպասեն: Իւրաքանչիւր հայ մարդ, մանաւանդ հանրային զիբք ունեցող մարդ, պէտք է գուրգուզանքով պահէ այդ նամակները, եւ ի հարկին փոխանցէ հանրային վստահելի մատենադարանի մը, որովհետեւ անոնք իր անձին պատկանելի տակի, կը պատկանին հայ ժողովուրդին:

Այս գետնի վրայ՝ մեզի մեծ ուրախութիւն պատճառեց դէպք մը: Այս ամառ երբ տեսակցութիւն մը ունեցանք Պրն. Վաղգէն Այգունիի հետ իր «Հայ Գիր» զաղբած ամսաթերթին առնչութեամբ, մեզի համար իսկական անակրկալ մը եղաւ տեսնել 2-3 թղթածրարներ, որոնք կը պարունակէին իր աշխատակիցներէն իրեն ուղղուած նամակներ, որոնք թանկազին աղբիւր են ապագայ կենսագրին եւ պատմաբանին ձեռքը:

Տեղ չունինք իւրաքանչիւր երեւութի մասին առանձին անդրադառնալու համար, Հայկական ձեռագիրներու թիւը առաւելագոյնը 25-000 կը գնահատուի, բայց մեր կարծիքով անկէ տակի պէտք է ըլլայ: Մենք անհատներու ջով ձեռագիրներ տեսած ենք, որոնք այս դուրսին մէջ չեն: Պէտք է մէկտեղենք դանոնք, եթէ չենք ուզեր որ անորոշ ճակատագիր ունենան:

Տակաւին կարելի է իօտիլ հայկական դրամներու, դաւառական տարազներու, նկարներու, տնային սպասներու եւ այլ թանկազին առարկաներու մասին:

Վերջերս յայտնի եղաւ որ Տիբան Չրաքեանի գծած նկարներէն մին փրկուած է: Բայց ո՞ր հաստատութիւնը ճիշդ մը ըրաւ տեղը հասկնալու եւ փրկելու:

այս մասունքը:

Թերեւս հարց տրուի, — ինչո՞ւ այս յողնեցուցիչ աշխատանքը: Պատասխանը լատ որոշ է — պատմութիւնը չի յենուր երեւակայածին գէպերու վրայ, այլ կը սիրով հաստատ հիմերու վրայ իսրորսուի: Վերոյիշեալ վաւերաբերութեան, հիմնական աստղծ են պատմագրութեան եւ սերունդներու կեանքի վերլուծման համար:

Մինչեւ Հոս քառասուն կրնան լաւ եւ հետաքրքրական թուիլ, բայց ինչպէ՞ս զանոնք իրականացնել: Պէտք է դիտնալ որ նման ընդարձակ ծրագրի մը կիրարկումը վեր է անհատներու ուժերէն: Ունինք անհատներ, որոնք ամէն ճիշդ կը թափեն հաստատութիւններու անփութութեան պատճառով, փրկելու հայ մշակոյթի բեկորները: Բայց խորքին մէջ մեր Հոս ներկայացուցած ծրագրին զործածութիւնը կ'իյնայ հայ ժողովուրդին ճակատագիրը կերտող հաստատութեանց ուսերուն:

Առաջին յատկանիշը որ պէտք է տուեալ հաստատութիւնը ունենայ՝ վրաստանութեան խնդիրն է: Նուիրատու անձը համոզուած պէտք է ըլլայ որ իր ուղարկած նուէրը խնամքով պիտի պահուի եւ գործածուի: Մատենադարանի մը կամ թանգարանի մը իրերը անուղիչ հանուելու չեն որեւէ պարագայի մէջ:

Երկրորդ՝ հաստատութիւնը պէտք է ունենայ սուր հոտատութեամբ օժտուած պաշտօնեայ մը կամ պաշտօնեաներ, որոնք գործին կողմը սնննան եւ տեղեակ ըլլան սնոր զաղտնիքներուն: Երուսաղէմի Կիւլպիկեան Մատենադարանը յանձին Պրն. Սահակ Գալստեանի գլուխ է գործին մարդը: Ձինք անձամբ չենք ճանչնար, բայց իր գործը կը խօսի իր անձին մասին: Պրն. Գալստեանի յաջողութեան զաղտնիքը կը կայանայ անոր մէջ, որ ան կ'ապահովէ արտասահմանի հայ թերթերուն առաջումը Երուսաղէմ: Ինչպէս յիշեցինք կը ստա-

նայ 125 օրաթերթ, ամսոթերթ, պարբերաթերթ եւ տարեգիրք: Մանրամասնօրէն պրպտելով զանոնք տեղեակ կ'ըլլայ տպագրուած գրքերուն եւ անմիջապէս կ'արձակէ իր թղթիկը, խնդրելով օրինակ մը տպագրուած գրքէն: Վստահ եմ որ զրքի հետ կապ ունեցող բոլոր մարդիկն ալ Երուսաղէմի Կիւլպիկեան Մատենադարանի այս զանկող հիւրերն այցելութիւնը ընդունած են:

Մեր կարծիքով գրադարանապահ մը կամ թանգարանի պատասխանատու մը պահակ մը ըլլալէ աւելի, պէտք է մըտածէ ճոխացնել իրեն յանձնուած հաստատութիւնը:

Նամակներու եւ այլ վաւերաբերութեան պարագան կրնայ դժուարութիւն ստեղծել: Նախընտրելի է անոնց քնագիրը ունենալ, հակառակ պարագային photocopies-ներով կարելի է գոհանալ:

Հաւաքումի այս աշխատանքին մեծապէս կը նպաստէ եթէ հաստատութեան պատասխանատուին համար ըստեղծուին արտասահմանի հայալատ կեդրոնները այցելելու դիւրութիւններ: Այս գործին համար կարելի է գիծել Գալուստ Կիւլպիկեան Հիմնադրութեան:

Այս հսկայական գործին որպէս կեդրոն՝ մեր մտքին մէջ ունինք Պէյրութը, որ այսօր գարձած է արտասահմանի հայ մշակոյթին կեդրոնը: Հոս ունինք Անթիլիասի Մատենադարանը եւ ձեմարանի Գրադարանը, որոնք հետու են այս ընդարձակ ծրագրով գործելի:

ձեմարան բաց է բոլորին առջեւ: Թող բոլոր անհատներն ու հաստատութիւնները գիտնան որ նման ընդարձակ եւ մեթոտիկ ծրագրի մը իրագործումը, մեծ ծառայութիւն մըն է հայ մշակոյթին եւ պիտի արժանանայ գալիք հայ սերունդներու երախտագիտութեան: Վրկայ՝ Վննետիկեան եւ Մխիթարեան զոյգ միարանութիւններու պարագան:

ԱՐՏԱՆԵՍ ՏԵՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԻԱՆ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Անուններ կան, որոնք կը թելադրեն մեզի ուրիշ անուն մը, այս կամ այն պատճառով: Տեսակ մը երկտրեակ, տեսակ մը երկխառ անուններ ըլլան կարծես ասոնք: Երբ ըսնք, օրինակ, Միամանթօ, կը թելադրուի իսկայն Վալուժանը. միասին կը մտածուին, անունմականուն ըլլան կարծես: Յիսուս Քրիստոս ըսելու շափ մօտիկ չե՞ն արդարեւ. Ս. Սահակն ու Մեսրոպը, քիչ մը Վ. Հիւկոն եւ Լամարթինը, քիչ մը Կէօթէն եւ Շիլլերը:

Այդպէս անուններ են նաեւ մեր արդի գրականութեան մէջ Կ. Զարեանն ու Յ. Օշականը: Միասին կը մտածուին: Տալէ ետք Հետեւաբար Կ. Զարեանը, եթէ չտանք անմիջապէս Յ. Օշականը եւ ուրիշ գէմքի մը մասին խօսինք, պիտի թուի թէ սխալ բան մը ըրած ենք: Կարծես բնագրի մը էջին մէջ խորթ գրութիւն փախած ըլլալով ազատական ահաւոր սխալ մը գործուած պիտի ըլլայ: Այս երկու ինքնատիպ եւ տեսարար գիրար թելադրող գէմքերը ապրած են

ասէն մը իրարու շատ մօտ, պաշտամունք ու ծէս կատարած միւլտիպլ ձմեռեանին մէջ: Քանզա՞ծ են միասին մեծ անուններ ու մեծ անուն շահած:

Արդ, Հին ճակատամարտի մը այս Հին Հերոսները, երբ իրենց Հասարակաց թշնամիները պարտութեան մասնեցին, երբ խաչակրաց արշաւանքը վերջացաւ ընդդէմ արուեստի մեծ յելուզակներուն՝ բարի զինակիցի աչքերով շնայեցան իրարու: Նայեցան՝ տարօրինակ եւ մտայն նայուածքներով, որոնք ի հարկէ բարեգուշակ չէին բնաւ:

Այսպէս, ձմեռեանի կայծակնամարտէն ետք, որ կոչուած է կարծես երկար ատենի մը Համար մեր գրականութեան բախտորոշ արձագանգներէն մէկը մնալու ուրիշ ճակատագրական ձայներու Հետ, Կ. Զարեան եւ Յ. Օշական նայեցան իրարու չյայտարարուած բայց իրաւ Հակառակորդներու անբարեացակամ նայուածքով: Զիրար եթէ ոչ կործանել-հարթելու՝ գէթ վտանգաւոր չափերով վարկաբեկ եւ նսկմ գարձնելու

ախորժակներ խորթ չեղան երկուքին եւս: Երբ իրական ստիւ չկայ, դատան մարդը դատան կը դառնայ իր մանրէմներուն հանդէպ, նայնիսկ ինքնիր հանդէպ: Մարդոց ճակատին մէկ հին զիրը ստիկա, ուրիշ դատան գիրերու հետ: Երբ կը պատրաստուինք Յ. Օշականի մասին խօսիլ, դէպ է յիշել, որ այդ հռչակաւոր Աէօլօզցին կը սիրէր ճակատի գիրի պէս մնայուն խօսքեր ըսել իր գրականութեան ուկնդիրներուն:

Այդ մա՛րդը, այդ խոշո՛րը, այդ գրազանգուա՛ծը, հայ իմացականութեան ու աղբրմին մեծ ջուրերուն մէջ, մեծ մշուշին մէջ, քսաներորդ դարու սուղին յիսնամեակը բղիկ բղիկ ընող մեծ ողբերգութիւններու մասյին մէջ:

Մէկ միլիոն մեռելի անուն ուրուականին եւ մէկ միլիոն շուարահար ողջերուն մէջտեղ կեցած, բարձրաշուար եւ բարձրատաղնապ հեղինակն է Յակոբ Օշական, որ, իր կարգին, իր գրչին զօրութեամբ եւ անկէ բխած քօնէյիեան մուսյ յոյսերով, մեր ներկայ մատենագրութիւնը ա՛ւարեկ ընկուտ ստակայի պաշտօնը ստանձնեց, գրական հռչակաւոր հեղինակութիւններու մեր մէկ ոսկեւրջանին իսկ:

Նախակրթարան մը իսկ շաւարտած ուսման այս բարձրագոյն աստիճանաւորը՝ զիրքերու անօրինակ տեղատարափի մը ենթարկեց ապա Մփիւռքի մեր դրական անդաստանը, երեք տասնամեակէ աւելի: Բայց այդ հատորները գիրքէ աւելի՝ շմեցնող հարուածներու տպաւորութիւնը գործեցին: Եղան մտրակ՝ մերթ ընթերցողի կունակին, մերթ զըրուամբ հերոսներուն. երբմն ուրիշ հեղինակի մը կունակին եւ յաճախ ինքնիր: Այո, Օշականի լարիւրինթոսին վարժեղօղներուն համար գժուար է ընդունել, որ սուրբի մը գերեզմանին անունով իր կեանքը ապրող այս մարդուն զիրքերը գիրք էին եւ ոչ թէ ստեղծագործական հարուած:

••

Կրեանք մեր լեզուին բոլոր վայրենական ասոյթներով կերտել՝ գրիչը անզրպէ մը կտուցին պէս թուղթին դարնաղ Հարքենքներու հեղինակին դէմքը: Կըրքոտ Համի... ներու կենսազիր այս փոքրասիացին, խոնարհ, ու խոր զիւլացներու հողեպատմիչ այս հայը, հայտութեան ամէնէն արիւնտ ողբերգութենէն անցած Մնացորդացի այս բազմախոտ ու բազմանկիւն հոգիով անկարգ վիպասանը վերջապէս՝ կը վերցնէ այդքան մը ծանրութիւն, Մուկ-պտուկ աղջիկներու այս սանձարձակ եւ չքեղ աշուղը՝ կը շարկէ՛ իր վրայ այդքան կարծրութիւն: Արեւմտահայ դրագէտներու հողին զատմօզ համայնակերի այս անպատմիչ հողեսոյլը՝ չի կէր մոլեղին սներու սաստկութեան տակ. ներողութիւն, պէտք էր ըսէի չի խնդուիք մանաւանդ բառերու խորութեան եւ դառն ջուրին մէջ:

Հոգիին բարութիւնն ու արտայայտութեան սաստկութիւնը միտնարար կերտեցին գրողի իր դէմքը: Բրտութիւնը դրականութեան մէջ իր օրական հացը, կարծես միակ անդարձինը հղու երկար տոնն, մանաւանդ զիրքերն ու անոնց հեղինակները դատած ժամանակ: Իրաւունք ունէ՛ք, գրական հասարակու-

թեան մը չափ գրական գործ տեսած այս մարդը: Հարկ էր անշուշտ ծանրագոյն բաներով անանիլ, կերակրել հոգին՝ դեղեկութեան եւ արժէքի դատան կերակուրներով, կարենալ զօրանալու եւ անխընայօրէն հարուստեւելու համար արուեստին հին ու նոր փղշտացիները, հին ու նոր լուսնայտփոխները:

Կիրքերու գրագէտն էր ինք, ու երբ մեռաւ՝ սարկելու եւ ստեղծագործելու մեծ կիրքի մը ամանն էր աւելի ճիշդ, որ դրուեցաւ դերեզմանին մէջ քան անձի մը մարմինը: Ամանը կ'ըտենք, վաւրճի կիրքը ինքը մնաց ողջ եւ պիտի մնայ՝ գրադէտին բազմաթիւ գործերուն մէջ:

Պուսէն մինչեւ Կիպրոս ու Երուսաղէմ տարածուող աշխարհագրական եռանկիւնին մէջ, Օշական ստեղծագործեց ահաւոր կիրքերու մթափայլ հովանիի մը տակ: Արուեստի բարձրագոյն մտասեւեռումի մը հնազանդ՝ իրաւութիւն փնտրեց: Այսինքն՝ կրակ ու հոգի: Կատղեցաւ ու կռուեցաւ ասոր համար: Եղաւ վայրենի, բայց վայրենիներու օրհնեալ տեսակէն:

Գրական անողոր գատախաղ մըն էր, ու կը սիրէր արգար ըլլալ, ամէն բանէ առաջ, ամէն բանէ վերջ: Զգելով որ գրական ոճն ինքնին գրական պրոպագանդա էր, որ անոնցմէ հաղիւ մեծ այնինչեանները գրադէտն՝ ինք թաքուն հաճոյք մը կը զգար մեծերը անհանգիստ ընկելու: Անոնց, մեծերուն, փառք ու հեղինակութիւն համարուողներուն մղձաւանջը դարձաւ Օշական: Մեծերուն՝ որոնց մեծութիւնը մեծապէս խոցելի կը դոնէր սակայն: Գրականութեան մէջ թշուառ մնացածներուն թըշուառ հանգիստը չխոսովեց բնաւ, վախ-

նարով թերեւս որ նման ձախակերութեամբ մը զգացուցած կ'ըլլայ հանրութեան անոնց գրական գոյութիւնը: Ամէն պարագայի տակ, կէսողջերը մեռցնելով, գրական անգամալոյծները շարչարելով, կենդանի կարծուած մեռելներուն վրայ՝ դնող պարպելով, հերոսական քննադատի անուն մը շահիլը զգուշի աւարք մը թուեցաւ իրեն հաւանարար, ու խրտչեցաւ կարծես այդ դիւրին ճամբուն ուղեւորը ըլլալէ:

Ի՞նչ պիտի յօժարէր գիւրութեան, Օշական, որուն ամբողջ կեանքը դիւրութեան ղէմ պայքար մը եղաւ եւ անդադրում փառարանանք մը՝ դժուարութեանց անլուր վայելքին:

Ճ

Ո՛ւր գետեղել զինք հիմա, այս բուրբէն վերջ: Ո՛ւր գետեղել մեր արզի գրականութեան այս շատը, — այս շատ տեսար, այս շատ զարտուղին, այս շատ անկախը: Ո՛ւր զնեւ այս հատոր հատոր նկարագրութիւնը, այս հատոր հատոր խորհրդածութիւնը, հատոր հատոր խօսքը, կեանքը, դո՛րճը: Օշական անունով այս ամբողջ աղմուկը ո՛ւր տանիլ, Մեր գրական վերջին կիսադարուն մէջ, առանձին ցամաքամասի պէտ բան մը կը թուէր երբեմն: Աւ կարծես Հայաստանի գրականութիւն ու Մփիւղքի գրականութիւն ըսելէ ետք, հարկ էր ըսել նաեւ Օշականի գրականութիւն:

Ձեան հիւտի մը կեանքը եղաւ իրը: Պոչորցաւ իր ընթացքին մէջ, ահագնացաւ: Պատիկ Յակոբ Քիւֆէճեան մըն էր, եղաւ մեր գրական լեռնաշղթային հսկայ հանգոյցներէն մէկը: Գաղա՛թ մը:

Հար Գիրքեր

Զ Ր Ո Յ Ց

(Կ. ՓՈԼԱՏՆԱՆ)

Զրոյցի սահմաններուն մէջ ինկող սակաւաթիւ այլ խիստ հետաքրքրական գրութիւններ կարդացած ենք ասկէ առաջ «Հայրենիք» (Պոսթըն), «Յուսարբեր» (Գաւիթէ) եւ «Նաւասարդ» (Պոսթըն) ամսագրերուն մէջ, Բ. Քաշեանի, Գ. Միխայիլեանի եւ Վաղզէն Շուշանեանի ստորագրութիւններով: Առաջին երկուքը Օշականի հետ ունեցած իրենց գրական խօսակցութիւններն ու վէճերը հրատարակութեան առիթն, Գ. Միխայիլեան քայլ մը աւելի առաջացաւ ու «Սեղանի մը շուրջ» ընդհանուր խորագրով կրող այդ շարքէն մէկ երկու դժուր ներս առաւ «Քառորդ դար դրականութիւն» հատորէն, իսկ Վաղզէն Շուշանեան «Նաւասարդ»ի մէջ ներկայացուց գրական իր ընկերները, Նարդուհիէն մինչեւ Ռաֆայէլ Զարդարեան:

Կարգացած ենք նոյնպէս հետաքրքրական դառնալու կամ թերթ մը հետաքրքրական ընծայելու շահագրգռութեամբ գրի առնուած հիւրընկալ կամ հիւր գրողներու գրոյցները: Պարագայտար տեղի ունեցած այս շահեկան (առաջինները) եւ ընթացիկ (երկրորդները) գրոյցներուն վերաբար ընելէ ետք՝ կը հասնինք Կ. Փոլատեանի «Զրոյց»ներուն:

Փոլատեան ծրագրի մը վերածնց գրական այս սեռը եւ հասաւ երախտաշատ արդիւնքի մը:

Գրական, իմացական, պատմական հարցերուն առնչութեամբ իր մէջ գոյացած հարցականներուն ու թնճուկներուն ըստ ամենայնի լուծում մը տալու շահա-

զըրդուութեամբ ճամբայ կ'ելլէ Փոլատեան, եւ զրոյցի կը նստի համապատասխան մարդերուն մէջ հոյակ շինած լուսաւոր դէմքերու հետ:

Այս էջերուն մէջ մեր խօսքը կը վերաբերի «Զրոյց»ի Բ. Հատորին: Գիրքը լեցնող գրուցակիցները հայ եւ օտար հինգ դէմքեր են եւ կը կոչուին Սէն ձօն Փէրս, Հայր Ներսէս Ակիմեան, Անտրէ Թուսօ, Կոստան Զարեան եւ Սիմոն Վերացեան: Ուրիշ խօսքով Փոլատեան մեզի կը ներկայացնէ կամ ներկայացնել կու տայ բանաստեղծ մը, բանասէր մը, քննադատ մը, գրագէտ մը եւ մտաւորական անվիճելի արժանիքներով օտտուած քաղաքական դէմք մը: Այսինքն՝ թեւաւոր հոգին, խղճամիտ աշխատաւորը, թափանցող միտքը, լուսաւոր իմացականութիւնը եւ հայրենասուէր գործիչը:

Փոլատեան առած է իր հերոսները հիացումով ու յափշտակութիւններով կազմուած շրջանակէ մը ներս ու համարեալ վիպական մթնոլորտի մը մէջ կը վազցնէ զանոնք էջերուն վրայ, անոնց ետեւէն հեւ ի հեւ տանելով ընթերցողը: Սովորական հարցեր չի գներ «Զրոյց»ներուն հեղինակը եւ պատասխաններով չի բաւարարուիր: Իր խորհրդածութիւնները հարցումի ձեւ ստացած են յաճախ, երկար որոնումներու արդիւնքներ են իր հարցումները, ապրումէ մը կու գան եւ իրենք իրենց մէջ կը բովանդակեն մօտուոր լուծումներ: Այս է պատճառը, որ Փոլատեան ստացած պատասխանները քննութեան կ'ենթարկէ, կը հաստատէ, կը հերքէ, կը յիշեցնէ տարբեր երեսները անոնց, կը քալէ դիմացինին հետ, դիմացինը կը բերէ իր ետեւէն, ու էջերը կը լեցուին ճանաչումի, ուսուցումի եւ վայելիքի երեսի առիթներ ընծայելով ընթերցողին:

Ճանչնալ ու ճանչցնել, ըսել ու ըսել տալ, հիանալ ու հիացումներ փոխան-

ցել: Ճանչնալ ու ճանչցնել ի մասնաւորի մեր ժողովուրդը, բոլոր գրուցակիցներուն ուշադրութիւնը հրաւիրել անոր նուաճումներուն վրայ: Ապա մտնել, խորասուզուիլ իմացական հարցերու մէջ, աշխատիլ վարկածներ լուծել, լոյս սփռել հարցերու մութ ծալքերուն, հասկնալ եւ ճիշդ չինայել հասկցնելու համար: «Զրոյց»ը յաակութեան սպասարկելու ձգտում մը ունի, ճշմարտութեան փնտրտուքը կատարելու կոչում մը: Բանաստեղծին մօտ՝ բանաստեղծական ճշմարտութիւն մը, քննադատին մօտ քննադատական ճշմարտութիւն մը, բանասէրին մօտ՝ բանասիրական ճշմարտութիւն մը, քաղաքական դործիչին մօտ՝ քաղաքական ճշմարտութիւն մը: Այս այլազանութիւնը առաւել եւս կը շեշտէ դրբին հետաքրքրականութիւնը և աւելի կը սրէ ընթերցողին միտքը:

4. Փօլատեան «Զրոյց» հատորին մէջ առանձին գլուխներու տակ կը ներկայացնէ Պոսլէրը, Վալբերին եւ «Գերերապալտութիւն»ը, և «Ռուք է արդէ բանաստեղծութիւն»ը հարցումով կրկին դրոյցի կը նստի, գրուցակից ունենալով այս անգամ Ժան Պալարը, Կ. Ջարեանը, Նարեկացիի Թարգմանիչ, Լիւք Անտրէ Մարսէլը, Ահարոնը, Գ. Ճիզմէճեանը, Յ. Կոստանդեանն ու Բ. Թօփալեանը: Դժուար է Կ. Փօլատեանի քննած կամ քննութեան ենթարկել սուած բոլոր հարցերը մէկ մէկ առնել եւ անոնց մասին կարծիք յայտնել, բայց դժուար չէ ըսել, որ «Զրոյց»ը, ամէն պարագայի, արժէքաւոր դործ մըն է:

9. Ս.

ՔԵՐԹՈՒԱՄՆԵՐ

(Ա. ԵՐԿԱԹ)

Գեղատիպ եւ տնօրար հատոր մը՝ Ա. Երկաթի 1945-61 շրջանի ստեղծագործական վաստակը բովանդակող: Ետտ ներշնչուող եւ իր ներշնչումը

շատ շատ գրի առնող բանաստեղծ մը ճանչցուած է Ա. Երկաթը Սփիւաֆի մէջ: Մեր գրական միջավայրին լեզուով մեզադրանք մըն է ասիկա: Չեմք կարծեր սակայն որ եւրոպական գրականութիւնը գայթակղի եւ որակի խնդիրներ յարուցանէ բանաստեղծի մը համար, որ Ա. Երկաթին չափ կ'սքտադրէ ումէն տարի: Արժէքին վնասող գերարտադրութիւն մը չի համարեր եղածը քան կ'ուզենք: Մէկ երկու տարի գիրք մը չհրատարակողը հոն մոռցուելու վտանգին իսկ կրնայ ենթարկուիլ: Մեր մէջ, ուր դիտողութիւններն ու կարծիքները ձրի են, կը մեղադրուիս՝ եթէ անունդ ամիսը քանի մը անգամ կարգամ, ու կ'որակուիս ծայր եւ ամուլ՝ եթէ քանի մը ամիս անցնի եւ չկարդան:

Խզուելով այս կարգի ամէն նախապաշարումէ, յայտնենք, որ Ա. Երկաթի այս նոր հատորը բանաստեղծական մըքննարար ու միջին ունեցող գրական երկ մըն է: Ճիշդ է որ Ա. Երկաթի բանաստեղծութիւնները, նաեւ այս անգամ, չեն ներկայանար մեր գգայարաններուն շնչուած նկարագիրով մը եւ կէտի մը մէջ գիրքնէ յատկանշող, ինքնացնող ուժգնութեամբ մը: Արիւնող չեն իրենց զգացական բխումով, արքեցնող չեն մեզ քմրեցնելու աստիճան իրենց երածը շտականութեամբ: Մեր միտքը չեն չարչարեր իրենց հոգե-իմացական տագնապներով եւ ոչ ալ գովայնաբ կ'ընեն ընթերցողը՝ իրենց պատկերներուն ու փոխարկութիւններուն շքեղութեամբ: Այս բոլորով հանդերձ, բանաստեղծական արժէքի միջին մը ունեցող քերթուածներ են անոնք եւ ունին իրենց ընդհանուր նկարագիրը, որ մաքրութիւնն է՝ բառերէն միջին բանաստեղծին հոգին իջնող. քախիծն է եւ պայծառ վերացումը՝ անպառ երազայնութեամբ մը, սրտին խորանկանքէն դէպի բառերն ու քերթուածին կտուցը բարձրացող: Ազնուութեամբ լի ազնուականութիւնն է մտնաւանդ՝ որ ընդհանուր քաղցր գիծի մը վրայ կը դնէ հատորին մէջ տեղ գը-

տած ֆերթուածները, քիչ բացառութեամբ:

Խողազածուփ եմ Ա. Երկաթի երգերը եւ պայծառ: Կրակ չեն ու չեն շիկացած, ինչպէս եղան Պ. Գուրեմի ֆերթուածները, երբ բանաստեղծը կը գրէր զանազան, բայց մեր «առօրեայ» կոչած ամեռուան ու ցուրտին վրայ երգաբեր ընդմութեան յազբամակ մըն եմ տնոմբ: Կր կրեն խորհարդին մեղմ ստուերը յանախ եւ կարգապահ իմացակամութեան մը շոգը: Սիրտ, միտք, երեւակայութիւն, երաժշտականութիւն, կր ձգտին անունց մէջ Խառնարակչութեան մը, ատոյ՛ այ շահելու Խամար իրենց արուեստի միջինը:

Ե. Պ.

Պ Ո Ն Ջ Ի Ա

(Երեւան - 1960)

«Այսօրեանայ գրակաւութեան ընտիր էջեր» ընդհանուր խորագրին տակ, Հաջ պետհրատը լոյս ընծայեց երկու ժողովածուներ, մէկը՝ արձակ, միւսը՝ ներկայ Հատորը՝ «Պոեզիան»: Հատորը խորհրդող մարմինն մաս կը կազմէ խորունկ թափանցումի աէր քննադատ մը (Թամարազեան) եւ «կազմողներ»ուն մէջ կը գտնուի վաստակուոր բանաստեղծ մը (Նարեկ):

- «Պոեզիան» կը պարունակէ՝
- 480 էջ,
- 46 բանաստեղծ,
- 349 բանաստեղծութիւն:

Այս քառասունեակեց բանաստեղծներէն վեցը ըստ մեզի կը պատկանին նախասովետական լրջանին, եւ ճիշդ այդ պատճառով անոնց ստորագրութիւնները կըող կտորները գուրս կ'իշխան այս տողերուն սահմաններէն: Մեր զիմաց ունինք ուրեմն քառասուն բա-

նաստեղծ եւ շուրջ երեք հարիւր բանաստեղծութիւններ:

Արդ, այս քառասուն բանաստեղծները ունի՞ն նման ժողովածուի մը մէջ մուծուելիք այդ թիւով բանաստեղծութիւններ: Տարակոյս չկայ: «Պոեզիան»ի մէջ ներկայացուածնէ՞րն են: Ո՛չ:

Մեզի կը թուի, թէ հաւաքածոյ մը որ կոչուած է քառասուն տարիներու ճիւղի մը մասին վկայելու, պէտք է կազմուած ըլլայ մնայուն արժէք ներկայացրնող նմոյշներով: Այս անկիւնէն դիտուած՝ «Պոեզիան»ն հեռու է լրիւ գաղափար մը տալու Հայաստանի մէջ ձեռք բերուած բանաստեղծական նուանումներուն մասին: Գեղեցիկ ու յատկանշական նմոյշներուն թիւը հազիւ յիսունի կը բարձրանայ, մինչդեռ մենք գիտենք ու Թամարազեանն ու Նորենցը մեզմէ լաւ գիտեն, որ երկու անգամ յիսուն ու ասելի քերթուածներ կան Հայաստանի բանաստեղծութեան մէջ, որոնք կրնային բարձրացնել «Պոեզիան»ին վարկը եւ վայելել ընթերցողին համակրանքը: Այդպէս չէ եղած, եղած է բոլորովին տարբեր ու ատրոյն բան մը: Ըսել կ'ուզենք՝ հսկանակ Թամարազեանի եւ Նորենցի ներկայութեան, ու նո՛ր շունչին՝ որ անձի պաշտամունքին ընթացին յետոյ սկըսաւ տիրել Հայաստանի մէջ, «Պոեզիան» չէ կրցած ձեռքադատուիլ սովորական մտահոգութիւններէ առաջացող անհարկի խնդրումէն: Եղած է այս սորուան քարոզչութեան բացայայտումին նուիրուած հանդիսավայր մը, իր մեծ մասով: Ձեւով մը կը յիշեցնէ տասնամեակ մը առաջ (1950) հրատարակուած «Անթուրդիան», այն տարբերութեամբ միայն, որ հոն տիրապետող անպատեհութիւնը Սթալինն էր, հոս՝ ուրիշ բան է, ուրիշ բաներ են: Իլիչն է նոր շունչը, պարտիան է, կոմունիստն է, կոմբայնավարն է ու չես գիտեր ժամանակավրէպ ուրիշ ինչ է: Բանաստեղծները յատկանշող կտորներուն չէ տրուած յանախ նախապատուութիւնը, տրուած է այս ու պարտիայի միւս յատ-

կանխիկորէ յիշատակող քարտուղարներու թուղթերուններուն:

Պարտիական տուրքերէն զերծ քերթեալներու պարագային ալ ընտրութիւնները արդար ձեւով մը չեն կատարուած: Կարողացէ՛ք օրինակ Արշալիր Դարբինէն վերցուած չորս առակները եւ փորձեցէ՛ք եթէ կրնաք սովորական մակարդակէ մը վեր բարձրացնել ռազմազուր առակադիրը: Նոյնն է պարագան նաեւ Շիրազի համար: Մահարիին յառկացուած էջերէն տարբեր տպաւորութիւն մը չէ, որ կը ստացուի: Մարտիկներունը հազիւ բանաստեղծ է Պոետիանի մէջ: Հայաստանի բանաստեղծներէն շատերը, վստահ ենք, պիտի չուզէին ներկայանալ այն կտորներով, որոնցմով ներկայացուած են այս ժողովածուին մէջ: Եւ իրենք, բանաստեղծները, ընթերցողին չափ զո՛հ պիտի չմնայի՞ն արդեօք եթէ զուտ զբաղան մտահոգութեամբ կատարուած ըլլային ընտրութիւնները եւ հաւաքածոյն ներս առնուած ըլլային օրինակ Շիրազի «Կլեոքը եւ «Կառակ», Մահարիի «Երկու Գալէ Երեւանի» եւ «Թէ ունի ես մեղքեր» քերթուածները, Կարտիկեանի «Երկու Կարգանի» եւ «Սիրոյ խօսքեր»-ը, Մարտիկեանի «Մահ եւ Որոնում»-ը եւ «Մահի նման բարձր»-ը, Նայիրի Զարեանի «Հայոց Լեզու» եւ «Պոետիան»-ը, Տարսնցիի «Մայր-Նոյն» (չկայ մի կեանք), Գրաչի «Մեծան»-ը, Պարոյր Սեւակի «Հայաստան»-ը, այդ «մի նոր Ես իմ անուշ Հայաստանի»-ն, ինչպէս պիտի ըսէր Մահարի:

Կարելի է շարունակել տակաւին, յիշել ըրրոր անիրաւուած քերթուածները ու հասնիլ «Պոետիան»-էն դուրս մնացած բանաստեղծներուն:

Արդարեւ աւելի լաւ չէ՞ր ըլլար, եթէ Գէորգ Էմինի «Կարմիր հրապարակում» կատարած թափառումներուն փոխարէն՝ ներս մտնէր եղբարախա Դե-

րենիկ Զարիչեանը եւ երգէր «Թէ մարտիմ ընկնեմ» իր քաղցր երգը, Նոյնքան լաւ չէ՞ր ըլլար, եթէ Կարտիկեանի «Կոմունիստ լիմեյոն» զառն աեղ մտիկ ընէինք «Լիմեյոն» մասին ըսած Արշալիր Մարտիկեանի խօսքը: Այս երկու բանաստեղծներուն աեղ չէ տրուած ուստնց հետ դուրս մնացած են նոյնպէս չնորհալի ուրիշ բանաստեղծներ, Արարատ Այվազեանն ու Շողիկ Մաֆեանը, Շ. Քորոսեանն ու Ն. Մովսիսեանը, Վրամ Յովսէփեանը, Ժիրայր Աւետիսեանը, Գրիգոր Զալիկեանն ու Մկրտիչ Մարգարեանը, որոնց ներկայութիւնը կրնար թորմացնել «Պոետիան»:

Մենք այն պատրանքը չունինք, թէ Հայաստանի բանաստեղծներէն իւրաքանչիւրին մօտ տարբեր խառնուածքի մը պիտի հանգիպինք, իւրաքանչիւր բանաստեղծութեան հետ բանաստեղծական տարբեր մթնոլորտի մը մէջ պիտի փոխադրուինք, ո՛չ, մօտաւորապէս յար եւ նման բանաստեղծներ են ըրրորն ալ, միեւնոյն աղբիւրէն ներշնչուող, նոյն կարողութիւնները զարգացնող մարդեր, պիտի ըսէինք նոյն սկզբունքները նոյն յաջողութեամբ կամ միեւնոյն ձախուճութեամբ կիրարկող գործիչներ:

Կրկնենք. հեղինակներ չէ՛ որ կը փնտռենք «Պոետիան» մէջ, հեղինակներ առ հասարակ զիչ կան Հայաստանի բանաստեղծութեան մէջ, հազիւ հինգ վեց հոգի, կայ հաւաքական կնիք կրող հեղինակութիւն մը սակայն, որուն լաւագոյն մասով կարելի էր կազմել «Պոետիան» ծաւալով հատոր մը, խնայելով ընթերցողին այս հատորին երեք չորրորդը լեցնող յոգնեցուցիչ մասերը, միաժամանակ արդարութիւն ընելով երեսնց՝ բանաստեղծներուն:

Յաջորդ էջերուն կու տանք «Պոետիան» մէջ հիւրընկալուած ու անկէ անտեսուած քանի մը նմուշներ, զէ՛մ դիմաց:

«ՊՈՆԶԻԱ»-Ի ՄԷՋ**ՀԻՒՐԸՆԿԱԼՈՒՄ «ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ»...****ԲԱԼԼԱԴ ԻԼԻՉԻ, ԱՆՏԱՆՏԻ
ԵՒ ՇԱԽՄԱՏԻ ՄԱՍԻՆ**

(Հատուած)

- Լա՛ւ, լա՛ւ: — Իլիչը խնդաց.
 — Լա՛ւ: — Եւ դէ՛ղի ընկերը ժպտաց.
 — Ես կը լինեմ քո դէմ Անտանտան,
 Իսկ դու՝ Պրովետարը:
 Լա՛ւ:
 — Լա՛ւ:
 Ու նստում են շախմատին մօտիկ
 Բացում է տախտակը շախմատի.
 «Պրովետար» Իլիչը
 Հրատ է կարդում «Անտանտին»:
 — Խաղո՛ւմ ենք: Իլի՛չ:
 — Խաղո՛ւմ ենք, լա՛ւ, լա:՝
 Ու թուաց մեծ Ղեկավարին՝
 Իր դէմ Անտանտան ելաւ...

ՍՈՂՈՄՈՆ ՏԱՐՕՆՑԻ

**ԲԱԼԼԱԴ ՊԱՐՏԻԱԿԱՆ
ԱՆԴԱՄԱՎՃԱՐԻ ՄԱՍԻՆ**

(Հատուած)

- Ինչ-որ տեղ թնդում էր թնդանօրը անեղ
 Եւ ցնցում գետնափոր տնակը.
 Նստել էր պարտկույթի քարտուղարը ջտեկ,
 Ու խապտ կարդում էր ցուցակը:
 — Բաղալիւ՛ն.
 — Մուծուա՛ծ է:
 — Փեմա՛յտիս.
 — Մուծուա՛ծ է:
 — Կարպե՛նկօ, — մուծե՛լ էք վճարը...
 — Ո՛չ, ընկե՛ր քարտուղար, մեր ջոկին ասում էր,
 Հրկիզիլ թշնամու պաշարը.
 Մէկ ամիս մնացինք թշնամու թիկունքում,
 Օղակման մէ՛ջ ընկանք...
 — Հերի՛ք է...
 — Յարգելի՞՞ համարել,
 Ի՞նչ անել օղակում...
 — Յարգելի...
 Այստեղ տուր կնիքը:

ԳԷՈՐԳ ԷՄԻՆ

**«ՊՈՆՉԻԱ»ԷՆ ԳՈՒՐՍ
ՄՆԱՑԱԾ ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ**

ԸՆԿԵՐՈՋՍ

Քեզանից յետոյ ոչ ոք վեր չելաւ
Լեառք իմ հագու, Մասիսք սրտիս.
Քո ոտքի հետքերն են միմչեւ հիմա
Ճերմակ ճիւղերում երազանքներս:

Բայց ո՞ր եւ արդեօք. կանչում եմ, յիշում,
Դու, այրո՛ղ կարօտ, հագուս Արովեան,
Կորե՞ք եւ դու էլ արեամ մշուշում
Նրա այն անյայտ, անդարձ յաւիտեան:

Քեզանից յետոյ մարդ չի քարճրանայ,
Իմ սարք անհաս, Մասիսն անաստեմ.
Իմ հագու սարք մահուր թող մնայ,
Քեզ համար յուշ մի եւ քեզ յուշարձան:

1942 ԱՐՇԱԼԱՅՍ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԹԷ ՄԱՐՏՈՒՄ ԸՆԿՆԵՄ

ԿՆՈՋՍ՝ ՍԻՐՈՒՇԻՆ

Թէ մարտում ընկնեմ, տխուր մի մնայ,
Անտր մի՛ մնայ, սիրիք դու մեկին,
Թող ջահել սիրտդ սիրով արքենայ,
Ափսոս է վարդը թռչնի գարունքին:

Ծո հող կը դառնամ դաշտում սիգուէտ,
Կը դառնամ ծաղիկ, ամուշ կը բուրբիմ,
Դու եկ ինձ այցի նոր սիրածիդ հետ,
Քաղիւր ինձ, ձեռքդ քնուշ համբուրեմ:

Համբոյրով վերջին կարօտս առնեմ,
Իսկ դու իմ ամուշ քայրով արքենաս,
Ու ինձ ձեռքի մէջ թող եւ քառամեմ,
Ա՛խ, կ'ուզեմ դու միշտ անթառամ մնաս:

ԳԵՐՆՆԻԿ ԶԱՐԵԶԵԱՆ

Հոգևարներ

ՄԵՐ ՈՂԲԸ

Հայաստանի երիտասարդ բանաստեղծներին՝ Աբարտո Այվազեանի
իր «Դիւղի առաւօտը» հատորին մէջ «Մեր երգը» խորագրով քերթուած մը
ունի, որուն մէջ մտնող ընթերցողը մեր երգին չափ ու անկէ աւելի կը
վերապրի մեր վէրքը: Ահաւասիկ

ՄԵՐ ԵՐԳԸ

Տենչացիմ մարել մեր անմահական
Քերթութեան վսեմ հուր ստրուշանը,
Կեռ հաքազանը շոգաց տանկական,
Արիւնից կակաչ դարձաւ շուշանը,
Հեռու 'իւր-Ձօրի աւագում ընկամ
Եւ Սիամանթօն, եւ Վարուժանը:

Զմարեց սակայն մեր յարեթական
Դպրութեան դարեր բորբոքող հարը,
Դեռ կարկաշում է լեռներից Գողթան
Ակունք առած մեր երգի ազբիրը:
Սրգն այդ շուրթերին քաջաբար ընկան
Մամուշեանը եւ Հուրեան Թաքաւը:

Կը հնչի ընդմիջտ, երբեք չի լռի,
Հայրենամատգ հայոց Քնարը,
Կը ներբողի մեր սերունդը արի
Եւ յանուն լոյսի նրա պայքարը-
Կը հնչի, քանզի բացուել է վսեմ
Վերածնութեան մեր ոսկեդարը:

Քերթուածը պատմական խորքի մը վրայ կը հանդիպի, բայց ինչ-
պէս կռահեցիք պատմութեան հետ զուգահեռ ընթացք մը չի պահեր: Կ'ու-
զէինք յիշեցնել, որ Սիամանթօն եւ Վարուժանը մեռցնող թուրքերէն յե-
տոյ, եւ Մանուչեանն ու Հուրեան Թաթուլը գնդացիքի բռնող գերման հոր-
դաներուն ոտնաձայները առնելէ առաջ, քառասյին ուրիշ շրջան մը ապրե-
ցաւ մեր երկիրը, ուր ուրիշ բռնակալներ, պիտի ըսէինք ուրիշ թուրքեր,
իրենց հերթին զտենչացիմ մարել մեր անմահական քերթութեան վսեմ հուր
ստրուշանը: Բանաստեղծը անտեսած է այդ շրջանը. փորձենք իր ոճով
կատարել անհրաժեշտ յրացումը.

Մահացրին Բակունցն հիւսիսի ցրտում,
Զարեցը քանտում, եւ Թոթովեցը,
«Անձկութեան ժամեր» ապրած Զապէլը,
Տեսաւ իր հերթին պարտիայի Բէլը.
Քամի երգիչներ դեռ գտն գնացին,
Բքնատերմերի մարդակեր կարգին:

Այս մասը անտես առնելու պարագան հասկնալի է: Այդ առնչու-
թեամբ մենք կ'ըմբռնենք բանաստեղծին լուռ տառապանքը: Լռելու ստի-
պումէն առաջացած տառապանքը:

Այս պատկերին դիմաց ի՞նչ ընենք մենք, Ողբանք ի՞նչ բանը, Նա-
հատակներուն նահատակութի՞նը, թէ նահատակներուն նահատակութիւ-
նը ողբացող ողջերուն նահատակեալ ազատութիւնը:

QUATRE - VINGT - DOUZIÈME ÉDITION

Այս խորագիրը վերցուցած ենք ժան ֆու Սարթրի Le diable et le bon Dieu թատերախաղին 1953-ին լույս տեսած Հրատարակութենէն: Թատերախաղը առաջին անգամ Հրատարակելու է 1951-ին եւ առաջին անգամ ներկայացուած հոյն տարին:

Երկու տարի միայն եւ...
Quatre-vingt-douzième édition.

Ու եթէ իւրաքանչիւր Հրատարակութեան Հետ նկատի ունենանք նաև տպագրանակը, այն ատեն անգամ մը եւս ու տասը աստիճան աւելի կը բարձրանայ մարդու մէջ յարգանքի զգացումը:

Կրնա՞նք այս յարգանքով ու հպարտութեամբ լեցուիլ մեր ածուին զիմաց:

Պահելով Ֆամեմատութիւնները, կարելի է ըսել, թէ ինչ արժէք որ Սարթրը կը ներկայացնէ իր մեծ ժողովուրդին մօտ, նոյնքան արժէք կը ներկայացնեն մեր գրողներէն շատերը մեր փոքր ժողովուրդին մօտ: Այս հարցումով, երկու տարուան ընթացքին ինստիտուտներորդ անգամ ազգապարտ Սարթրի գործին զիմաց՝ նուազագոյնը մենք պէտք է կարենայինք տեսնել մեր կարգ մը գրողներու գործերուն Բ. տպագրութիւնը: Կրնա՞նք սակայն նման հրաշք մը յիշատակել:

Կը թուի, թէ այս արդիւնքին բուն պատճառը հեղինակը ինքը չէ, գործին ներկայացուցած ըստինքեան արժէքը չէ միայն, այլ անոր մէջ գերուանի նաև գործը արժեւորելու զիտակցութիւն մը: Երկու տարուան ընթացքին ինստիտուտներորդ տպագրութեան արժանացող գործի մը մէջ՝ գործին արժէքը չէ միայն որ կ'իյնայ արդարեւ, այլ կը տեսնուի մանաւանդ այդ գործը արժեւորող ժողովուրդին արժանիքը, հասկացողութիւնը, հետաքրքրութիւնը:

Սարթրը այսքան հետաքրքրական դարձած ու հասած է այս բարձունքին, արդեօք անոր համար, որ diable Dieu-էն առաջ կը յիշէ: Ով գիտէ: Մեր մէջ այդպէս չէ: Գրութեան մը մէջ սատանայի մը կամ սատանայի պէս բանի մը ներկայութիւնը դժուար կը հանդուրժեն ընթերցողները: Գրութեան մը մէջ ժխտական տիպար մը տեսա՞ն մեր ընթերցողները, եկուր այլեւս եւ այնուհետեւ փորձէ եթէ կրնաս արդիւնել բարձրացող վըր-վըրուկը: Բարոյախօսներու ամբոյն մը կը զգուշանան գրողին զիմաց: Ամէն մարդ պարտականութիւն կը համարէ ցուցադրել իր բաժին տգիտութիւնը: Պատուելիներու պատուական ձագուկներ, հազիւ այդ ձագուկներուն չափ գրականութենէ հասկացող մարդիկ եւ գրականութեան հետ ազդականական ո՛չ մէկ կապ ունեցող էպէս արու կոկիկ բազմութիւն մը մէկէն կ'ելլէ գրողին դէմ ու կ'երպէ, - ա՛յս է իտէալը, ա՛յս է բարոյական ըմբռնումը, գրական ըմբռնումը, գրական բարոյականը: Բարի, բարեմոյն մարդէ՞ր կը պակսին գրականութեան համար, քնչո՞ւ չես գրեր ծովուն, լուսինին, լեռներուն, թիթեռնիկներուն մասին, ինչո՞ւ այս կ'ընես, ինչո՞ւ այն չես ըներ:

Le diable et... բայց օրհնեալ բլլայ diable:

Quatre-vingt-douzième édition. Diable-ին ընծայուած ինչ քա՛ղցըը շարական:

Արուեստագէտներու հէպ

ԾԱՂԻԿ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

Միքոս մը՝ Համամարդկային ապրումներով խորացած եւ հայկական ըզգացումներով բաղցրացած:

Հոգիներու յուզում բերող՝ տաք ու դունազուգ ձայն մը, զգայուն երանդաւորումներով:

Իւրեղնայ հազազ մը:

Վայելչազեղ ու սլացիկ Ֆիգիքական դիմերը՝ բեմական շնորհալի արտայայտականութեամբ կենդանացնող արուեստագիտուհի մը:

Ահաւասիկ, բեմին վրայ՝ յունահայ տաղանդաւոր սօփրանօն, Տիկ. Մաղիկ Գազանճեանը:

Արուեստագէտի ճակատադրին իրազոքմամբ՝ օտար երկիրներու տակ հասակ նետող բոլոր հայ արուեստագէտներու ճակատադրին պէս. իր հայութեան դէմ ցցուող խոշորագոյնները զօրեղ անհատականութեամբ եւ արուեստի պաշտամունքով յաղթահարողներէն մէկը, երզի այս մենակատարուհին:

Փոքր տարիքէն՝ ուխտաւորը իր կոչումին, Աթէնքի Ազգային երաժշտանոցին մէջ, նախ՝ դաշնակ (1946-948) սպա ձայնամարզում եւ երաժշտագիտու-

թիւն, ամբողջ ասանամեակ մը, ուսուցչուհի ունենալով հեւլէն՝ Պուրոն: Կաւարտէ՝ 1956-ին, լուսազոյն գնահատանքով: Տարի մը վերջ, կատարելագործումի եւ նոր նուաճումի ակիքը կը նետէ գինջ Հոտմ, Սանթա Յիցիլիա երաժշտանոցը, շուրջ տարի մը, որ կը հետեւի նաեւ մաթթթօ Ռիչչի մասնայատուկ repertoire-ին: 37 թեկնածուներէն՝ եօթը կը յաղողին քննութեան եւ անոնցմէ միայն հինգը կ'արժանանան վկայագրի, որոնց կարգին՝ Մաղիկ Գազանճեան, Ա. մրցանակով: Վերադարձին Աթէնք՝ պետական օփերայի բեմին վրայ, Փուչչինիի Քուրանտօթի ըստրիկուհի Լէուի, եւ Կոնտտի Քատաւտի Մարկարեթայի դերերուն մէջ: Վարկ ու համբաւ իրեն՝ Աթէնքի երաժշտագէտ եւ երաժշտասէր շրջանակներուն մէջ: 1958-էն ասդին՝ հինգ երգահանդէս միջազգային եւ մէկ երգահանդէս՝ ազգային յայտագրերով, տըւած է Յունաստանի մէջ:

Մնած է կարծես՝ օփերա երգելու համար: Նախընտրութիւնը կ'երթայ տըրամաթիք երգերուն: Կը սիրէ մանա-

ւանդ երգել խալերէն, այդ լեզուն ըլ-
լալով աւելի կարկաշուն եւ աւելի յար-
մար իր հագագին:

Սահմանափակ է ծանօթութիւնը հա-
յերէն երգերուն, որոնք սակայն յու-
ղումնատրոփ ապրումի կը վերածուին
իր մէջ: Մօտէն կը ճանչնայ միայն յու-
նական երաժշտագէտ Յ. Փափազեանը,
որուն օժանդակութեամբ կ'առաջնայ
ազգային բնագաւառին մէջ ու կ'աշխա-
տի հետզհետէ ճոխացնել հայերէն եր-
գերուն ցանկը:

Պէլլութի մէջ իր առաջին երգա-
հանդէսը (Ուէսթ Հոլ, Դեկտ. 27, 1961,

հրուկրովը եւ կազմակերպութեամբ
Համազգային Մշկ. Միութեան) եղաւ՝
իր համբաւը հաստատող հոգիներու նը-
ւանում մը եւ ազգային հպարտութիւն
մը: Մանաւանդ խալերէն երգերը իրեն
չնշտաւորումով եւ առողջանութեան հա-
րազատութեամբ երաշխիքը սուին իր
սաղանդին: Երեք քառորդով օտար եւ
մէկ քառորդով ազգային երգերով եր-
կար յայտադիրը որքան խանդավառիչ
ունկնդիրներուն, նոյնքան ալ յոգնեցու-
ցիչ եղաւ մենակատարուէին համար,
որուն նշանները ցոյց տուաւ տեղ-տեղ:
Հայերէն երգերէն յաջողն է Տիգրանեան-
նի «Ուռի», բայց յայտնութիւն մը Ե-
ղաւ, որպէս ավիս երգած Ե. Չարենցի
«Ես իմ անուշը», Յ. Փափազեանի յորի-
նումով: Իր նժարին մէջ հաւասարակը-
ւոց մնացեալ բոլոր երգերը: Առաջին
անգամն էր որ երգահան մը, իր յորի-
նումով, հասած էր Չարենցի անմահ
քերթուածի բարձրութեան: Տիկ. Մա-
ղիկ Գազանճեան կրցաւ հարազատ ու
տաք շունչով խորութիւնը տալ քերթը-
ւածի իւրաքանչիւր բառին: Արարատը
եղաւ իսկապէս բարձրագագաթ, նարե-
կացին լուսապսակ, եւ ունկնդիր հոգի-
ները փոխադրուեցան հայերնի աշխարհ՝
յուզումնաւար ու խորհրդանշան:

Սկիզբն է իր ասպարէզին, Էրիտա-
ստ'րդ, եւ գրաւած է արդէն պատուա-
բեր դիրք: Նո'ր ճիւղեր, նոր վերթեւում-
ներ, եւ ասպարան իրն է դառնալու հա-
մար հայ թէ օտար բեմերու փայլը,
սրտերու մտերիմ ձայնը:

Թ. Գ.

Հ Ա Մ Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն

ԳԱՍՊԱՐ ԻՐԷԿԵԱՆ ԹԱՏԵՐԱԽՈՒՄԻ 20-ԱՄԵԱԿԸ

Պէյրութի Համազգային Մշակութային Ընկերակցութեան Գասպար Իրէկեան թատերախումբը, այս տարուայ իր ներկայացումներու շարքը, Լեւոն Շանթի «Հին Աստուածներ»ը, որոշած է նուիրել ժիւթեան հիմնադրութեան ու գործունէութեան քանոմակին:

Քսան տարի շարունակ, առանց դադարի, առանց ընկրկումի եւ առանց նիւթակտն ակնկալութեան բեմին ծառայելը, Հայ բեմին նուիրուիլը, ինքնին բացառիկ երևոյթ մըն է մեր կիսնքէն ներս ու արժանի դեմահատանքի:

Հայ ժողովուրդը, ըլլայ Պէյրութի մէջ, ըլլայ Միջին Արեւելքի դանազան դազութիւններուն մէջ, ուր Համազգայինի Գասպար Իրէկեան թատերախումբը առիթը ունեցած է իր ներկայացումները աւելու, անվերապահ գնահատանք ու գուրգուրանք ցոյց տուած է Հայ մշակոյթի մէկ մասը եղող Հայ բեմին ծառայող այս ժիւթեան:

Իր քանոմակին առիթը, կը մնայ որ նոյն գուրգուրանքը ցոյց տան նաեւ ազգային մարմիններ, կազմակերպուած ժիւթիւններ, աւ նաեւ, ազգային հպարտութեան ապրումը ունեցող բարերարներ, անոնց արամադրութեան տակ զննելով Հայ թատրոնի Տուն մը, բեմական իրական յարմարութիւններով ժտուած թատերասրահ մը, ինչ որ պիտի նպաստէ ոչ միայն Գասպար Իրէկեան թատերախումբին, այլ նաեւ բոլոր թատերախումբերուն ու դանազան ժիւթեանց ձեռնարկներուն:

Իր եկեղեցիներն ու վարժարանները կառուցող Հայ ժողովուրդը, ժամանակն է որ կառուցէ նաեւ արուեստին նուիրուած սանար մը ու զըզրոց մը:

«Բազին», շնորհաւորելով Գասպար Իրէկեան թատերախումբը իր քանոմակին առիթով, կը մաղթէ որ իրականանայ թատերասրահի մը կառուցման անոր տարիներու ցանկութիւնը, երազը:

ՅԱԶՈՐԴ ԹԻՒՈՎ

ՌԱՊԻՆՏՐԱՆԱԹ ԹԱԿՈՐ (Մննդեան 100-ամեակին առթիւ)

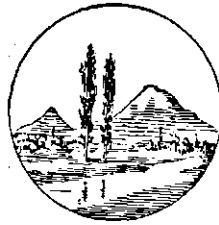
Նիւթերու դասաւորման եւ համադրութեան պատճառով յաջորդ թիւին վերապահեցինք Կ. Փոլստեանի պատմութեամբը:

«ԲԱԿԻՆ» ստացող քերթերէն կը խնդրուի փոխանակել:

Գրախօսուելու համար գրկուած գրքերու հեղինակներէն կը խնդրուի զրկել երկու օրինակ:

ՏՈՒՐԿՈՒՆ ԲՈՒՑՆԵՐԻՆ

ԼԵՐԱՆԵՆ 20 Լ. 0000
ՈՒՍՈՒՆՈՒՄԸ 7 ՏՈՒՐ
ՀՈՏՈՒՆՆԵՐ 2 Լ. 0000

Վարչութեան նաղը: —

DIKRAN KOUYUMDJIAN

P. B. 587, Beyrouth — Liban